

TARTU ÜLIKOOL
SOTSIAALTEADUSTE VALDKOND
ÕIGUSTEADUSKOND
KARISTUSÕIGUSE OSAKOND

Piret Leevald

**EESTI ÕIGUSSÜSTEEMI USALDUSVÄÄRSUS PROTSEDUURILISE ÕIGUSE
KONTEKSTIS**

Magistritöö

Juhendaja: Anna Markina

Tallinn

2022

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. PROTSEDUURLISE ÕIGUSE TEOORIA	7
1.1. Õiglus ja legitiimsus kui protseduurilise õiguse tuumkarakteristikad.....	7
1.2. Protseduurilise õiguse erinevad mudelid	10
1.3. Protseduurilise õiguse teooriate kriitika ja järeldused	20
2. EESTI ÕIGUSSÜSTEEMI USALDUSVÄÄRSUS	23
2.1. ESS round 5 uuringu kirjeldus	23
2.2. Õigussüsteemide usaldamise statistilised näitajad ja Eesti positsioon Euroopa lõikes	24
2.3. Süsteemi usaldusväarsuse ja koostöövalmidusega seotud demograafilised mõjutegurid	31
2.4. Õigussüsteemi usalduse sõltuvus süsteemi ja õigussubjektide jagatud väärtustest.....	35
2.5. Õigussüsteemi usaldusväarsuse seos kuriteoohvriks langemisega.....	37
2.6. Õigussüsteemi usaldusväarsuse ulatuse seosed ebavõrdse kohtlemisega	38
2.7. Õigusrikkumise ning õiguskuulekuse seos õigussüsteemi usaldusväarsusega	40
2.8. Süüteo sooritamise korral tabamise, karistamise tõenäosuse ja karistuse karmuse seosed õigussüsteemi usaldamisega	41
2.9. Õigussüsteemiga koostöövalmiduse mõju õigussüsteemi usaldusväarsusele ja õigussüsteemi usaldusväarsuse seotus kuriteoohvri menetlusliku kohtlemisega	44
2.10. Õigussüsteemi usaldusväarsuse seos moraalsuse ja seaduskuulekusega	45
3. PROTSEDUURLISE ÕIGUSE TEOORiate PAIKAPIDAVUS ESS ROUND 5 UURINGU TULEMUSTE KONTEKSTIS	50
3.1. Õigussüsteemi usaldusväarsus tulenevalt õigussüsteemi õiglusest	50
3.2. Õigussüsteemi usaldusväarsus tulenevalt õigussüsteemi legitiimsusest, koostöötahtest ja õiguskuulekusest.....	51
3.3. Õigussüsteemi usaldusväarsus tulenevalt demograafilistest mõjuteguritest	52
3.4. Õigussüsteemi usaldusväarsus tulenevalt jagatud põhiväärtustest	53
3.5. Õigussüsteemi usaldusväarsus tulenevalt kuriteo ohvriks langemisega.....	54
3.6. Õigussüsteemi usaldusväarsus tulenevalt ebavõrdsest kohtlemisest.....	55
3.7. Õigussüsteemi usaldusväarsus tulenevalt õiguskuulekusest, vahelejäämisvõimalusest ja kartusest karistuse ees.....	56
3.8. Õigussüsteemi usaldusväarsus tulenevalt koostöövalmidusest ja süsteemi käitumisest... ..	57
3.9. Õigussüsteemi usaldusväarsus tulenevalt moraalsusest ja seaduskuulekusest.....	58
3.10. ESS round 5 uuringu tulemused protseduurilise õiguse teooria kontekstis.....	59
3.11. Võimalused õigussüsteemi usaldusväarsuse tõstmiseks ESS round 5 uuringu tulemuste kontekstis	61
KOKKUVÕTE	64
SUMMARY	65
KASUTATUD KIRJANDUS	69
LISAD	73
LISA 1. ESS round 5 uuringus osalenud riikide keskmine õiguskuulekus, koostöövalmidus ja usaldus õigusorganite vastu	73
LISA 2. Õigussüsteemi usalduse seos demokraatia garanteerituse, sisserände lubatavusega..	74
LISA 3. Kuriteo ohvriks langenute ning kuriteohirmu tundjate keskmine usaldus õigussüsteemi vastu	75
LISA 4. Politsei kuriteo ohvrite ebavõrdse kohtlemise mõju õigussüsteemile	76
LISA 5. Õigussüsteemi usaldusväarsuse sõltuvus võrdsest kohtlemisest kohtus (vaene versus rikas)	77
LISA 6. Õigussüsteemi usaldusväarsuse sõltuvus võrdsest kohtlemisest kohtus: erinev rass või rahvusrühm	78
LISA 7. Õigusrikkumise ja õiguskuulekuse seosed õigussüsteemi usaldamisega	79
LISA 8. Õigussüsteemiga koostöövalmiduse seos õigussüsteemi usaldusväarsusega.....	80
LISA 9. Õigussüsteemi usaldusväarsuse seos politsei menetlusliku kohtlemisega	81
LISA 10. Kohustus tingimusteta järgida politsei antud käske	82
LISA 11. Politsei moraalsuse seos õigussüsteemi usaldusväarsusega	83
LISA 12. Rahulolu kohtute tööga ning usaldus õigussüsteemi vastu	84

LISA 13. Kohtu tegevuse legaalsus, moraalsus, diskrimineerimisvaba menetlus	85
LISA 14. Lojaalsus kohtusüsteemi vastu	86

SISSEJUHATUS

Miks inimesed on õiguskuulekad, järgivad seadusi ja täidavad kohtuotsuseid? Üks võimalikke põhjendusi võib peituda õigussüsteemi usaldusväärsuses. Politsei, prokuratuur ja kohtud etendavad õiguskindluse tagamisel ühiskonnas olulist rolli. Usaldus õigussüsteemi vastu kätkeb endas eeldust ja veendumust, et politsei ja prokuratuur kohtueelsete menetlejatena ning kohus õigusemõistjana on pädevad, teostavad oma võimu materiaalselt ja protseduuriliselt õigesti ning pakuvad seeläbi võrdset kaitset tervele ühiskonnale, ühelegi isikule või institutsioonile erikohtlemist võimaldamata. Eksisteerib ootus, et need institutsioonid on oma töös ausad, erapooletud, tõhusad ja efektiivsed. Mainitud karakteristikad on õigusinstitutsioonide legitiimsuse allikaks. Legitiimsus viitab õiguslike institutsioonide vundamendile – õigusele teostada võimu, – aga ka riigi alamate poolt õiguse kui riigi võimu õigustatud rakendamise tunnustamisele.

Kokkuvõtvalt tähendab eelnev seda, et esmalt on tarvis välja teenida rahva usaldus õigussüsteemi vastu. Usaldusväärsuse mõõdupuuks on politsei ja kohtute tegevuse legaalsena käsitlemine. Juhul, kui on tagatud politsei ja kohtute legitiimsus, ollakse valmis käituma õiguskuulekalt ning tegema ka õigusinstitutsioonidega koostööd.

Eesti on viimased kaks aastat, tingituna koroonaviiruse laiaulatuslikust ja eriilmelisest levikust, pidanud aktsepteerima uut reaalsust. Ulatuslikud põhiõiguste ning -vabaduste kitsendused on viinud kokkupõrgeteni õiguskaitseorganitega, kaasa toonud hulgaliselt süüteomenetlusi õigusrikkujate vastu ning haldusmenetlusi piirangute legitiimsuse osas. Õiguskord on küll formaalselt, nii materiaalselt kui menetluslikult tagatud riikliku sunni rakendamise võimalusega, ent siiski peavad institutsioonid arvestama õiguse dualistliku loomusega, st kas õigus on lisaks selle legitiimsele kehtestamisele ka olemuslikult õigustatud, õiglane. Õigust hinnatakse muuhulgas selle õiglasena näivuse kaudu, st kas riigi alamate sisemine tunnetus selle kohta, mis on õige, ühtib normi abstraktses faktilises koosseisus väljendatuga. Eelnev tähendab seda, et õigusorganite poolt jõustatav positiivne õigus ei tohi olla tajutud ebaõiglasena ning peab olema kooskõlas enamuse moraalitunnetusega.¹ Mida kõrgem on usaldus õigussüsteemi vastu, seda õiglasemalt tunnetavad ning seetõttu ka aktsepteerivad kehtivat õigust õigussubjektid, sealhulgas kodanikud ja kodakondsuseta isikud, naised ja mehed, vanad ning noored, vaktsineeritud ning vaktsineerimata elanikud jne.

¹ Lega, A. Inimeste õiguskuulekus. Magistritöö. Tallinn: Tartu Ülikool 2013, lk 6.

Käesoleva magistritöö eesmärgiks on tuvastada, mis põhjusel ja ulatuses ning kelle jaoks on politsei, prokuratuur ning kohtud kui Eesti õigussüsteemi immanentsed osad usaldusväärset ning milline on Eesti õigusorganitega koostöövalmiduse ning õiguskuulekuse tase, võrreldes teiste Euroopa sotsiaaluuringu *ESS (European Social Survey, vt ka <http://www.europeansocialsurvey.org/>) round 5* osalenud riikide tulemustega.

Uurimistöö keskendub kahele uurimisküsimusele: 1) Millest sõltub elanike usaldus õigussüsteemi vastu? ja 2) Kuidas on võimalik süsteemi usaldusväärset suurendada? Uurimistöö hüpoteesiks on: juhul, kui õigussüsteem näib õigussubjektidele õiglane, peetakse seda legitiimseks, mistõttu käitatakse ka õiguskuulekalt ning tehakse koostööd õigusorganitega.

Teema on aktuaalne, kuna riigieelarvelised vahendid õigussüsteemi ülalpidamiseks on piiratud, mistõttu on vajalik kujundada õiguspoliitikat, mis tagab õigussüsteemi garanteerituse ennekõike seaduste ja kohtuotsuste vabatahtliku järgimise kaudu. Ehkki *ESS round 5* uuringu tulemuste analüüsi osas ei ole antud magistritöö Eestis pioneeriks, saab magistritöö teemapüstitust ning uuringu tulemusi siiski jätkuvalt uudsete ning vajalikeks käsitleda.

Kuigi värskemaks uuringuks on *ESS round 9* raames 2018. aastal läbi viidud uuring, ei võimalda kogutud andmed kahjuks antud magistritöö esimesele uurimisküsimusele ammendavalt vastuseid leida, küll aga on *ESS round 5* andmete analüüsi kaudu võimalik nii testida erinevate protseduurilist õigust käsitlevate teooriate paikapidavust Eesti kontekstis, analüüsida andmeid varasemast tunduvalt põhjalikumalt kui ka jõuda uudsete järelduste ning nende kaudu ka võimalike lahendusteni.

Eesti õigusteadlased on käsitlenud *ESS round 5* uuringu tulemusi: andmete analüüsi tulemusena on 2011. aastal ilmalgust näinud „Usk õigussüsteemi ja õiguskuulekas ühiskond“.² Ka mitu lõputööd on kirjutatud *ESS round 5* tulemuste põhjal. Politsei usaldusväärset on analüüsinud Juho Salus oma magistritöös³ 2017. aastal. Inimeste õiguskuulekust üldiselt on analüüsinud oma magistritöös 2013. aastal Andrea Lega.⁴ Antud magistritöö eesmärgiks on anda omapoolne panus protseduurilise õiguse rakendamisele ja edasiarendamisele õigussüsteemi usaldusväärsete hindamisel Eestis.

² Ginter, J., Lindsalu, P., Markina, A., Rannamaa, T., Salla, J., Ainsaar, M. Usk õigussüsteemi ja õiguskuulekas ühiskond. Tartu: Tartu Ülikool 2011.

³ Salus, J. Protseduurilise õiguse teooria Eesti politsei näitel. Magistritöö. Tallinn: Tartu Ülikool 2017.

⁴ Lega, A. 2013.

Magistritöö koosneb kolmest osast. Esimeses peatükis avatakse õiguse mõiste ning näidatakse tema seoseid õigluse ning legitiimsusega. Õigusinstituutide usaldusvärsust mõjutavate faktorite tuvastamisel ja uurimisel tuginetakse protseduurilise õiguse teooriale, sealhulgas tutvustatakse selle teooria ajaloolist arengut ning peamisi seisukohti.

Magistritöö teises osas analüüsitakse *ESS round 5* andmeid kasutades õigussüsteemi usaldusvärsust Eestis võrreldes teiste uuringus osalenud riikidega küsitluses osalejate vanust, rahvust, sugu, haridust, sissetulekut, kodakondsust, vähemusgruppi kuuluvust ja teisi demograafilisi taustanäitajaid aluseks võttes. Tuginedes *ESS round 5* uuringu tulemustele, püütakse tuvastada peamised mõjutegurid, mille alusel on võimalik mõõta ning parendada Eesti õigussüsteemi usaldusvärsust, õigussubjektide õiguskuulekust ja õiguse rakendamiseks vajalikku koostööd menetlusosaliste, kuriteoohvrite ning kõikide teistega, kellel on politsei ja kohtute tegevusega vahetu puutumus. Analüüsitakse ka avaliku arvamuse kujundamist ja selle mõju õigussüsteemi usaldusvärsuse hindamisele. Muuhulgas tutvustatakse Euroopa sotsiaaluuringu *ESS* olemust ning eesmärke, samuti magistritöös kasutatud andmete analüüsiks kasutatud meetodeid.

Magistritöö viimases osas analüüsitakse protseduurilise õiguse teooria paikapidavust magistritöö teises peatükis esitatu kontekstis. Samuti esitatakse autoripoolsed ettepanekud õigussüsteemi usaldusvärsuse tõstmiseks ning õiguskuuleka käitumise suurendamiseks.

Magistritöö peamise allikana on kasutatud *ESS round 5* uuringu algandmeid, mida on töödeldud statistilise andmetöötluse tarkvara SPSS erinevaid võimalusi kasutades ning lugeja jaoks parema ülevaate saamiseks ja arvamuse kujundamiseks visualiseeritud erinevate jooniste ning tabelite abil. Magistritöö teoreetilist osa puudutava kirjanduse valikul sai otsustavaks eelretsenseeritud teadusartiklite ja erialakirjanduse kättesaadavus, samuti autori keelteoskus.

Magistritöö märksõnad: õigus, õiglus, legitiimsus, koostöö, protseduuriline õigus, õigussüsteemi usaldusvärsus, politsei, kohus.

1. PROTSEDUURLISE ÕIGUSE TEOORIA

1.1. Õiglus ja legitiimsus kui protseduurilise õiguse tuumkarakteristikad

Kriminaalpoliitika eesmärgiks on ennetada õigusrikkumisi, neile kiirelt reageerida ning vähendada neist tulenevat kahju. Rakendades karistussüsteemi, mis toetab õiguskuulekat eluviisi, tagatakse riigi alamatele kindlustunne, et ühiskonna väärtustel põhinevate normide rakendamine on garanteeritud, rikkumistele reageeritakse ja konfliktid lahendatakse õiglaselt.⁵ See tähendab, et kriminaalpoliitikas on oluline roll täita lisaks õigusele seaduslikkuse, sh kodifitseerituse mõttes ka väärtustel, hoiakutel ning õiglusel. Täitmiseks kohustuslikud saavad olla üksnes legitiimsete organite need käsud ja keelud, mis nii materiaalselt kui ka menetluslikult näivad õiglasel. Millised on meie ühiskonna väärtused ja hoiakud ning milline õigus on õiglane?

Analüüsid õiguse mõistet ning selle tunnuseid, tuleb nentida, et õigus on üks omapärane käitumisreeglite koodeks,⁶ mis ideaaljuhul koosneb reeglitest, mida inimene vabatahtlikult järgib ning mis koos moraali, käskude ning normidega moodustab lihtsa ja suletud käitumiseeskirja.⁷ Teise maailmasõja järgne loomuõigusliku mõtlemise laiaulatuslik restauratsioon⁸ sai teoks suuresti tänu kahetsusväärsele kogemusele sellest, et ka protseduuriliselt legaalsel viisil kehtestatud seadused ei pruugi olla oma sisult õiglasel. Indiviidi tasandil on teoreetilise käsitluse, mis siis ikkagi on või peab olema õigus, aluseks paratamatult ka personaalne kokkupuude õigussüsteemiga: õiguskogemus õiguse loojana, õiguse rakendajana või ka menetlusosalisena. Milliste eelduste täitmisel tuleb õigust pidada kehtivaks ning milline on see „õige õigus“, mida on põhjendatud ilma täiendavaid jõustamismeetmeid rakendamata järgida?

Küsimus õiguse kehtivusest on paratamatult ning lahutamatult seotud õiguse ideaalse ehk kriitilise küljega, iseloomustades õigust õigluse, moraalsuse aspektist. Õigusel on kahetine olemus selles mõttes, et tal peab tingimata olema nii reaalne kui ka ideaalne mõõde ning see omadus on "õiguse kõige olulisem tunnus."⁹ Seega sõltub hinnangu andmine sellele, kas õigus on kehtiv ning täitmiseks kohustuslik, õiguse mõiste kahetisest sisustamisest. Debatt õiguse

⁵ Riigikogu otsus. Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030. Tallinn: Justiitsministeerium *sine anno*, lk 3 – (https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/kriminaalpoliitika_pohialused_aastani_2030.pdf) (10.01.2022).

⁶ Narits, R. Õigusteaduse metodoloogia I. Tartu: Õigusteabe AS Juura 1997, lk 9.

⁷ Horn, N. Einführung in die Rechtswissenschaft und Rechtsphilosophie. Heidelberg: Müller 1996, lk 26.

⁸ Narits, R. 1997, lk 39.

⁹ Alexy, R. The dual Nature of Law. – Ratio Juris 2010/23 (2), lk 180.

mõiste sisustamise üle puudutab õiguse ja moraali vahelist suhet: õiguspositivistid pooldavad nn lahususe teesi, mis tähendab seda, et õigust on võimalik sisustada ilma moraali elementi kaasamata. Nn mittepositivistid väidavad, et õiguse mõistet ei saa määratleda ilma moraalielemente kaasamata.¹⁰ See tähendab seda, et täiendavalt kirjapandud normidele peab õiguskord lisaks selle normatiivsuse nõude täitmisele olema ka sisuliselt õiglane. Õiglane õigus on moraalselt õige, kui selle kehtestamine on olnud materiaalselt ja menetluslikult legaalne. Ebaõiglane õigus võib olla küll materiaalselt ja protseduuriliselt õige, ent olemuselt moraalitu, mille täitmist ei ole ilma täiendavate meetmete rakendamiseta alust eeldada.

Õigus on kokkuvõtvalt vahend, mille abil on võimalik kujundada inimeste käitumist soovitud suunas. Õiguse garanteeritust suurendab õiguse järgija kaasamine õiguse rakendamise protsessi. Õigussüsteemi jõud, selgus ja tugevus väljendub lisaks kirjapandud seadustele tema seotuses teistes ühiskonnas oluliseks peetavate väärtustega nagu legitiimsus ja õiglus.¹¹

Järgnevalt leiabki käsitlemist legitiimsuse mõiste ning selle tunnused. Legitiimsus on riigiteaduste, õiguse, sotsioloogia uurimisobjekt.¹² Legitiimsuse mõiste üldkeeles terminina on seotud seaduspärasuse, seaduslikkuse ja õigustuse mõistetega.¹³ Kui õigusteadlaste ja -teoreetikute jaoks on legitiimsus seotud korra legaalse kehtivusega,¹⁴ siis sotsioloogiliselt seondub termin sellega, kas sotsiaalsed subjektid näevad konkreetset ühiskonnas korda legitiimsena.¹⁵ Legitiimsus on üldistatud arusaam või eeldus, et teatud institutsiooni toimingud on soovitatavad, õiged või kohased kindla sotsiaalselt konstrueeritud normide, väärtuste ja arusaamade süsteemis.¹⁶

Poliitilises kontekstis tähendab legitiimsus eelkõige õigust valitseda.¹⁷ Riigi legitiimsuse kriteeriumid viitavad organitele ja nende otsustele,¹⁸ hõlmates kindlate tegevuste õigustust

¹⁰ Alexy, R. The Argument from Injustice: A Reply to legal Positivism. United Kingdom: Oxford University Press 2002, lk 3-4.

¹¹ Lega, A. 2013, lk 12.

¹² Coicaud, J.-M. Legitimacy and Politics: A Contribution to the Study of Political Right and Political Responsibility. Cambridge: Cambridge University Press 2002, lk 10.

¹³ Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu 2., täiendatud ja parandatud trükk. Tallinn: AS Pakett 2009 – http://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi_2 (10.02.2022).

¹⁴ Vinx, L. Legality and Legitimacy in Hans Kelsen's Pure Theory of Law. Doctoral thesis. *Sine loco*: University of Toronto 2006 – https://www.collectionscanada.gc.ca/obj/thesescanada/vol2/002/NR16032.PDF?is_thesis=1&oclc_number=233786275 10.01.2022, lk 339.

¹⁵ Beetham, D. The Legitimation of Power. New York: Macmillan 1991, lk 6.

¹⁶ Suchman, M. Managing Legitimacy: Strategic and Institutional Approaches. – *Academy of Management Review* 1995/20 (3), lk 574.

¹⁷ Coicaud, J.-M. 2002, lk 10.

¹⁸ Peter, F. Political Legitimacy. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Stanford: Stanford University, *sine anno* (<https://plato.stanford.edu/entries/legitimacy/>) (10.01.2022).

valitseja ja valitsetavate vahelises suhtes, ning üldtunnustatud moraalinõudeid, kusjuures võimu legitiimsus on seotud riikliku institutsiooni võimu rakendamise protseduuridega.¹⁹ Poliitiline legitiimsus sisaldab nii tunnustust kui õigustust valitsemiseks.²⁰ Valitsemine on võimalus teostada oma tahet domineerivalt²¹ ning vastuseisu mitte arvestavalt.²² Valitsemise juurde kuulub huvi alluda, sh kuuletuda.²³ Weberi deskriptiivse käsitluse kohaselt tagab legitiimsusk erinevalt teistest allumise motiividest ainsana domineerimise püsivuse ja usaldusväarsuse.²⁴ Normatiivsed teooriad väidavad aga, et võimusuhted saavad olla legitiimsed üksnes siis, kui võim on saadud ja seda realiseeritakse reeglite alusel, mida saab õigustada ratsionaalsete normatiivsete printsiipidega²⁵ ning et legitiimsus annab valitsetavatele moraalse kohustuse alluda võimule ning teha koostööd.²⁶ Deskriptiivsed ja normatiivsed käsitlused erinevad teineteisest legitiimsust garanteerivate faktorite osas. Weberi deskriptiivse käsitluse kohaselt piisab usust legitiimsusesse, et tagada võimu püsivus ja usaldusväarsus.²⁷ Rawlsi normatiivse teooria alusel tuleb valitseja otsuseid järgida siis, kui otsuste vastuvõtmise protsess on toimunud vastavalt kehtivale korrale ehk legitiimselt ning hinnang otsuste sisulisele õiglusele on siinkohas teisejärguline.²⁸

Kokkuvõtvalt on õiguse kui mõiste sisustamisel olulised nii reeglid (õigusnormid *per ipse*) kui ka põhimõtted (hinnangud õigusnormidele). Selleks, et inimesed peaksid end seotuks kohustusega järgida õiguskorda, peab see olema nende hinnangul õiglane ning legitiimne. Demokraatlikus ühiskonnas ootab rahvas, et kõikidele õiguse subjektidele on tagatud võrdne kohtlemine ning kaasatus õigusloome protsessi, mille kaudu on neil ka realselt võimalus kujundada õiguspoliitikat ning väljendada seeläbi oma hoiakuid ja seisukohti õiguse õiglase sisustamise osas. Õiguse topeltloomus ühendab omavahel õiguse reaalsed („kuidas on“) ja õiguse ideaalsed kriitilised („kuidas peaks olema“) dimensioonid. Mitte seadust, vaid õigust, õigusele vastavust ehk õiglust minnakse kohtusse otsima. Mitte seadust, vaid õigust, õigusele vastavat õiglast käitumist oodatakse politseiametnikelt, prokuröridelt, kohtunikelt. Õiguse faktiline (ehk reaalne) külg peegeldub õiguse sotsiaalses mõjususes, õiguse kui seaduslikkuse

¹⁹ Barker, R. *Political Legitimacy and the State*. Oxford: Oxford University Press 1990, lk 23.

²⁰ Coicaud, J.-M. 2002, lk 10.

²¹ Weber, M. *Võimu ja religiooni sotsioloogiast*. Tallinn: Vagabund 2002, lk 78.

²² Samas.

²³ Samas, lk 87.

²⁴ Samas, lk 88.

²⁵ Beetham, D. *The Legitimation of Power*. New York: Macmillan 1991, lk 5.

²⁶ Samas, lk 26.

²⁷ *Encyclopedia of Government and Politics*, 2 vlj, kd 1. Toim. Hawkesworth, M. E. ja Kogan, M. London: Routledge 2004, lk 116.

²⁸ Weithman, P. J. *Why Political Liberalism: On John Rawls's Political Turn*. Oxford: Oxford University Press 2010, lk 319–321, 351.

elementides, ja leiab oma väljenduse õiguskorrektsuses. Õiguse ideaalne (ehk kriitiline) külg on omane õiglusele, moraalsusele, moraalsele õiglusele ning väljendab rahva suhtumist õiguskorra legitiimsusesse.

1.2. Protseduurilise õiguse erinevad mudelid

Eelnevalt sai selgitatud seaduskuulekuse eeldusi, muuhulgas õiguse tunnetamist õiglase ning legitiimsena. Õiguse ning selles sisalduva õigluse elemendi psühholoogilist tajumist ning selle seotust õiguskorrektsusega uurisid esmalt Tom R. Tyler ja E. Allan Lind, kes otsisid vastust küsimusele, miks on oluline tähelepanu pöörata õigussubjekti tajule õigusest ning võtta arvesse õigussubjekti hoiakuid õigusotsustuse kujundamisel. Järgnevalt leiavadki analüüsimist erinevatel ajajärkudel konstrueeritud nn mikromudelid, mis oma karakteristikate ning omavaheliste seoste koosmõjus moodustavad laiahaardelise nn protseduurilise õiguse makromodeli ehk süsteemi.

Tom R. Tyler ja E. Allan Lind konstrueerisid esmalt omavahelise koostöö algperioodil protseduurilise õiguse autoriteetsuse mudeli. Mainitud teadlased leidsid, et selleks, et seadused oleksid tõhusad ning mitte üksnes paberile pandud tühipaljast fiktsioonid, peavad inimesed olema tahtelised õigusnormis sätestatud reaalses elus ka järgima.²⁹ Eelduse viimaseks loob õigussüsteemi autoriteedi (*deference*) olemasolu. Tom R. Tyler ja E. Allan Lind mõnsid, et ehkki iga demokraatliku riigi õigussüsteem on iseenesest tagatud riikliku sunni rakendamise võimalusega, on süsteemil endal siiski üksnes piiratud ressursid selleks, et sundida inimesi õiguskorrale kohustuslikus korras alluma. Autorid järeldasid, et paljuski sõltub süsteemi reaalne tõhusus (õiguskindlus) inimeste valmidusest õigust vabatahtlikult järgida,³⁰ pidades selle all silmas õigussubjektide üldist austust ja lugupidamist õiguskorra vastu (õiguskorra autoriteetsus, lugupidamine ja austus süsteemi vastu) ning sellest tulenevat käitumise allutamist õiguskorraga kehtestatu järgimisele. Lühidalt tähendab see seda, et õigusinstitutsioonid peavad õigussubjektide valmisoleku seadusi järgida ja otsuseid täita oma ausa ja õiglase tegevusega välja teenima. Kriminaalpoliitika kujundamisel on seetõttu ülimalt oluline leida hoovad, kaitsmaks üksikute negatiivsete õigussüsteemiga kokku puutumiste kogemuste üldistamist süsteemile kui tervikule. Kui kohtu-, politsei- ja kohtueelse uurimise institutsioonide autoriteet tervikuna on kõrge, siis on võimalik, et vaatamata üksikule personaalsele ebaõiglasele tajutud

²⁹ Tyler, T. R., Lind, E. A. Procedural Justice. – Handbook of Justice Research in Law. Toim. Sanders, J. ja Hamilton, V. L. New York: Kluwer Academic Publishers 2001, lk 65-66.

³⁰ Samas, lk 65-66.

politsei või kohtuniku kohtlemisele ei ohusta see siiski õigussubjekti üldist õiguskuulekust. Kriminaalseadusi on raske jõustada, kasutades selleks ainult karistusega ähvardamist, mistõttu elanikkonna üldine suhtumine ametiasutuste tegevusse on õiguskorra tõhususe tagamisel ülimalt oluline.³¹ Protseduuriliselt õige menetlus toob kaasa õige ja õiglase otsuse. Õige ja õiglase otsus omakorda on aluseks õigussüsteemi suhtes lugupidamise üles näitamiseks. Lugupidamine õigussüsteemi vastu väljendubki seaduskuulekuses ning kohtuotsuste täitmises. Õigussüsteemi autoriteetsuse määral on seetõttu otsene mõju õigussüsteemi usaldusvärsusele ning valmidusele õigusinstitutsioonidega koostööd teha.

Märkimisväärne osa protseduurilise õiguse teaduslikust uurimistööst on suunatud vastuse leidmisele, kuidas mõjutab karistatuse kindlus ja karistuse karmus kriminaalset käitumist. Nii on mitmete uuringute käigus leitud, et riiklikel heidutusmeetoditel on teatud liiki süütegude ning madala vahelejäämisriski puhul siiski kahjuks vaid marginaalne mõju inimekäitumisele³² ning õigusorganite poolt kehtestatu reaalne rakendamine sõltub valdavalt rahva enamuse vabatahtlikust soovist sätestatud järgigida.³³ Näiteks sõltuvusainete tarvitamisega seonduvaid kuritegusid silmas pidades hoidub parimal juhul vaid 5% ja järelkult ei hoidu 95% küsitletutest süüteo sooritamise, kuna vahele jäämise korral kohaldatav karistus on range ning selle kohaldamine õigussüsteemi poolt kindlalt tagatud.³⁴ Millest tuleneb lugupidamine või lugupidamatus õigussüsteemi vastu, kui nii vahelejäämist kui karistamist paljuski realselt ei kardeta? Tom R. Tyler ja E. Allan Lind on seisukohal, et õigussüsteemi autoriteet on otseses sõltuvuses teatud hoiakutest, ennekõike õigussüsteemile omistatavast legitiimsuse määrast.

Mainitud teadlased tuvastasid legitiimsuse kui õigussüsteemile omistatava autoriteetsuse olulise mõjuteguri. Kohtuotsuste ja õigusnormide vabatahtlik järgimine sõltub õigussüsteemist lugupidamise määrast. Õigussüsteemile omistatav autoriteet on otseses sõltuvuses hoiakutest õigussüsteemi legitiimsusele. Tom R. Tyler ja E. Allan Lind uurisid põhjuseid, mis mõjutavad õigussüsteemile hinnangute andmist, ning konstrueerisid õiguskorra legitiimsena tajumise mudeli.

³¹ Samas, lk 66.

³² Vt. Paternoster, R., Saltzman, L. E., Waldo, G. P., Chiricos, T. G. Estimating Perceptual Stability and Deterrent Effects: The Role of Perceived Legal Punishment in the Inhibition of Criminal Involvement. – Journal of Criminal Law and Criminology 1983/74 (1), lk 271-272; Paternoster, R., Saltzman, L. E., Waldo, G. P., Chiricos, T. G. Deterrent and Experiential effects: the problem of causal order in perceptual deterrence research. – Journal of Research in Crime and Delinquency 1982/19 (2), lk 172-189.

³³ Tyler, T. R., Lind, E. A. 2001, lk 66.

³⁴ MacCoun, R. J. Drugs and the Law: a Psychological Analysis of Drug Prohibition. – Psychological Bulletin 1993/113, lk 501.

Tom R. Tyleri ja E. Allan Lindi võimukandjate tegevuse legitiimsuse mudeli põhiteesiks on väide, et kahesugused hoiakud kujundavad autoriteedi olemasolu või selle puudumise. Esiteks on oluline võimukandjate tegevuse tajutud legitiimsus, so otsustus või hinnang, et a) ametnikud on pädevad ja ausad (personaalne legitiimsus) ning b) ametnikud omavad mainitud isiksuseomadustest ja teadmistest tulenevalt moraalset õigust institutsionaalse võimu teostamiseks (institutsionaalne legitiimsus).³⁵ Uuringud on näidanud, et personaalse ja institutsioonilise legitiimsuse hoiakud kombineeritult kujundavad indiviidis valmisoleku järgida võimukandja poolt kehtestatud reegleid, ettekirjutusi ja otsuseid.³⁶ Õigussüsteemi legitiimsus ja selle alusel institutsioonidele omistatav autoriteet on sõltuvuses sellest, kas võimuesindajad on läbinud ametisse saamisel kõik vajalikud seadusega ettenähtud protseduurid ning kas võimu teostamisel järgitakse samuti seadusega ettenähtud menetlusreegleid.

Teine oluline panus protseduurilise õiguse teooriasse on T. R. Tyleri ja E. A. Lindi valitsejate ja valitsetavate ühiste väärtuste konsensusliku mudeli konstrueerimine. Mainitud teadlased leidsid, et institutsioonide legitiimsele tegevusele hinnangu andmise kõrval mõjutavad õiguskulekat käitumist individuaalsed hoiakud. Demokraatliku riigivalitsemise keskne põhimõte on, et kõik õiguslikud otsustused peavad võimalikult suures ulatuses põhinema osapoolte ühiselt jagatud arusaamal sellest, mis on õigus ja mis on õiglane. Ideaalina peaksid õiged ja õiglased olema just võimulolijate esitatud lahendused, kuna need väljendavad rahva tahet ning seetõttu neid ka vabatahtlikult aktsepteeritakse ning järgitakse.³⁷ A. Sarat on leidnud, et ükski õigussüsteem ei saa end pidada demokraatlikuks, kui selle süsteemi protseduurid ja toimingud on kestvalt ja suures ulatuses vastuolus kodanike väärtuste, eelistuste või soovidega.³⁸ Järelikult on õigussüsteemi autoriteedi võimalikult kõrge taseme saavutamise üheks eelduseks individuaalsete hoiakute maksimaalne kattuvus õigussüsteemis väljendatud hoiakutega. Tegemist on nn konsensusliku mudeliga valitsejate ja valitsetavate väärtuste vahel.

Kuidas on võimalik aga teada saada, millised on õigussubjektide arusaamad ning hoiakud selles osas, mis on õiglane ning legaalne ehk järelikult ka õige? Selleks löid R. Tyler ja E. A. Lind õigusvaidluste protseduurilise lahendamise mudeli, mida rakendades on võimalik parandada õigussüsteemi usaldusväarsust ning seeläbi tõsta seaduskulekust ning koostöötahet õigusinstitutsioonidega.

³⁵ Tyler, T. R., Lind, E. A. 2001, lk 67.

³⁶ Tyler, T. R., Fagan, J. Legitimacy and Cooperation: Why Do People Help the Police Fight Crime in Their Communities? – Ohio State Journal of Criminal Law 2008/6, lk 231.

³⁷ Tyler, T. R., Lind, E. A. 2001, lk 67.

³⁸ Sarat, A. Studying American Legal Culture: An Assessment of Survey Evidence. – Law and Society Review 1977/11 (3), lk 430.

"Arutluse ja üksmeele" (*discourse and consencus*) mudeli³⁹ kohaselt saavutatakse üksmeel vaidluse lahendamise käigus toimuva menetlusse kaasatud isikute ja õigussüsteemi esindajate avatud ning avaliku arutelu ning seisukohtade esitamise kaudu. T. R. Tyleri ja E. A. Lindi poolt esitatud avaliku arutamise ja üksmeeleni jõudmise mudeli kui vaidluste lahendamise efektiivse meetodi kohaselt on üheks väga oluliseks konflikti lahendamise tingimuseks konflikti kaasatud isikutele antav võimalus väljendada oma seisukohti avatult ning argumenteeritult.⁴⁰ Mitmepoolse kommunikatsiooni tulemusena kujuneb nii konfliktis vahetult osalenud kui ka konflikti lahendamist kõrvalt jälginud avalikkusel ühine ning ühene veendumus, et antud lahend või otsus on õige. Selline asja avaliku arutamise kaudu ühise tunnetuse ning avaliku aktsepteerimiseni jõudmine on aluseks ühiskondlikule lepingule, mille kohaselt on sellisel viisil kujundatud otsus täitmiseks igapähele, sh menetlusalusele, kohustuslik.

Avaliku arutelu kõrval sai protseduurilise õiguse arendamisse lisatud isiklik kogemus kui oluline element hinnangu andmise protsessis menetluslikule õigsusele. Erinevate uuringu tulemuste analüüsi tulemusena kujundati välja isikliku kogemuse mudel. Vaidluste lahendamise kontseptuaalse (kogemusliku) mudeli⁴¹ alusel on võimalik uurida, kuidas vahetud kokkupuuted ametnike ja asutustega mõjutavad arvamuse kujunemist kohtunike, õiguskaitseorganite ja kohtute legitiimsuse kohta, samuti menetlusosaliste valmisolekut nende ametnike või institutsioonide otsuseid vabatahtlikult aktsepteerida. Hinnangut õigusotsustustele võivad mõjutada otsuse personaalne kasulikkus (tulemuse soodsus), tunnetuslik hinnang otsuse õigsusele (tulemuse õiglus) ja protsessi kui sellise õiglus (protseduuriline õiglus).

Antud mudeli järgi on õigusinstitutsioonide tegevuse autoriteetsusele hinnangu andmisel protseduurilise õiguse õiglus määrava tähendusega. Empiirilised uuringud ei kinnita, et kohtuasja võit või kaotus oleks oluliseks mõjutajaks hinnangu andmisel võimu autoriteedile (ja seeläbi võimu legaalsusele) ning negatiivseid personaalseid tundmusi otsusele ei laiendata õigussüsteemile kui tervikule täpselt nii kaua, kuni tunnetatakse, et menetlejad on oma tegevuses käitunud protseduuriliselt õiglaselt.⁴² See tähendab seda, et inimesed aktsepteerivad ja kuuletuvad kergemini otsustele, mille kujundamise protsessi on nad olnud kaasatud ning mida nad seeläbi on saanud ka mõjutada. Protsessis vahetu osalemine võimaldab õiguse subjektidel veenduda, et otsus on langetatud menetluslikult õigelt, mistõttu õigusinstitutsiooni

³⁹ Tyler, T. R., Lind, E. A. 2001, lk 67.

⁴⁰ Samas.

⁴¹ Samas, lk 68.

⁴² Samas.

legaalsusele ning usaldusväärssusele antav hinnag on sõltumatu tulemuse enda soodsusest või kahjulikkusest antud indiviidile.

Isikliku kogemuse mudeli varasemad rakendused leidsid rakendamist nii psühholoogide kui õigusteadlaste teaduslikes uurimistöodes. Isikliku kogemuse kui psühholoogilise mõjutaja tähtsust õigusorganite tegevusele hinnangu andmisel populariseerisid esmalt psühholoog John Thibaut ja õigusteaduse professor Laurens Walker. Nende uuringud näitasid, et õiglase otsustusprotsessi kasutamine on meede, mida rakendades nii kohtuasja võitja kui kaotaja aktsepteerivad ilma täiendavate oluliste meetmete rakendamiseta kolmanda osapoole (kohtu) tehtud lahendit (kohtuotsust).⁴³

John Thibaut' ja Laurens Walkeri poolt läbi viidud uuring oli oluline, kuna näitas, et osalemine („häääl“) otsustusprotsessis koos tõendite ja argumentide esitamise võimalusega suurendas rahulolu otsusega isegi siis, kui see osutus menetluses osaleja või menetlusse kaasatu jaoks üsnagi ebasoodsaks. Uuring oli oluline protsessuaalse õigluse psühholoogia mõistmiseks: tegemist oli esimese empiirilise tõestusega sellest, et erinev kaasatus menetlusse toob kaasa tagajärjena erineva õiglasastmega tajutud otsused.⁴⁴ John Thibaut' ja Laurens Walkeri uuringud näitasid õiglase protseduuri võimekust otsuse hilisema aktsepteerimise vahendina: nimelt hindasid uuringus osalejad personaalselt ebasoodsaid otsusi õiglasemaks soodsamatest kohtuotsustest.

Esimestel protseduurilise õiguse uurimise kümnenditel keskendusid uurijad pea jäägitult tingimustele, mille osas oli menetlusosalise „häääl“ (*voice*) kuulda võetud, sh uurisid tõendite ja argumentide esitamise võimalusi ning ulatust.⁴⁵ Thibaut' ja Walkeri rühma hilisemad uuringud kinnitasid, et menetlusi, kus vaidlevad osapooled ära kuulati ja muul moel võimaldati protsessis osalemist, tajuti menetlusaluste poolt palju õiglasemalt kui menetlusi, kuhu vaidlevaid pooli ei olnud kaasatud. See tähendab seda, et menetlusosalised defineerivad protseduurilist õigust kontrollivõimaluse kaudu, soovides säilitada ülevaadet neid puudutavate otsuste kujunemise üle.⁴⁶ Olemuselt ebameeldivaid ja isegi ebasoodsaid menetlusi hinnatakse õiglasemaks, kui menetlusosalistel on „häääl“ panustada õiglase tulemuseni jõudmisesse.

⁴³ Samas.

⁴⁴ Samas, lk 70; Tyler, T. R. Public Trust and Confidence in Legal Authorities: What Do Majority and Minority Group Members Want from the Law and Legal Institutions? – Behavioural Science and the Law 2001/19, lk 233. Leventhal, Gerald S. What Should Be Done with Equity Theory? New Approaches to the Study of Fairness in Social Relationships. – toim. Gezgen, K.O. jt. Social Exchange Theory. *Sine loco*: John Wiley, 1977. lk 44.

⁴⁵ Tyler, T.R., Lind, E. A. 2001, lk 70.

⁴⁶ Samas, lk 74.

Tuginedes Stacy Adams'i⁴⁷ esitatud teooriale, et inimesed otsivad psühholoogilist „võrdsust“ inimestevahelistes suhetes, leidsid Thibaut ja Walker,⁴⁸ et enamikes õigusvaidlustes lasub võti protsessi lahendamisel õiglasel soodustuste ja kitsenduste jaotuses. Õiglane on menetlus, mis võimaldab kõigil vaidlusosalistel säilitada optimaalsel tasemel kontrolli temaga toimuva üle.⁴⁹

Ehkki Thibaut' ja Walkeri uurimused kui isikliku kogemuse mudeli varasemad rakendused piirdusid laboriuuringutega, kinnitasid hilisemad empiirilised reaalsel kohtuprotsessidel baseeruvad uuringud⁵⁰ nende järeldusi, et otsusi tajutakse õiglasemalt ja aktsepteeritakse seetõttu paremini, kui menetlusosalistel on menetluses osalemise võimalus. Empiirilised uuringud⁵¹ kinnitasid, et inimesed täidavad vabatahtlikult institutsioonide otsuseid, kui nad vahetult protsessis osaledes tajuvad ja tunnetavad, et menetlus on õiglane. Õigusorganitele antavad legitiimsuse hinnangud baseeruvad protsessi õiglasena tajumisel, see tähendab, kas otsustajad (kohtunikud, menetlejad) käituvad õiglaselt ja seaduslikult.⁵² Üldiselt näitasid 1980. aastate lõpu ja 1990. aastate isikliku kogemuse kontseptuaalsed uuringud, et hinnangud menetluslikule õiglusele, sh põhiõiguste garanteeritusele, avaldavad tugevat mõju õigussüsteemi usaldusväärset puudutavate hoiakute kujunemisele ja õiguskuulekale käitumisele.⁵³ Kasutades protseduure, mis näivad ausa ja õiglasena, saavutavad võimuorganid suurema otsuste aktsepteeritavuse.⁵⁴

Kokkuvõtvalt saab esmaste protseduurilise õiguse eri mudelite rakendamise osas nentida seda, et protseduurilise õiguse teooria paikapidavus on täheldatav nii kriminaal- kui ka

⁴⁷ Adams, J. S. Inequity in Social Exchange. – *Advances in Experimental Social Psychology*, kd 2. Toim. Berkowitz, L. New York: Academic Press 1965, lk 296–297.

⁴⁸ Thibaut, J., Walker, L. *Procedural Justice: A Psychological Analysis*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates 1975, lk 31–39, 119–124.

⁴⁹ Tyler, T. R., Lind, E. A. 2001, lk 75.

⁵⁰ Vt. Adler, P., Hensler, D., Nelson, C. E. *Simple Justice: How Litigants Fare in the Pittsburgh Court*. Arbitration Program. Santa Monica, CA: RAND Corporation 1983; Casper, J., Tyler, T. R., Fisher, B. *Procedural Justice in Felony Cases*. – *Law and Society Review* 1988/22, 483–507; Houlden, P. *The Impact of Procedural Modifications on Evaluations of Plea Bargaining*. – *Law and Society Review* 1980–81/15, lk 267–292.

⁵¹ Vt. Lind, E. A., Kulik, C. T., Ambrose, M., de Vera Park, M. *Individual and Corporate Dispute Resolution: Using Procedural Fairness as a Decision Heuristic*. *Administrative Science Quarterly* 1993/38, lk 224–251; MacCoun, R. J., Lind, E. A., Hensler, D. R., Bryant, D. L., Ebener, P. A. *Alternative Adjudication: An Evaluation of the New Jersey Automobile Arbitration Program*. Santa Monica, CA: RAND Corporation 1988; Pruitt, D. G., Pierce, R. S., McGillicuddy, N. B., Welton, G. L., Castrianno, L. M. *Long-term Success in Mediation*. – *Law and Human Behavior* 1993/17, lk 313–330.

⁵² Vt. Friedland, N., Thibaut, J., Walker, L. *Some Determinants of the Violation of Rules*. – *Journal of Applied Social Psychology* 1973/ 3, pp 103–118; Tyler, T. R. *Why People Obey the Law. Sine loco*: Princeton University Press 2006, lk 42.

⁵³ Vt. Tyler, T. R. *Governing Amid Diversity: Can Fair Decision-Making Procedures Bridge Competing Public Interests and Values?* – *Law and Society Review* 1994/28, lk 701–722; Tyler, T. R., Mitchell, G. *Legitimacy and the Empowerment of Discretionary Legal Authority*. *Duke Law Journal* 1994/ 43, lk 703–815.

⁵⁴ Tyler, T.R., Lind, 2001, lk 71.

tiviilprotsesside puhul. Casper *et al.* 1988. aasta⁵⁵ ja Tyler *et al.* 1989. aasta⁵⁶ uuringute tulemused viitavad sellele, et menetlusosalisi mõjutab hinnangu andmisel kohtusüsteemi usaldusväärsele vähem protsessi tulemus ning rohkem õigusorganite poolt kasutatavate ausate ja õiglaste protseduuride järgimine. Protseduurilise õiguse järelmid ei ilmne ainuüksi läbi isklilike kokkupuudete õigusorganitega, näiteks politseiniku või lepitajaga, vaid ka reaktsioonides kõrgemalasuivate võimuesindajate, näiteks kohtute, tegevusele.⁵⁷

Protseduurilise õiguse edasine areng 1980ndate keskpaigani näitas veelgi selgemalt, et paljud protseduurilise õiguse hindamise (psühholoogilised) protsessid ei ole seotud oodatava protseduuri tulemusega.⁵⁸ Õigusasutustega suheldes on inimeste sooviks eelkõige see, et nende kaebusi käsitletaks nende arvates õiglaselt. Õiglus kätkeb endas elemente nagu kontroll, esindatus, läbipaistvus ja aina rohkem ka kuuluvus. Kui õigusorganid nende elementidega arvestavad, siis toetavad inimesed asutusi sõltumata hinnangust ja arvamusest nende insitutsiooni tegevuse personaalse tulemi soodsusest.

1990ndatel arendati protseduurilist õigust edasi ning pakuti välja uusi lähenemisi menetluse õiguspärasuse hindamisel. Järjest olulisemaks muutus nn kuuluvuse element õigussubjektide suhetes õigussüsteemiga. Mõistmaks õigussüsteemile hinnangu andmise tagamaid, formuleeriti „grupi väärtuse“ teooria (*group value theory*),⁵⁹ mis sisuliselt tähendab teatud kindla grupi kõrget menetlejapoolset väärtustamist. Tegemist on diskursusega, mis rõhutab kohtuprotsessi sümbolseid ja psühholoogilisi mõjutusi õigussubjektide ühiskonda kaasatuse tunnetamisel, samuti uskumuse kujundamisel, et institutsioon menetluse käigus suhtub menetlusalusesse suure austuse ja lugupidamisega. Tegemist on üksikult üldisele tehtava loogilise järeldamise ja hindamise tehnikaga, mille järgi süsteemi poolt üksikisiku suhtes rakendatud kohtlemine on eelduslikult laiendatav tervele ühiskondlikule grupile, kuhu menetlusalune kuulub. Grupi väärtuse all peetakse silmas nii menetlusalusest lugu pidamist kui ka üldistatult grupi kui terviku väärtustamist menetleja pilgu läbi.

T. R. Tyler⁶⁰ arendas edasi protseduurilise õiguse teooriat ning tuvastas kolm olulist valitseja ja valitsetavate kui grupi väärtuste ning hoiakute jagatuse (*shared values, common values*)

⁵⁵ Casper, J., Tyler, T. R., Fisher, B. 1988/22, lk 483.

⁵⁶ Tyler, T. R., Casper, J. D., Fisher, B. Maintaining Allegiance toward Political Authorities: The Role of Prior Attitudes and the Use of Fair Procedures. – American Journal of Political Science 1989/33, lk 629.

⁵⁷ Tyler, T. R., Lind, E. A. 2001, lk 72.

⁵⁸ Samas, lk 75.

⁵⁹ Samas.

⁶⁰ Tyler, T. R. 2006.

ulatuse hindamist võimaldavat kriteeriumit. Ta leidis, et usaldus, positsioon ja neutraalsus on protsessuaalsele turvalisusele ja seeläbi õigussüsteemi toimivusele hinnangu andmise olulised mõjutegurid. Usaldus tähendab seda, et menetlusalune tunnetab ja tajub, et menetleja ei käitu temaga pahauskselt. Positsiooni all peetakse silmas seda, et menetleja peab kõiki ühiskonnagruppe ja nende esindajaid võrdväärseks ning tema käitumine protsessis on ühelaadne, st ta suhtub ühesuguse austuse ja lugupidamisega kõikide ühiskonnagruppide esindajatesse sõltumata nende gruppide positsioonist ühiskonnas. Neutraalsus tähendab menetlusosalistele mittediskrimineerimise tagatust.

Väidetavalt ongi menetleja subjektiivsed eelarvamused ja diskrimineerimine teatud gruppi kuulumise tõttu olulisemad näited neutraalsuse puudumisest, kuna inimestele ei anta võrdset võimalust pääseda ligi sotsiaalsetele ressurssidele,⁶¹ sealhulgas ausale ja õiglasele menetlusele. Kui menetlusalust koheldakse viisakalt ja väärilt ning austatakse tema õigusi ja seisukohti, siis positiivsed emotsioonid isiku sotsiaalset staatust austava ja tunnustava hinnangu andmise (sotsiaalsesse gruppi tervikuna suhtumise) suhtes suurenevad.⁶² Teiselt poolt, kui asutused või nende esindajad kohtlevad menetlusosalisi ebaväärilt, lugupidamatult või isegi alandavalt, siis kaasneb sellega järelalus, et suhtumine antud sotsiaalsesse gruppi tervikuna ei ole positiivne. Tajutud menetleja poolne negatiivne suhtumine ning ebavõrdne kohtlemine viivad selleni, et õigussüsteemi tervikuna tajutakse ebaõiglasena.

Hilisemate uuringute (Tyler ja Lind, 1992)⁶³ tulemuste analüüsimisel leidis kinnitust tõsiasia, et kõik kolm grupi väärtuse, täpsemalt öeldes väärtustamise teooria olulist tegurit – usaldus, positsioon ja neutraalsus – mõjutavad hinnangute andmist võimuorganite autoriteedile, ning formeerus „õigussüsteemi autoriteedi suhtelisuse mudel“ (*relational model of authority*) kui grupi väärtuse teooria edasiarendus.⁶⁴ Usk, et asutuse tegevus on legitiimne, tagab kuuletumise institutsiooni korraldustele ja otsustele. Positiivsed ja negatiivsed hinnangud õigusinstitutsioonide tegevusele sõltuvad relatiivsetest ehk suhtelistest faktoritest, täpsemalt öeldes õiguse subjekti tajust, kuidas valitseja valitsetavaid usaldab, positsioneerib ja kohtleb. Suhtelised faktorid mõjutavad protseduurilistele otsustele hinnangute andmist, kuna nad peegeldavad järelalusi, kuidas inimesed tajuvad oma positsiooni „väärtust“, samuti grupi iga

⁶¹ Tyler, T. R., Lind, E. A. 2001, lk 76.

⁶² Tyler, T. R., Bies, R. *Interpersonal Aspects of Procedural Justice*. – toim Carroll, J. S. *Applied Social Psychology in Business Settings*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates 1990, lk 77–98; Tyler, T. R., Lind, E. A. *Procedural Justice* 2001, lk 76.

⁶³ Tyler, T. R., Lind, E. A. *A relational Model of Authority in Groups*. – toim Zanna, M. *Advances in Experimental Social Psychology*. New York: Academic Press 1992/25, lk 162-165, 167-186.

⁶⁴ Tyler, T. R., Lind 2001, lk 76.

liikme „väärtustamist“ võimuorganitega suhtlemisel ja ühiskonnas endas laiemalt. Õiglased protseduurid väljendavad menetlusosalisele tema sotsiaalse staatuse osas positiivset alatooni ning ebaausad menetlused väljendavad negatiivset suhtumist gruppi, kuhu menetlusalune kuulub.⁶⁵

Lindi ja Tyleri teooriad suunasid tähelepanu õigusotsustuste sotsiaalpsühholoogilise dünaamika teemadele. Seda, et sotsiaalpsühholoogilised faktorid omavad tähtsust protseduurilise õiguse õiglusele hinnangu andmisel, kinnitavad mitmed 1990ndatel kohtute, vahekohtute, vahendajate, kiriminaalkohtute ning läbirääkijate tegevusele hinnangu andmist uurinud autorid.⁶⁶ Jõuti järelduseni, mille kohaselt õiglasele menetlusele hinnangu andmisel ei ole määrav ükski struktuuriline element, vaid menetlusosaliste taju ja tunded selle osas, et üks menetlus oli teisega võrreldes menetlusosalisele tajutavalt väärikum.⁶⁷

21. sajandi algusest alates on protseduurilise õiguse teooria olnud suunatud parema arusaamise loomisele, täpsemalt öeldes „avastamisele“ õigusorganitele antavate hinnangute mentaalsetest tagamaadest.⁶⁸ „Õiguse heuristilise teooria“ (*fairness heuristic theory*) kohaselt baseerub võti, mõistmaks protseduurilist õigust kui nähtust, arusaamisel, et probleem protseduurilise õiguse õigsuse osas kajastub sotsiaalse struktuuri põhielemendis: võimu ebavõrdses jaotuses ühelt poolt indiviidi ja teiselt poolt rühma, organisatsiooni või ühiskonna vahel.⁶⁹ Õiguse heuristilise mudeli puhul on tegemist protseduurilise õigussüsteemi autoriteetsuse suhtelisuse teooria edasiarendamisega. Ühiskond annab mõnele inimesele võimu ja voli tegutseda seadusloojana ja õigusemõistjana, millest tuleneb tõsine võimu kuritarvitamise võimalus. Riigil peavad olema võimu teostamise volitused, kuid õigusasutuste võimustamine tähendab ka ühiskondlikku probleemi nende tegevuse legaalsuse garanteerituse (võimu kuritarvitamise vältimise) osas.⁷⁰

Mille alusel inimesed järeldavad konkreetses otsustuskontekstis, kas kuuletuda või mitte kuuletuda võimule? Kõige tavapärasem psühholoogiline reaktsioon antud dilemmale on õigluse heuristiline tajumine. Protseuurilise õigluse tunnetuslik mõõde on kui „avastav“ mentaalne

⁶⁵ Samas.

⁶⁶ Vt. Lind, E. A., MacCoun, R., Ebener, P. A., Felstiner, W. L. F., Hensler, D. R., Resnick, J., Tyler, T. R. In the Eye of the Beholder. Tort Litigants' Evaluations of Their Experiences in the Civil Justice System. – Law and Society Review 1990/ 24, lk 953–996.

⁶⁷ Tyler, T.R., Lind 2001, lk 77.

⁶⁸ Vt. Lind, E. A. Procedural Justice and Culture: Evidence for Ubiquitous Process Concerns. – Zeitschrift für Rechtssoziologie, 1994/15, lk 24–36; Lind, E. A., Kulik, C. T., Ambrose, M., de Vera Park, M. Individual and Corporate Dispute Resolution: Using Procedural Fairness as a Decision Heuristic. – Administrative Science Quarterly 1993/ 38, lk 224–251.

⁶⁹ Tyler, T. R., Lind, E. A. 2001, lk 77.

⁷⁰ T. R. Tyler ja E. A. Lind 2001, lk 77

„otsetee“, mis kujundab arvamust õigusorgani tegevuse õigustamisele või hoopis sellele vastuhakule.⁷¹ Kui tajutakse, et valitsejad teostavad võimu ning kasutavad oma õigusi õiglaselt, järeldavad inimesed, et nad suudavad alluda võimuorganite korraldustele ilma kartuseta, et võimud individuaalseid õigusi ja vabadusi rikuvad või kuritarvitavad. Kui seevastu ametiasutused näivad käituvat ebaõiglaselt, muutub kartus indiviidide õiguste rikkumisest ja võimude omakasust reaalseks ja kuulekus võimudele väheneb.⁷² Taas tuleb rõhutada, et õigluse tunnetamine heuristilise meetodina ei ole ratsionaalne, teadlik tegevus, vaid hoopis tunnetuslik vahend, mida inimesed kasutavad sotsiaalsete ressursside kognitiivsel kohandamisel ning sotsiaalses keskkonnas käitumise juhtimisel (näiteks allumine või allumatus seadusele või aktsepteerimine või keeldumine otsuse täitmisest).⁷³ Heuristilise mudeli eripära võrreldes traditsiooniliste teooriatega protseduurilisest õigusest on see, et ebaõigluse tajutav teravik ja kardetud ärakasutamine põhjustab indiviidi sotsiaalse eneseidentiteedi vähenemist.⁷⁴ Üldmulje kujunemine õiglusest on rohkem mõjutatud protseduurilistest teguritest kui otsuste reaalsest juriidilisest järelmist.⁷⁵ Inimestel on märkimisväärselt kõrge valmisolek aktsepteerida ka ebasoodsaid (kohtu) otsuseid. Mida kardetakse ning ühtlasi ei aktsepteerita, on ühiskondlik hüljatus, täpsemalt öeldes (kohtu) otsustusprotsessis hääleõiguseta jätmine.

Õiguse heuristiline teooria selgitab, et protseduurilise õiguse hinnangute üldistamisprotsessis on fookus kolmel faktoril,⁷⁶ milleks on positsioon, usaldus ja neutraalsus. Need faktorid on võimuorganite tegevusele hinnangu andmisel keskse tähtsusega, sest nende alusel saab hinnata tõenäosust, kas inimest eelduslikult kasutatakse ära või tõrjutakse (ühiskonnast) välja.⁷⁷ Heuristilised õigusotsustused mõjutavad institutsioonide võimuvolituste ja protseduuride heakskiitmist. Kui sotsiaalse grupi või võimuesindajaga suhtlemise käigus tunneb inimene end õiglaselt (väarikalt) kohelduna, siis innustab õigluse heuristika inimesi „lülituma režiimile“, mida Lind nimetab "rühmarežiimiks".⁷⁸ See tähendab seda, et aktsepteeritakse õigussüsteemi tegevust ning käitutakse õiguskuulekalt. Juhul kui kohtlemine tundub ebaõiglasena, võetakse omaks käitumine, mida Lind nimetab „individuaalsuse režiimiks“, so keskendumine

⁷¹ Samas.

⁷² Samas.

⁷³ Samas, lk 77-78.

⁷⁴ Vt. Lind, E. A., Tyler, T. R. *The Social Psychology of Procedural Justice*. New York: Plenum Press 1988;

Tyler, T. R., Degoey, P. *Trust in Organizational Authorities: The Influence of Motive Attributions on Willingness to Accept Decisions*. – toim. Kramer, R ja Tyler, T. R. *Trust in Organizations*. Thousand Oaks, CA: Sage 1996, lk 331–356.

⁷⁵ Tyler, T. R., Lind, E. A. 2001, lk 78.

⁷⁶ Tyler, T. R. *What Is Procedural Justice? Criteria Used by Citizens to Assess the Fairness of Legal Procedures*. – *Law and Society Review* 1988/22, lk 103–135; Tyler, T. R. *Why People Obey the Law*. *Sine loco*: Princeton University Press 2006, lk 164.

⁷⁷ Tyler, T. R., Lind, E. A. 2001, lk 79.

⁷⁸ Samas.

lühiajalistele tulemustele, mis maksimeerivad personaalset heaolu. „Individaalsele režiimile“ minek aga ei garanteeri õiguskindlust ning õiguskujukat käitumist *per se*. Kui õigussubjekt ei tunne end mugavalt ning hästi, sh turvaliselt ja kaitstuna ühiskonnas, ei saa riik eeldada, et ta on õigussüsteemile lojaalne. Tõrjutuna tundmine aga suurendab ühiskonnale, sh õigussüsteemile vastandumist ning vähendab viimasega koostöötahet, samuti võimu kui sellise tegevuse tingimusteta aktsepteerimist.

Heuristilise teooria mitmed uuringud⁷⁹ näitavad tugevat põhjuslikku seost ebaõiglase kohtlemise ja õigussubjekti enesehinnangu languse vahel.⁸⁰ Õiguse heuristiline teooria väidab, et õiglane või ebaõiglane kohtlemine avaldab mõju indiviidi tunnetusele temast kui täisväärtuslikust ühiskonna liikmest. Individaalne ühiskondlik kuuluvus on osa sotsiaalsest identiteedist. Õõnestades indiviidi personaalset identiteeti hävitatakse enesehinnangu kahjustamise kaudu isiku sotsiaalne identiteet.⁸¹ Ebaõiglane kohtlemine vähendab enesehinnangut, vähenenud enesehinnang aga põhjustab kaugenemise võimu teostavast grupist. Kaugenemine toob kaasa üleüldise usalduse vähenemise kehtiva õiguse kui süsteemi vastu ning suurendab valmisolekut mitte alluda õigussüsteemi poolt kehtestatule, samuti keelduda viimasega koostööst.

1.3. Protseduurilise õiguse teooriate kriitika ja järeldused

Nagu iga teooria, ei ole ka protseduuriline õigus oma erinevates avaldusvormides täiuslik. Näiteks võib probleemkohtadeks pidada ühiskondliku üksmeele puudumist, grupilisi erinevusi ning erinevaid enesemääratlusi.⁸² Ühiskondliku üksmeele puudumine tuleneb erinevast kultuurilisest taustast, sh erinevatest hoiakutest ning arusaamadest, mis on õiglane ning mis mitte.⁸³ Grupilised erinevused on seotud teatud ulatuses ükskõiksusega teiste etniliste või sotsiaalsete gruppide suhtes, mistõttu võib esineda huvi puudus seista kõikide gruppide õiguste eest võrdset. ⁸⁴ Siiski on selline ükskõiksus ületatav juhul, kui ühiskonnas suudetakse tekitada ühtekuuluvust ning püstitatakse eesmärgid, mis on ühised ning olulised kõikidele sotsiaalsetele gruppidele.⁸⁵

⁷⁹ Tyler, T. R., Lind, E. A. A relational Model of Authority in Groups. – toim Zanna, M. *Advances in Experimental Social Psychology*. New York: Academic Press 1992/25, lk 162-165, 167-186.

⁸⁰ Tyler, T. R., Lind, E. A. 2001, lk 80.

⁸¹ Samas, lk 81.

⁸² Tyler, T. R. *Procedural Justice*. – toim. Sarat, A. *The Blackwell Companion to Law and Society. Sine loco*: Blackwell Publishing 2004, lk 447-449.

⁸³ Samas, lk 447-449.

⁸⁴ Samas.

⁸⁵ Samas, lk 448.

Enesemääratluse probleem seisneb selles, et teise gruppi kuuluva liikme õiguse tagatusest ei pruugita samaväärselt olla huvitatud kui enda gruppi kuuluva liikme õiguskindluse garanteeritusest. Siinkohas on taas lahenduseks hoiakute muutmine ühiskonnas tervikuna. Juhul, kui suudetakse end samastada grupiga, mida võimukandjad esindavad, siis on inimesed rohkem huvitatud samaväärse kohtlemise rakendamisest sõltumata sellest, kas tulemus on neile soodne või ebasoodne.⁸⁶

L. Solum toob välja protseduurilise õiguse perfektsuse saavutamise võimatuse. Mitte ükski õigussüsteem ei suuda täielikku täpsust, ausust ja õiglust ametnike töös saavutada. Lisaks on tegemist süsteemiga, mida on väga kallis ülal pidada.⁸⁷ Samuti on piiranguks inimeste ebatäiuslikkus: ei leidu ühtegi kohtunikku, politseiametnikku ega prokuröri, kes oma ametiaja jooksul oleksid ilmeksimatud, sh nii materiaaõiguse tundmises kui menetlusliku võrdsuse tagamises.⁸⁸ Lisaks ei saa kunagi eeldada, et ka näiliselt õiglaste protseduuride iseeneslikul olemasolul ning rakendamisel rahvas ka reaalselt ametivõimudele allub.⁸⁹

Eesti viimase aasta kogemused Covid-19 viirusnakkuse tingimustes on näidanud, et ehkki politsei on täitnud valitsuse korraldusi, ei ole võimalik konflikte rahvaga õigusaktide täitmise nõudmisel vältida ning seda isegi siis, kui politsei tegevus on juriidiliselt täiesti korrektne. Protseduurilise õiguse ideed on kritiseeritud ka selle tõttu, et seda on peamiselt rakendatud *common-law* õigussüsteemiga maades,⁹⁰ mistõttu võib tekkida küsimus, kas selle rakendamiseks Mandri-Euroopas tuleks arvestatada võimalike politsei- ja kohtukultuuri puudutavate erinevustega.

Siiski, kuna ühiskonnad ning nende õigussüsteemid, samuti arvamused ning hoiakud õigussüsteemi suhtes, on pidevas muutumises, on protseduurilise õiguse teooria kasutamine Mandri-Euroopa õigussüsteemide usaldusväärsusele hinnangu andmise kontekstis igati õigustatud, sest annab võimaluse testida protseduurilise õiguse ning selles sisalduva arusaama

⁸⁶ Samas, lk 449.

⁸⁷ Solum, L. B. Procedural Justice. – Georgetown University Law Center. Public Law and Legal Theory Research Paper Series 2004, lk 4. –

<https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1875&context=facpub> (21.03.2022).

⁸⁸ Samas.

⁸⁹ Bradford, B., Jackson, J., Tyler, T. R. Psychology of Procedural Justice and Cooperation. – toim. Bruinsma, G., Weisburd, D. Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice 2013, 4013. –

https://www.researchgate.net/publication/228242160_Psychology_of_Procedural_Justice_and_Cooperation (21.03.2022).

⁹⁰ Bradford, B., Hough, M., Jackson, J., Myhill, A., Quinton, P. Procedural Justice, Trust and Institutional Legitimacy. Policing: A Journal of Policy and Practice 2010/4 (3), lk 6. –

<http://eprints.lse.ac.uk/27713/1/Procedural%20justice%2C%20trust%20and%20institutional%20legitimacy%20%28Isero%29.pdf> (21.03.2022).

õiguse dualistlikust iseloomust paikapidavust ka Mandri-Euroopa õigusruumis. Magistritöö teoreetilises osas käsitletud erinevad nn mikromudelid kombineeritult ja integreeritult moodustavad protseduurilise õiguse nn makromodeli. See tähendab, et protseduurilise õiguse teooria eri tahke, täpsemalt elemente, omavahel lõimides, on võimalik uurida protseduurilise õiguse erinevate autorite poolt väljapakutud lähenemiste asjakohasust reaalse õigussüsteemi kontekstis, antud juhul Eesti õigusinstitutsioonide usaldusväärse mõõdupuuna.

Eelnevat teoreetilist osa kokku võttes saab järeldada, et õigussüsteemi usaldusväärsus sõltub ennekõike õigussüsteemile omistatavast autoriteedist, mis omakorda baseerub institutsioonide tegevuse legaalsusel. Õigussüsteemile antavaid hinnanguid kujundavad hoiakud, mis mõjutavad indiviidi tahet teha õigusinstitutsioonidega koostööd ning käituda õiguskuulekalt.

Käesolev magistritöö keskendub uurimisele, millistel põhjustel ning kui suures ulatuses on Eesti prokuratuur, kohtud ja politsei usaldusväärsed ning mida oleks võimalik teha, et suurendada õigussüsteemi usaldusväärset. Uurimistöös tuginetakse *ESS round 5* andmetele. Teema lahtimõtestamisel ning järelduste tegemisel võetakse arvesse protseduurilise õiguse teooriate seisukohti ning ühtlasi testitakse erinevate protseduurilise õiguse mudelite paikapidavust Eesti õigussüsteemi kontekstis.

2. EESTI ÕIGUSSÜSTEEMI USALDUSVÄÄRSUS

2.1. ESS *round 5* uuringu kirjeldus

Euroopa Sotsiaaluuring (*European Social Survey*, lühendatult ka kui ESS) on rahvusvaheline sotsiaalteaduslik võrdlusuuring, mida viiakse läbi iga kahe aasta tagant alates 2002. aastast.⁹¹ Uuring mõõdab *ca* kolmekümne riigi elanike hoiakuid, uskumusi ja käitumismustreid. ESSi peamisteks eesmärkideks on kaardistada stabiilsust ning muutusi sotsiaalses struktuuris, tingimustes ja hoiakutes Euroopas ja tõlgendada, kuidas Euroopa sotsiaalne, poliitiline ja moraalne struktuur muutub, samuti parandada sotsiaalseid muutusi käsitlevate andmete nähtavust ning levikut akadeemikute, poliitikakujundajate ja laiema avalikkuse seas.⁹²

ESS *round 5* uuringuga kogutud andmed võimaldavad uurida ja analüüsida hoiakute, institutsioonide arengu ja inimeste käitumise vahelist seost ning mitmeid muid protsesse ühiskondades.⁹³ Eesti on üks ESS-i asutajaliikmetest ja enam kui kaksteist aastat kuulub Euroopa Sotsiaaluuring Eesti teadustaristu projektide nimekirja.⁹⁴ 2010-2011. aasta vooruks (ESS *round 5*) töötati välja eraldi inimeste usku ja hoiakuid kohtute ning politsei töö osas mõõtev küsimuste blokk, mis on jäänudki siiani viimaseks niivõrd laiahaardeliseks õigussüsteemi usaldusväärse analüüsi võimaldavaks uuringuks. Just eelpool mainitud põhjusel tuginebki käesolev magistritöö ESS *round 5* uuringu käigus kogutud andmetele.

ESS *round 5* andmeid koguti Eestis viie kuu vältel (2010. a oktoobrist kuni 2011. a märtsini) ning valimisse kuulusid kõik Eesti Vabariigis individuaalsetes leibkondades alaliselt elavad vähemalt viieteistaastased inimesed. Uuring viidi läbi silmast-silma (*face to face*) intervjuude vormis. Uuringus osales 1793 inimest, valim moodustati isikupõhise väljavõtte abil rahvastikuregistrist ja vastamise määr oli 56 protsenti.⁹⁵ Õigussüsteemi usaldusväärse analüüsi puudutav moodul moodustas tegelikult üsnagi tagasihoidliku osa enam kui kaheksakümnel leheküljel esitatud eri valdkondi, alates meediakasutusest kuni poliitiliste

⁹¹ Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi kodulehekülg. – <https://www.yti.ut.ee/et/euroopa-sotsiaaluuring> (07.03.2022).

⁹² ESS kodulehekülg. – <https://www.europeansocialsurvey.org/about/> (07.03.2022).

⁹³ Ginter, J., Lindsalu, P., Markina, A., Rannamaa, T., Salla, J., Ainsaar, M. 2011., lk 3.

⁹⁴ Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi kodulehekülg. – <https://www.yti.ut.ee/et/euroopa-sotsiaaluuring> (07.03.2022); European Social Survey kodulehekülg. – <https://www.europeansocialsurvey.org/about/> (07.03.2022).

⁹⁵ Ginter, J., Lindsalu, P., Markina, A., Rannamaa, T., Salla, J., Ainsaar, M. 2011, lk 4.

eelistusteni välja, puudutavate küsimuste seas.⁹⁶ *ESS round 5* sotsiaaluuringut aastatel 2010-2011 rahastasid Eestis lisaks haridus- ja teadusministeeriumile ja sotsiaalministeeriumile ka justiitsministeerium.⁹⁷ Uuringu tulemused on algandmetena avalikult kättesaadavad ESS-i ametlikul koduleheküljel⁹⁸ ja võimaldavad igakülgset analüüsida Eesti õigussüsteemi usaldusväärust ning selle mõjutatust erinevatest teguritest ja hoiakutest, näiteks sotsiaaldemograafilistest tunnustest või õigusinstitutsioonidega vahetu suhtlemise kogemuse pinnal kujunenud arvamusest õigusorganite legaalsusele.

2.2. Õigussüsteemide usaldamise statistilised näitajad ja Eesti positsioon Euroopa lõikes

ESS 5 uuringu tulemused võimaldavad analüüsida õigussüsteemi usaldamist riigi alamate poolt tervikuna ning politsei ja kohtute usaldusväärust ka eraldiseisvalt kahekümne seitsme uuringus osalenud riigi lõikes. Õigussüsteemi usaldusväärust uuriti kümne küsimuse või väite abil. Lisas 1 on esitatud uuringus osalenud riikide õiguskuulekust, õigusorganitega koostöövalmidust ja õigussüsteemi usaldusväärust puudutavad keskmised statistilised näitajad. Lisas 1 esitatud andmetest parema ning detailsema ülevaate saamiseks ning Eesti ja teiste uuringus osalenud riikide andmete võrdlemiseks on *ESS round 5* tulemused ning nende seosed õigussüsteemi usaldusväärsusega esitatud joonistel 1-10.

Keskmi usaldust õigussüsteemi kui terviku vastu (sh hinnanguid kohtute ja politsei töö usaldusväärusele) illustreerib joonis 1. Politsei keskmine usaldusväärus riikide lõikes nähtub jooniselt 2 ning kohtute tööd kui institutsiooni keskmi usaldusväärust iseloomustavad andmed on kajastatud joonisel 10.

Joonistel 1-2 on esitatud õigussüsteemi ja politsei usaldusvääruse hinnangud 11-palli skaalal, kus 0 tähendab „üldse ei usalda“ ja 10 tähendab „usaldan täielikult“. Eesti õigussüsteemile on omistatud keskmi usalduse hinne 5,22 ja politseile 6,17. Kõige kõrgem on usaldus õigussüsteemi vastu Põhjamaades, jäädes vahemikku 7,35 (Taani) kuni 6,53 (Rootsi). Politsei usaldusväärus on samuti kõrgeim Põhjamaades.

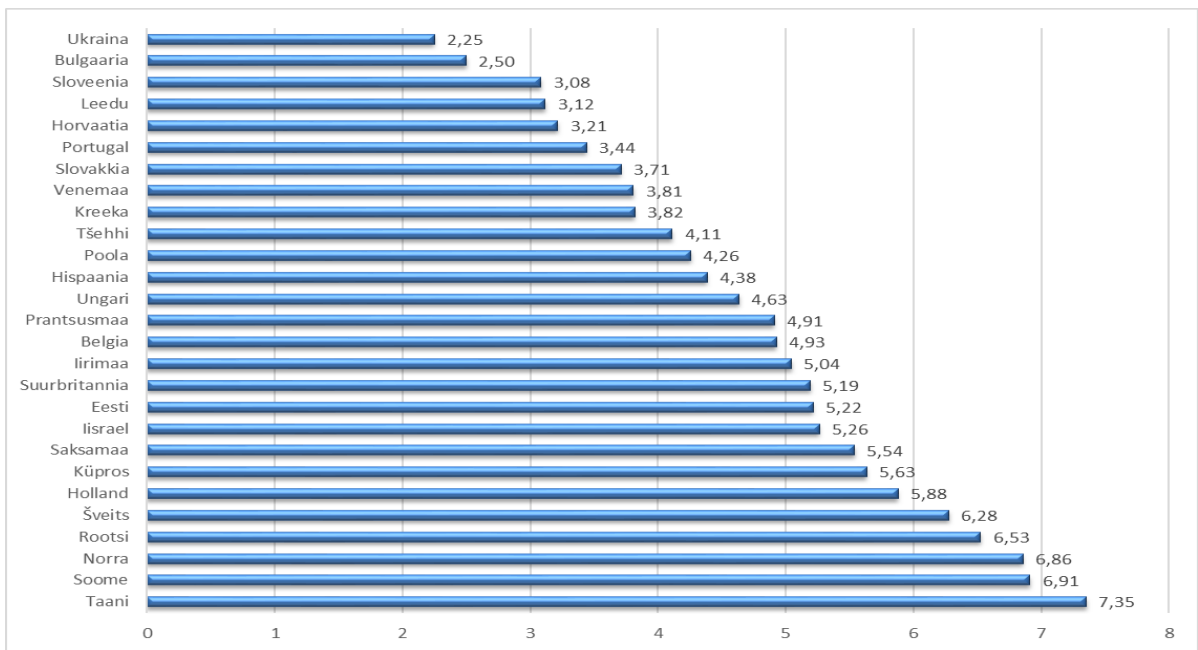
⁹⁶ Uuringus kasutatud küsimustik on kättesaadav ESS kodulehel:

<https://www.europeansocialsurvey.org/data/download.html?r=5> (07.03.2022).

⁹⁷ Ginter, J., Lindsalu, P., Markina, A., Rannamaa, T., Salla, J., Ainsaar, M. 2011, lk 5.

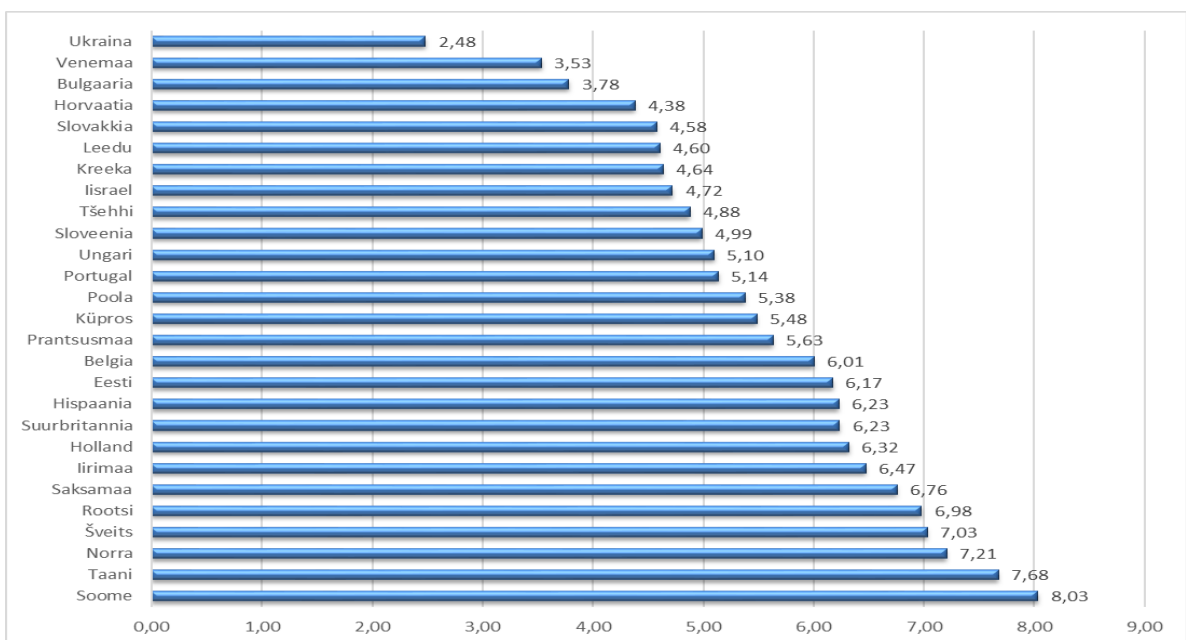
⁹⁸ Uuringu tulemused on kättesaadavad ESS kodulehel:

<https://www.europeansocialsurvey.org/data/download.html?r=5> (07.03.2022).

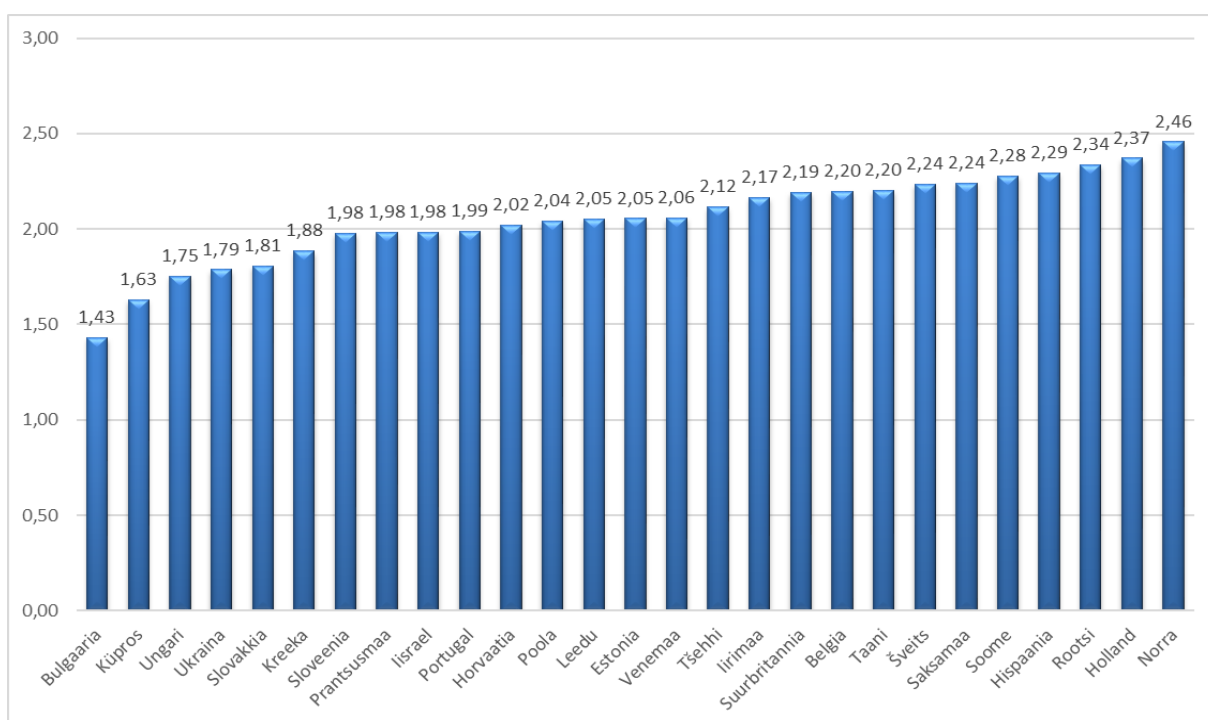
Joonis 1. Õigussüsteemi usaldusväarsus riikide lõikes (keskmine „ei usalda üldse“ = 0 kuni „usaldan täielikult“ = 10)

Eesti tulemus õigusinstitutsioonide usaldusväarsuse osas on võrrelduna ülejäänud 26 uuringus osalenud riikide tulemustega üpris keskmisel joonel: 10. kohal õigussüsteemi keskmise usaldusväarsuse ning 11. kohal politsei keskmise usaldusväarsuse osas. Järelikult on oluline detailsemalt uurida põhjuseid, miks Eesti võrrelduna teiste uuringus osalenud riikidega usaldab oma kohtuid, samuti politseid märkimisväärselt vähem kui näiteks meie lähimad naabrid Soome, Rootsi ja Taani. Samuti on tarvilik uurida, milliseid meetmeid on võimalik ning vajalik rakendada, et olukord paraneks.

Joonis 2. Usaldan politseid (keskmine „ei usalda üldse“ = 0 kuni „usaldan täielikult“ = 10)

Riigi alamate valmisolekut seaduskuulekaks käitumiseks ning reaalselt toimepandud õigusvastast käitumist on võimalik lahti mõtestada ühe väite ja kolme küsimuse alusel. Joonisel 3 on esitatud riikide lõikes vastajate moraalsuse ja seega õiguspärase käitumise eeldused. Väitega „Kõikidest seadustest tuleb rangelt kinni pidada“ anti vastajatele hinnangu andmiseks skaala 1-5, milles 1 tähistas „olen täiesti nõus“ ning 5 „ei ole üldse nõus“. Seaduskuulekuselt on Eesti uuringus osalenud riikidest 13-14. kohal: keskmine valmisolek järgida seadusi on 2,05 nii meil kui ka Leedus. Kõige kõrgem on keskmine valmisolek järgida seadusi Bulgaarias (1,43), Küprosel (1,63) ja Ungaris (1,75). Eestist maha jäävad nii Venemaa (2,06) kui ka üllatuslikult Põhjamaad (Taani 2,20, Soome 2,28, Rootsi 2,34 ja Norra 2,46).

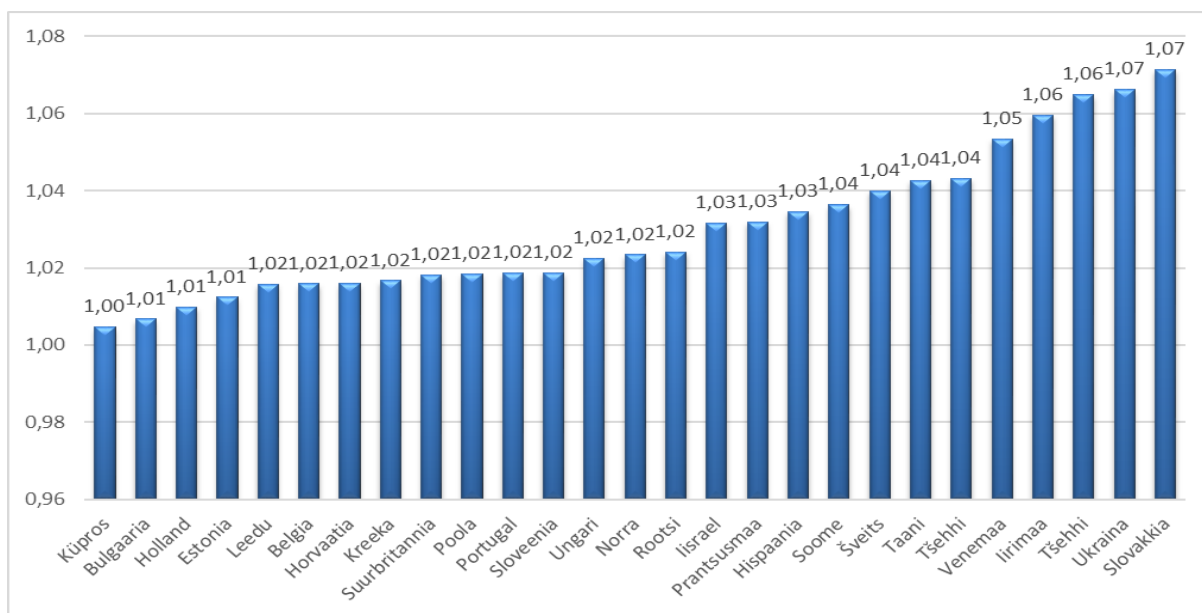

Joonis 3. Arvan, et seadusi peab rangelt järgima (keskmine „täiesti nõustun“ = 1 kuni „üldse ei nõustu“ =5)

Joonistel 4-6 on esitatud vastajate andmed reaalselt toimepandud süütegude kohta uuringus osalenud riikide lõikes. Küsimused „Kui tihti te olete viimase viie aasta jooksul 1) esitanud liialdatud või vale kindlustusnõude?; 2) ostnud midagi, mille puhulte arvate, et see võib olla varastatud?; 3) rikkunud liikluseeskirju, näiteks ületades kiirust või sõites punase tulega?“ võimaldavad võrrelda tegelikku keskmist õiguskuulekat käitumist. Skaalal 1-5 oli vastajatel võimalus anda tagasisidet, kusjuures 1 tähistas „mitte kunagi“ ning 5 „5 korda või rohkem“.

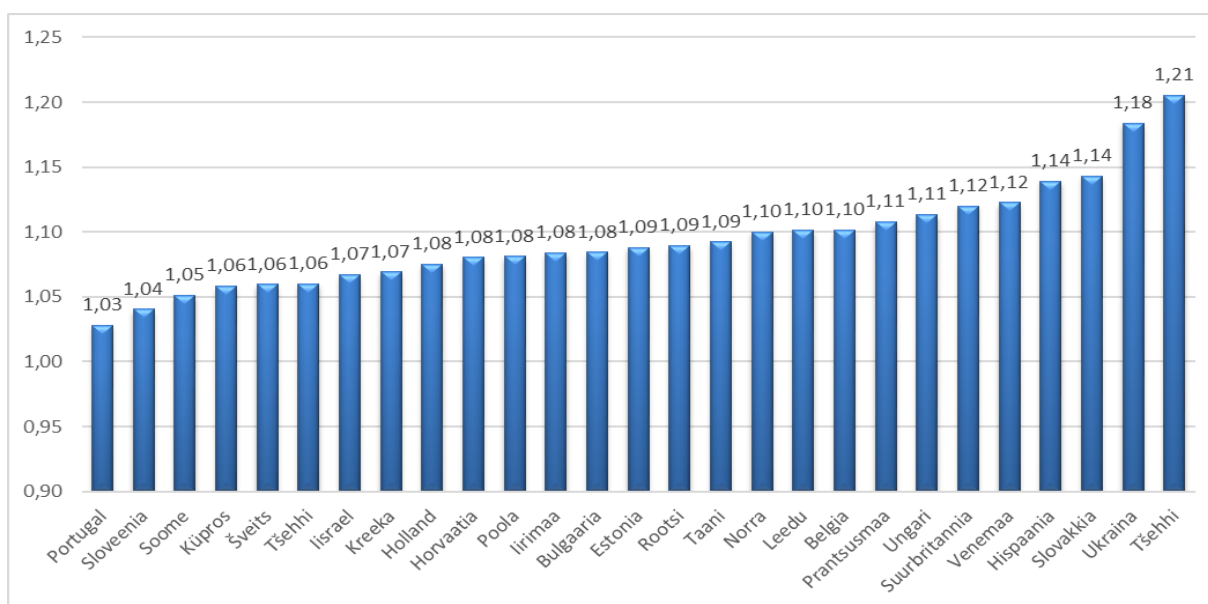
Eesti näib mainitud kolme näitaja alusel olevat üsnagi õigusrikkumisi vältiv, järelilikult ka õiguskuulekas riik (keskmised näitajad on vastavalt 1,01, 1,09 ning 2,21). Eesti jagab

kindlustuspettuste osas madalaima keskmise rikkumise tasemega Küprose (1,0) järel Bulgaaria ja Hollandiga teist kuni neljandat kohta.

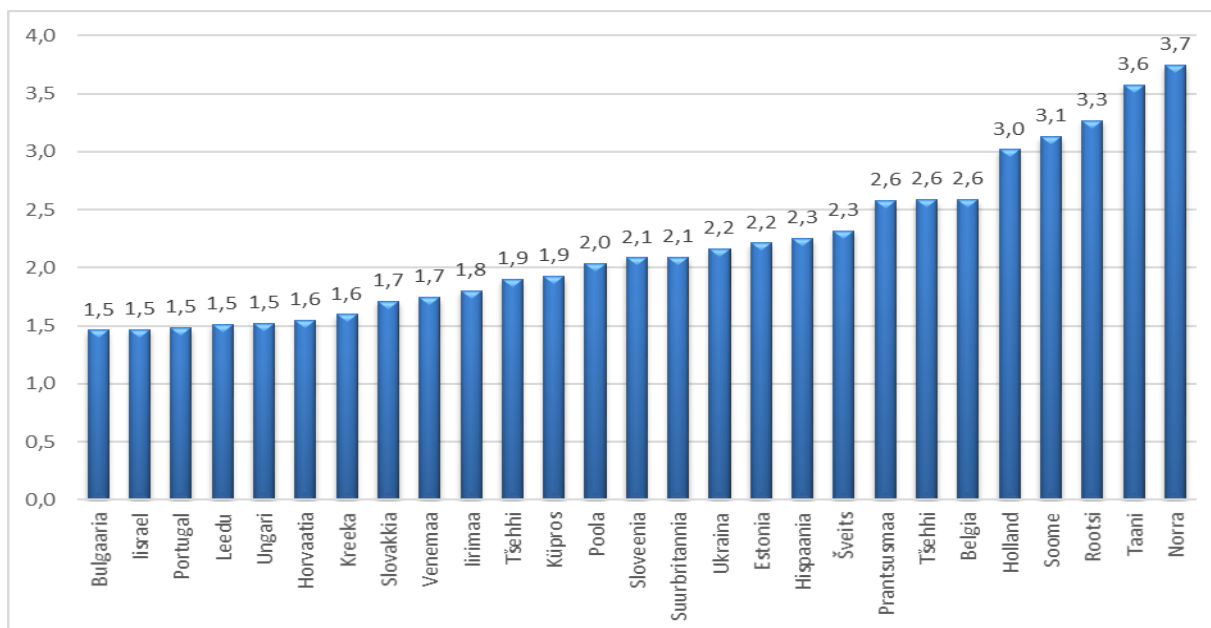

Joonis 4. Olen pannud toime kindlustuspettuse viimase 5 aasta jooksul (keskmine „mitte kunagi“ = 1 kuni „5 korda või rohkem“ = 5)

Seevastu varastatud kauba ostmise osas asub Eesti keskmise näitajaga 1,09 pingerea keskel, jagades Rootsi ja Taaniga 14.-16. kohta. Mis puutub liiklussüütegusid, siis on Eesti keskmise õiguskuulekusega 2,21 uuringus osalenud riikide pingereas alles 17. kohal, kusjuures maha jäävad nii Soome (3,13), Rootsi (3,27), Taani (3,57) kui ka Norra (3,74).

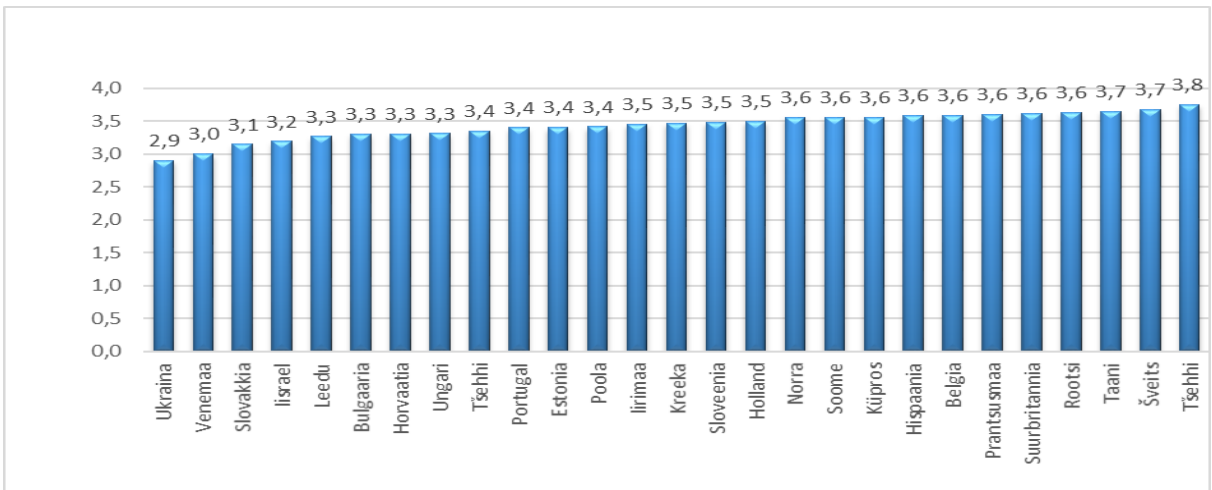
Joonis 5. Olen ostnud viimasel 5 aastal varastatud kaupa (keskmine „mitte kunagi“ = 1 kuni „5 korda või rohkem“ = 5)

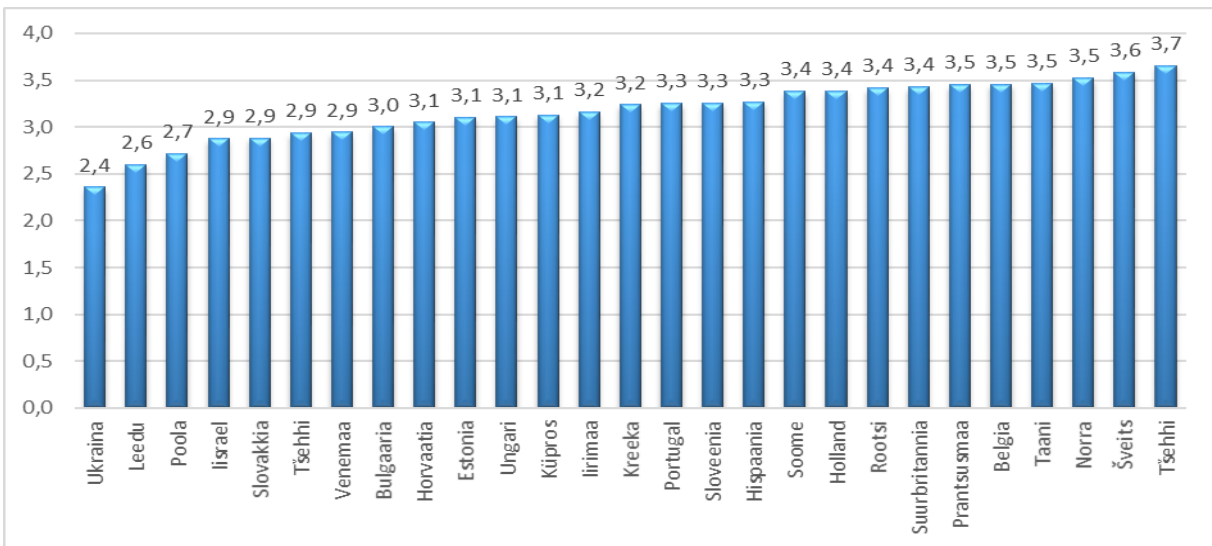
Joonis 6. Olen rikkunud liikluseeskirju viimase 5 aasta jooksul (keskmine „mitte kunagi“ = 1 kuni „5 korda või rohkem“ = 5)

Valmisolekut teha õigusinstitutsioonidega koostööd saab analüüsida kolmele küsimusele antud vastuste abil: 1) Kujutage ette, et Te olete õues ja näete kedagi, kes lükkab teise inimese pikali maha ja röövib ta rahakoti. Kui suure tõenäosusega te helistaksite politseisse?; 2) Kui meeleldi Te oleksite nõus tuvastama inimest, kes seda tegi?; 3) Kui meeleldi Te oleksite nõus kohtus süüdistatava vastu tunnistusi andma? Kõigi kolme küsimuse tarvis on esitatud skaala 1-4, kusjuures 1. küsimuse puhul tähendab 1 „üldse mitte tõenäoline“ ning 4 „väga tõenäoline“; 2. küsimuse puhul 1 „üldse mitte nõus“ ja 4 „väga nõus“; ja 3. küsimuse puhul 1 „üldse mitte nõus“ ja 4 „väga nõus“.

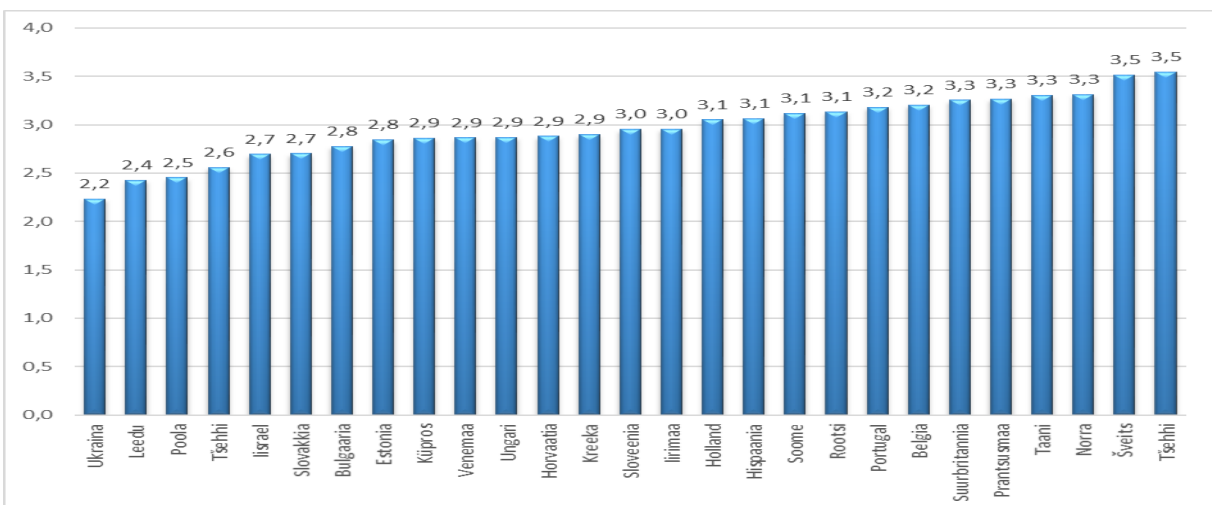
Tulemused riikide lõikes on nähtavad joonistel 7-9. Eesti osas on keskmine valmisolek anda süüteo kohta politseile teada 3,4, mis piisavalt kõrge, sh riikide keskmisele tulemusele väga lähedal. Positsioonilt pingereas sarnane, ent siiski madalam tulemus (3,1) on Eestil valmisoleku osas teha koostööd kurjategija isiku tuvastamisel ja vajadusel kohtus tunnistajana osalemisel (2,8 ja tagant kaheksas riik). Põhjalikumad analüüsi vajavad võimalused antud näitajate suurendamiseks. Erilist tähelepanu vajab põhjuste tuvastamine, miks kohtuid usaldatakse vähem kui politseid. Olles tuvastanud nn juurpõhjused, on võimalik astuda reaalseid samme selleks, et tõsta kohtute usaldusväärsus ning seeläbi ka Eesti inimeste valmisolekut aidata kaasa kurjategijate vastutusele võtmisele.

Joonis 7. Helistan politseisse, kui näen pealt vargust (keskmine „üldse mitte tõenäoline“ = 1 kuni „väga tõenäoline“ = 4).

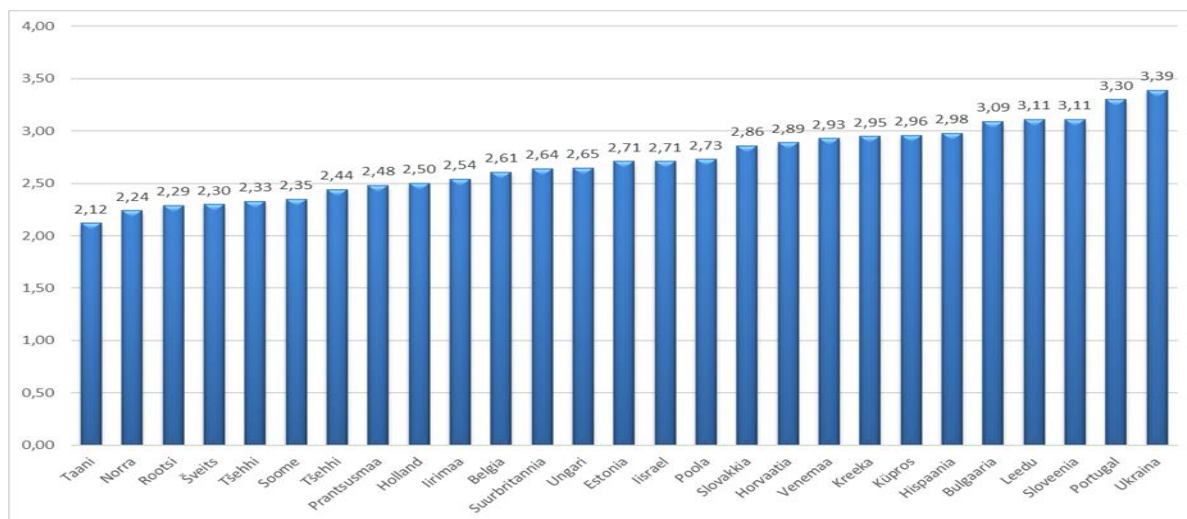

Joonis 8. Valmisolek tuvastada süüteo toimepannud isik (keskmine „üldse mitte tõenäoline“ = 1 kuni „väga tõenäoline“ = 4).

Joonis 9. Valmisolek osaleda tunnistajana kohtus (keskmine „üldse mitte tõenäoline“ = 1 kuni „väga tõenäoline“ = 4).

Kohtusüsteemi keskmist usaldusväärust erinevates riikides võimaldab hinnata küsimus: „Võttes arvesse kõiki asjaolusid, mida kohtu tegevusest oodatakse, kas Te ütleksite, et nad teevad oma tööd hästi või halvasti?“ Vastata võis skaalal 1-5, millest 1 tähistas „väga hästi“ ning 5 „väga halvasti.“ Tulemused on esitatud joonisel 10.

Joonis 10. Usaldus kohtusüsteemi vastu (keskmise „väga hästi“ = 1 kuni „väga halvasti“ = 5)

Anaüüsid kohtusüsteemile antud hinnangute tulemusi riikide lõikes, siis Eesti asumine keskmise usalduse hindegga 2,71 kõikide uuringus osalenud riikide pingereas keskel 14. kohal näitab selgelt ära vajaduse uurida põhjalikumalt kohtusüsteemi usaldusväärstust mõjutavaid tegureid eesmärgiga võtta kasutusele õiguspoliitilised meetmed, millega tulemust parandada.

Kokkuvõtvalt, eelnev analüüs andis ülevaate Eesti õigus-, kohtu- ja korrakaitseüsteemi usaldusväärsest, riigi alamate õiguskuulekusest ning tahtest teha õigusinstitutsioonidega koostööd võrrelduna teiste uuringus osalenud riikidega. Ehkki uuring viidi läbi tollase majandussurutise tingimustes, on saadud andmed ja nende põhjal esitatud järeldused ajakohased ka praeguses olukorras. Elektri- ja kütusehindade hüppeline tõus, koroonaviiruse jätkuv levik ning sündmused Ukrainas on tekitanud majanduslanguse realiseerumise riski ja julgeoleku ohu, mis sillutavad teed uue majanduslanguseni, mille tingimustes kuritegevus reeglina kasvab ning õiguskuulekus väheneb. Järelikult on ülimalt oluline tuvastada võimalikud viisid ning vahendid, mille abil on võimalik ilma suuremate täiendavate kulutusteta tagada inimeste usk õigussüsteemi vastu ning garanteerida seeläbi võimalikult kõrge õiguskuuleka käitumise tase Eestis. Vähem tähtis ei ole ka võimalikult kõrge õigusinstitutsioonidega koostöö taseme saavutamine. Järgnev analüüs keskendubki üksnes Eesti näitajate uurimisele, täpsemalt mõjutegurite tuvastamisele, mille alusel on võimalik suunata õigussüsteemi usaldusväärstust, seaduskuulekust ning õigusorganitega koostöötahet.

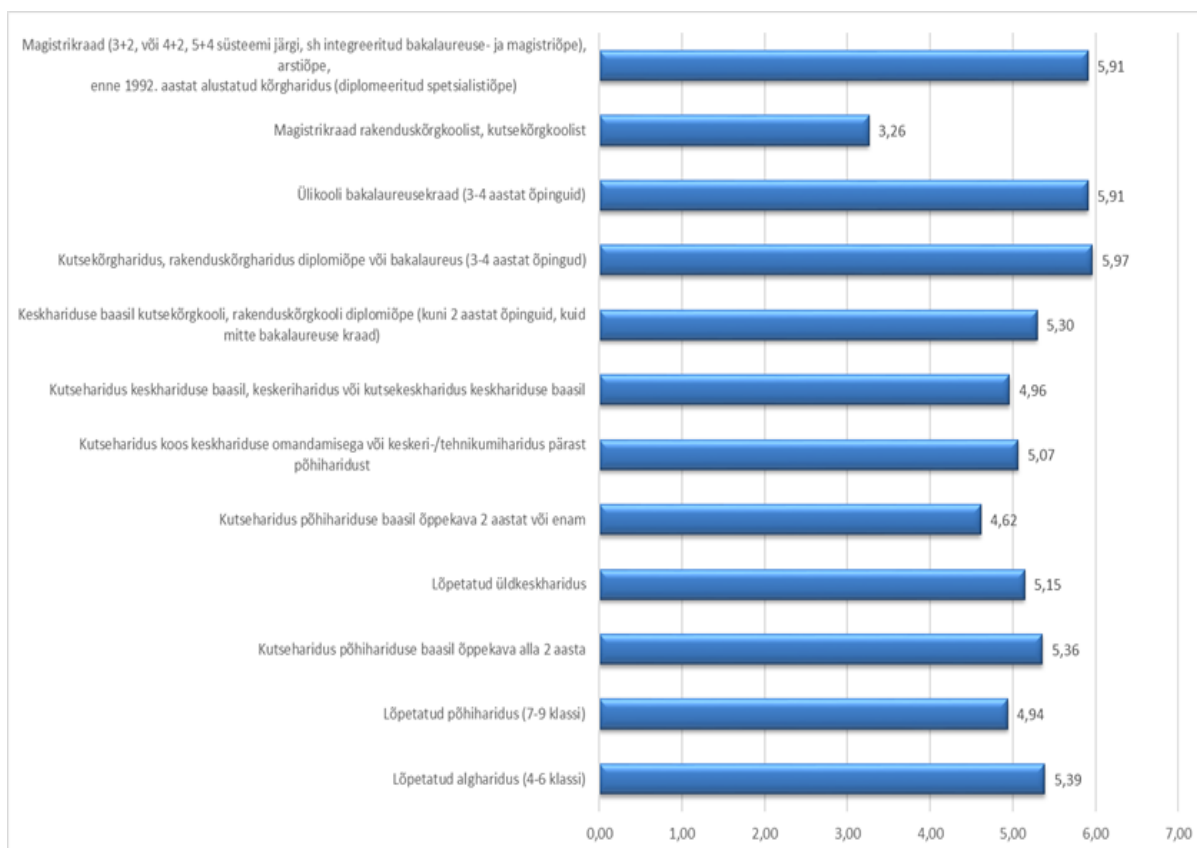
2.3. Süsteemi usaldusväarsuse ja koostöövalmidusega seotud demograafilised mõjutegurid

Alljärgnevalt leiab analüüsimist Eesti õigussüsteemi usaldusväarsuse sõltuvus erinevatest demograafilistest taustateguritest nagu näiteks sugu, kodakondsus, kõrgeim haridustase, kuuluvus diskrimineeritavasse gruppi, kuuluvus vähemusrahvuse hulka, erivajaduse olemasolu, sissetulek ning majanduslik kindlustunne. Demograafiliste näitajate uurimine on oluline, kuna saadud andmed võimaldavad uurida ühiskonna eri kihtide esitatud andmeid ning viimaseid omavahel võrrelda, tuvastamaks õigussüsteemi usaldusväarsust, õiguskuulekust ning õigusorganitega koostöö tahet määravad mõjutegurid. Alajaotuse esimeses pooles uuritakse õigussüsteemi kui terviku usaldusväarsust mõjutavaid indikaatoreid ning teises pooles õigusorganitega koostöövalmidust mõjutavaid tegureid.

Uuringu andmed annavad aluse järeldada, et Eesti õigusorganite esindajad kohtlevad Eestimaa naisi ja mehi võrdselt. Suuremaid erinevusi soolises lõikes tulemustel ei ole: naiste õigussüsteemi keskmine usaldusväarsus on 5,3 ja meestel 5,17. Politsei keskmine usaldusväarsus on marginaalselt kõrgem naistel (6,18, samas kui meestel on vastav näitaja 6,15). Kohtute keskmine usaldusväarsus on meestel 2,77 ja naistel 2,67 (keskmine „väga hästi“ = 1 kuni „väga halvasti“ = 5). Kuna hinnangute erinevused sugude vahel on suhteliselt väikesed, siis on suuremamahuline õigussüsteemi poolne sooline diskrimineerimine on välistatud. Järgnevalt analüüsitaksegi sugusid ühtlustatult ja ilma eraldi naisi ja mehi välja toomata.

Kodakondsuse alusel on õigussüsteemi usaldusväarsuse osas vahe kodakondsuseta ning kodakondsust omavate isikute vahel juba täheldatav (keskmine hinne vastavalt 4,3 ja 5,3). Haridustaseme järgi (vt joonis 11) õigussüsteemi usaldusväarsust analüüsidest on tulemused mõnevõrra üllatuslikud. Nimelt kõige madalama hinnangu (3,26) andjateks on vastajad, kes on kutsekõrghariduse magistri omandanud rakenduskõrgkoolis või kutsekõrgkoolis. Suurimad Eesti õigussüsteemi uskujad on muus kõrgkoolis kui rakendus- või kutsekõrgkool magistrikraadi omandanud (3+2, või 4+2, 5+4 süsteemi järgi, seahulgas integreeritud bakalaureuse- ja magistriõpe, arstiõpe, enne 1992. aastat alustatud kõrgharidus), samuti ülikooli bakalaureusekraadiga lõpetanud (mõlemal grupil 5,91). Vähem kui 5,0 hinde on Eesti õigussüsteemi usaldusväarsusele andnud vastajad, kelle kõrgeimaks omandatud haridustasemeks on põhi- või kutseharidus. Eelnev annab aluse järeldada, et mida kõrgem on vastajate haridustase ning valmisolek valida pärast keskhariduse omandamist edasiõppimiseks

kõrgkool, mis ei ole rakendus- või kutsekõrgkool, seda kõrgem on ka usaldus Eesti õigussüsteemi vastu.

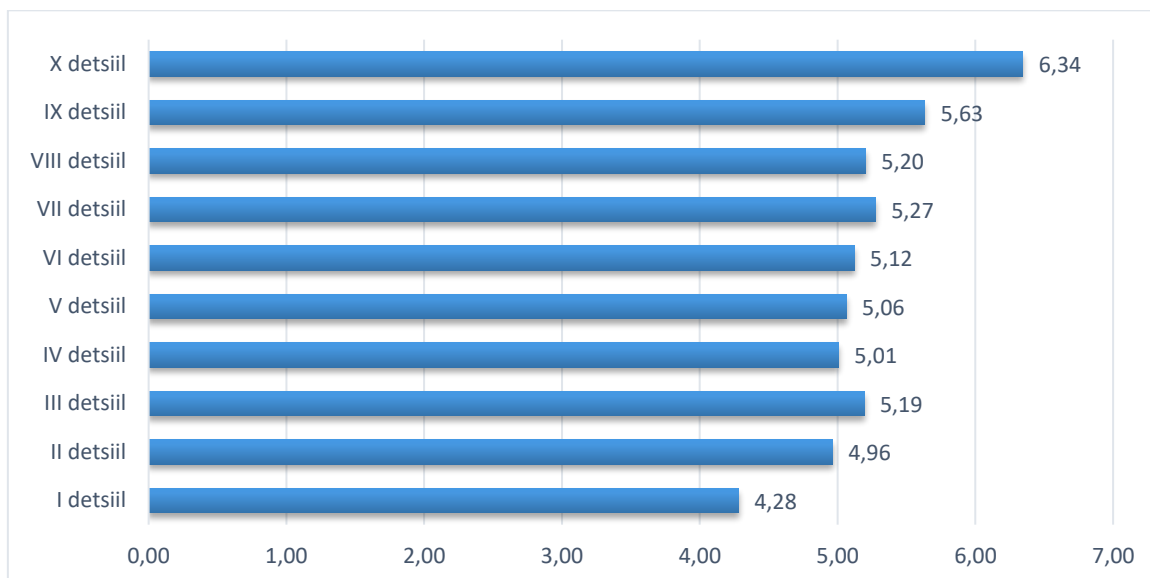

Joonis 11. Usk Eesti õigussüsteemi kõrgeima omandatud haridustaseme järgi (keskmine „ei usalda üldse“ = 0 kuni „usaldan täielikult“ = 10)

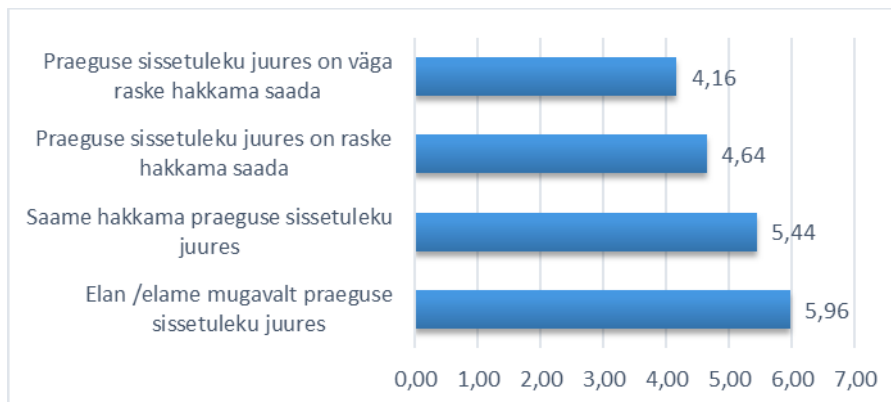
Märkimisväärselt erinev on hinnang õigussüsteemi usaldusväarsusele diskrimineeritavasse gruppi kuulujatel: ligi kolmandiku võrra madalam on usk Eesti õigussüsteemi neil, kes tunnetavad end Eesti riigis ebavõrdselt kohelduna võrreldes nendega, kes diskrimineeritavasse gruppi ei kuulu (keskmised näitajad vastavalt 3,86 ja 5,35). Kümnendiku võrra madalama hinnangu on andnud kohtu- ja politsei töö usaldusväarsusele etnilisse vähemusgruppi kuulujad võrrelduna nendega, kes etnilisse vähemusgruppi ei kuulu (keskmised näitajad vastavalt 4,75 ja 5,32). Sarnane on arvamus ka inimestel, kelle tegevused pikaajalise haiguse, vaimse või füüsilise puude tõttu on Eesti riigis häiritud (keskmine usaldus 4,49 „palju häiritud“ ning 4,79 „mõningasel määral häiritud“ korral).

Majapidamise keskmise netosissetuleku alusel on I detsiili ja X detsiili kuuluvate vastanute usalduse vahe kolmandiku võrra erinev (vt joonis 12). Majandusliku kindlustunde alusel on selgelt nähtav positiivne korrelatsioon sissetuleku ja usalduse vahel: mida parem on majanduslik toimetulek, seda positiivsem on ka meelestatus õigusinstitutsioonide osas (vt

joonis 13). Järelikult on Eesti ühiskonna sotsiaalne struktuur oluline õigussüsteemi usaldusväarsust mõjutav tegur. Muutused sotsiaalses struktuuris toovad kaasa positiivsed mõjud õigusinstitutsioonidega koostööle. Erinevaid riiklikke meetodeid rakendades on võimalik mõjutada Eesti sotsiaalset struktuuri ning järelikult ka usaldust õigussüsteemi vastu.

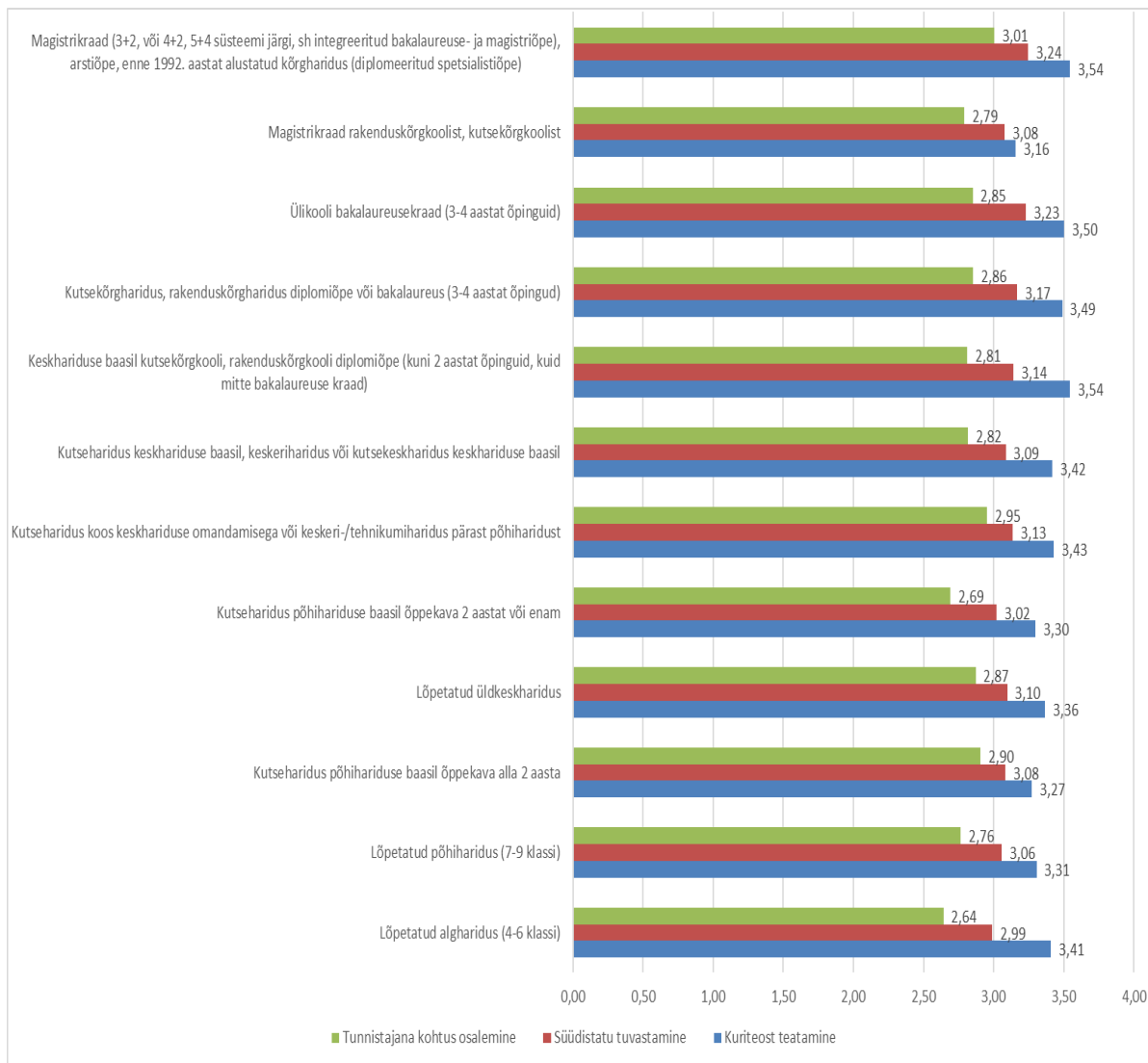
Joonis 12. Usaldus õigussüsteemi vastu majapidamise netosissetuleku alusel (keskmine „ei usalda üldse“ = 0 kuni „usaldan täielikult“ = 10)

Joonis 13. Usaldus õigussüsteemi vastu majandusliku toimetuleku alusel (keskmine „ei usalda üldse“ = 0 kuni „usaldan täielikult“ = 10)

Järgnevalt leiavad käsitlemist õigussubjektide õigusorganitega koostöövalmidust mõjutavad tegurid. Nii nagu õigussüsteemi usaldusväarsuse puhul, on soolised erinevused valmiduse osas teha õigusorganitega koostööd praktiliselt olematud ning seda nii kuriteost teatamise, isiku tuvastamise kui kohtus tunnistajana osalemise osas. Haridustaseme järgi on kõrgeim valmisolek (hinne 3,5 või kõrgem) teavitada õiguskaitseorganeid toimepandud kuriteost vastajatel, kes on lõpetanud keskkooli baasil kutsekõrgkooli, rakenduskõrgkooli diplomiõppe (kuni 2 aastat õpinguid, kuid mitte bakalaureuse kraad), omandanud ülikoolis bakalaureusekraadi (3-4 aastat

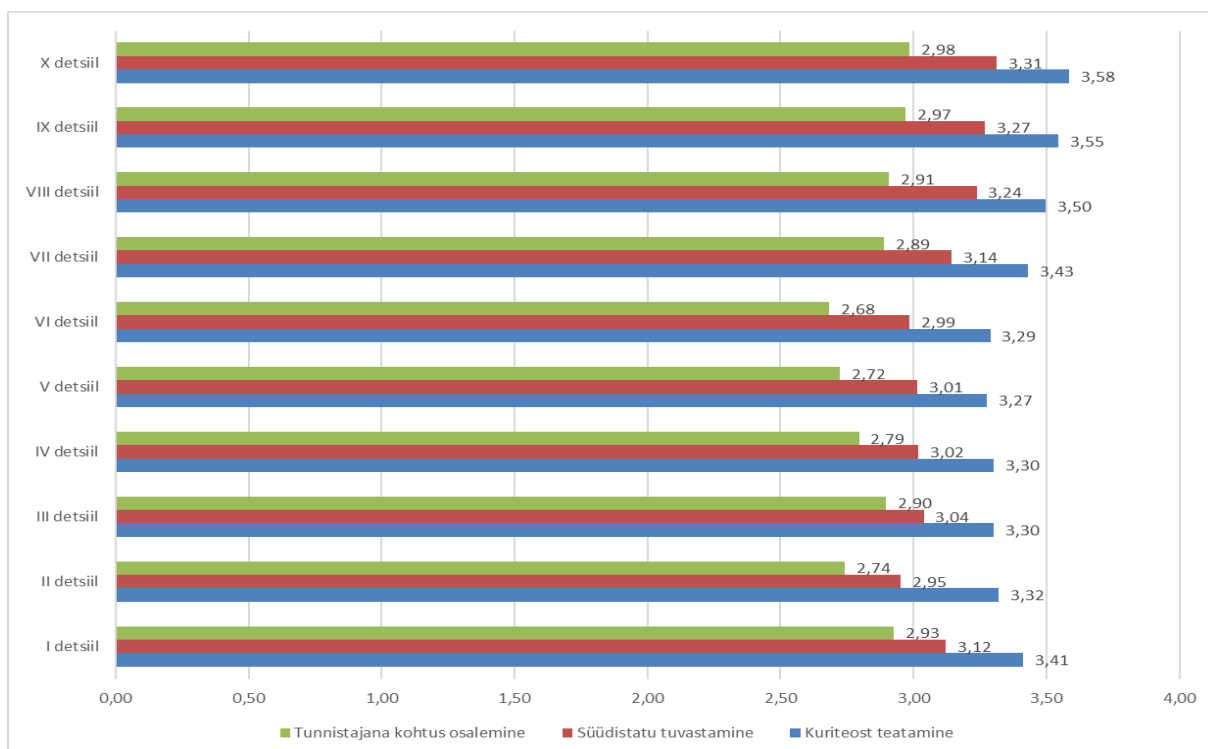
õpinguid) või magistrikraadi ((3+2, või 4+2, 5+4 süsteemi järgi, sh integreeritud bakalaureuse- ja magistriõpe), arstiõpe, enne 1992. aastat alustatud kõrgharidus (diplomeeritud spetsialistiõpe)). Valmisolek süüdistatava isiku tuvastamise osas on sarnane kuriteost teavitamisele. Soov tunnistajana kohtus osaleda on võrrelduna kahe eelneva koostöö vormiga madalam kõigi haridustasemete korral (joonis 14).

Joonis 14. Valmisolek kuriteost teatada, süüdistatu isikut tuvastada ning kohtus tunnistajana osaleda kõrgeima haridustaseme alusel (keskmine „üldse mitte tõenäoline“ = 1 kuni „väga tõenäoline“ = 4)

Koostöövalmidust õigusorganitega ei mõjuta kodakondsus, kuulumine diskrimineeritud gruppi ega etnilisse vähemusse. Erivajadustega vastanute puhul on mõju marginaalne, st isikute, kelle tegevused pikaajalise haiguse, vaimse või füüsilise puude tõttu on Eesti riigis häiritud, koostöövalmidus on väga sarnane nendega, kel selline erivajadus puudub. Analüüsid õigusorganitega koostöötahte ja sissetulekute vahelist seost, siis esimest ja kümnendat detšiili võrreldes nähtub, et madalaima ning kõrgeima sissetulekuga vastajate kohtus tunnistamise

keskmise valmidus on peaaegu identne (keskmise 2,93 esimese detsiili ja 2,98 kümnennda detsiili puhul). Analüüsidest sissetuleku suuruse ning kuriteost teatamise, süüdistatava isiku tuvastamise ning tunnistajana kohtusse tuleku tahte vahelist seost, on täheldatav, et alates seitsmendast detsiilist hakkab koostöövalmidus kasvama (vt joonis 15). Eelnevalt saab järeldada, et sissetuleku suurus on politsei ning kohtuga koostöövalmidust mõjutavaks teguriks. Seetõttu on õigusorganitega koostöövalmiduse suurendamiseks, sealhulgas kuriteost teatamise tõstmiseks ja tahte suurendamiseks olla kohtus tunnistajaks, samuti vajadusel abiks kahtlustatava isiku tuvastamisel, hädavajalik rakendada riiklikke meetmeid, millega kaasneb elatustaseme (sealhulgas sissetulekute) märkimisväärne tõus.

Joonis 15. Kuriteost teatamise, süüdistatu isiku tuvastamise ning kohtus tunnistajana osalemise valmisolek erineva sissetukuga vastajate lõikes (keskmise „üldse mitte tõenäoline“ = 1 kuni „väga tõenäoline“ = 4)

2.4. Õigussüsteemi usalduse sõltuvus süsteemi ja õigussubjektide jagatud väärtustest

Järgnevalt leiab uurimist õigussüsteemi usalduse sõltuvus süsteemi ja õigussubjektide ühistest hoiakutest ja jagatud väärtustest. Tyler ja Lind on väitnud, et üheks oluliseks mõjuteguriks õigusinstitutsioonide usaldusväarsuse kujundamisel on demokraatia olemasolu ning jagatud (põhi)väärtuste garanteeritus „valitsejate“ (õigussüsteemi esindajate) ja „valitsetavate“

(õigussubjektide) vahel.⁹⁹ *ESS round 5* uuringus osalejate usaldust õigussüsteemi kui terviku, samuti eraldi politsei ning kohtute vastu mõjutatuna demokraatliku riigikorralduse garanteeritusest on võimalik jälgida lisas 2 esitatud andmete alusel.

ESS round 5 uuringu tulemused kinnitavad, et õigussüsteemi usaldamise ning Eestis toimiva demokraatiaga rahulolu vahel esineb keskmine positiivne seos (korrelatsioonikordaja väärtus on 0,490). Politsei usaldamise ning demokraatia garanteeritusega rahulolu vahel esineb samuti positiivne keskmine seos (korrelatsioonikordaja väärtus on 0,395), nagu ka politsei usaldamise ning õigussüsteemi usaldamise vahel (korrelatsioonikordaja väärtus on 0,622).

Vastajate rahulolu vähenemine kohtute töö kvaliteediga toob kaasa usalduse languse õigussüsteemi ning politsei vastu (keskmine negatiivne seos, korrelatsioonikordaja väärtus on vastavalt -0,381 ja -0,265). Demokraatiat ohustavate erakondade keelustamise, samuti riigi poolt rakendatava immigratsioonipoliitika ning õigussüsteemi usaldusväarsuse vahel aga korrelatsioon puudub.

Eelnevast järeldub tõsiasi, et põhiseaduslike väärtuste ning demokraatliku korra tagamine mõjutab otseselt õigussubjektide usaldusväarsust õigussüsteemi vastu. Ilmselt näitab ka korrelatsiooni puudumine parteide, kelle seisukohad võivad olla radikaalsed (põhiseaduslikku korda ohustavad), keelustamise soovi ning õigussüsteemi usaldusväarsuse vahel, sõna- ning kogunemisvabaduse aktsepteerimist kui toimiva õigusriigi väljundit ning seeläbi demokraatia garanteeritust. Tolerantsust sisserändajate vastu ilmestab riikliku immigratsioonipoliitika mõju puudumine õigussüsteemi usaldusväarsusele hinnangu andmisel.

Järgnevalt leiab käsitlemist politsei usalduse sõltuvus õigusinstitutsioonide ja õigussubjektide jagatud väärtustest. Õigusteoreetikud on väljendatud arvamust, et juhul, kui „valitseja“ ja „valitsetava“, st õigusinstitutsiooni esindajate ja menetluses osalejate väärtused ja arusaamad ühtivad, siis on ka hinnang õigussüsteemile kõrgem.¹⁰⁰ Arusaamade sarnasust või erinevust politsei ja õigussubjektide vahel võimaldavad analüüsida järgmised *ESS round 5* vastajatele esitatud väited: 1) Politseil on üldiselt sama arusaam õigest ja valest nagu minul; 2) Politsei seisab väärtuste eest, mis on olulised selliste inimeste jaoks nagu mina; 3) Üldiselt toetan ma seda, kuidas politsei tavaliselt tegutseb.

⁹⁹ Tyler, T. R., Lind, E. A. 2001, lk 67.

¹⁰⁰ Tyler, T. R., Lind, E. A. 2001, lk 67.

ESS round 5 tulemused kinnitavad, et mida rohkem politsei ja vastajate arusaamad ja väärtused ühtivad, seda kõrgem on õigusinstitutsioonidele antud usaldusvääruse keskmised hinded (vt tabel 1). Järelikult on väga oluline jälgida, et õigusinstitutsioonid on harmoniseerinud oma käitumise vastavalt õigussubjektide põhjendatud ootustele ja hoiakutele. Juhul, kui viimast ignoreeritakse, on oht, et õigussubektid tunnetavad end ühiskonnast välja tõrjutuna. Viimane aga loob eeldused vastandumiseks õigussüsteemile, samuti allumatuseks legaalselt vastu võetud otsuste täitmisele.

Tabel 1. Politseiga jagatud väärtuste ja arusaamade kattuvuse alusel kujundatud usaldus õigussüsteemi vastu (keskmise õigussüsteemi ja politsei puhul: „ei usalda üldse“ = 0 kuni „usaldan täielikult“ = 10; keskmise kohtute puhul: „väga hästi“ = 1 kuni „väga halvasti“ = 5)

		Usaldus õigussüsteemi vastu		Usaldus politsei vastu		Kohtud teevad head/halba tööd	
		Keskmine	Vastajate arv	Keskmine	Vastajate arv	Keskmine	Vastajate arv
Politseil on sama arusaam mis minul, mis on õige või vale	Nõustun täielikult	5,38	N=139	6,70	N=139	2,58	N=127
	Nõustun	5,60	N=970	6,54	N=970	2,63	N=875
	Ei nõustu ega ole vastu	4,93	N=405	5,86	N=405	2,79	N=374
	Ei ole nõus	4,38	N=190	4,90	N=190	2,94	N=174
	Ei ole üldse nõus	3,31	N=19	4,17	N=19	3,43	N=14
Politsei seisab väärtuste eest, mis on minusugustele inimestele olulised	Nõustun täielikult	5,50	N=165	6,99	N=165	2,54	N=152
	Nõustun	5,55	N=1158	6,54	N=1158	2,65	N=1052
	Ei nõustu ega ole vastu	4,67	N=287	5,22	N=287	2,82	N=261
	Ei ole nõus	3,62	N=103	4,12	N=103	3,11	N=93
	Ei ole üldse nõus	2,63	N=22	3,29	N=22	3,50	N=16
Üldiselt toetan seda, kuidas politsei tegutseb	Nõustun täielikult	5,70	N=109	7,25	N=109	2,46	N=101
	Nõustun	5,58	N=1188	6,61	N=1188	2,64	N=1081
	Ei nõustu ega ole vastu	4,57	N=302	5,14	N=302	2,86	N=271
	Ei ole nõus	3,32	N=113	3,85	N=113	3,20	N=104
	Ei ole üldse nõus	3,47	N=19	3,47	N=19	3,27	N=15

2.5. Õigussüsteemi usaldusvääruse seos kuriteoohvriks langemisega

Järgnevalt leiavad analüüsimist kuriteo ohvriks langemise mõju õigussüsteemi usaldusväärusele. Kuriteo ohvriks langenute ning võimaliku kuriteo ees hirmu tundvate vastajate keskmine usaldus õigussüsteemi, politsei ning kohtute vastu on esitatud lisas 3.

Kuriteo ohvriks langemise reaalse või potentsiaalse kogemuse seoseid õigussüsteemi usaldamisega on võimalik analüüsida alljärgnevatele küsimustele antud vastuste alusel: „Kas Teie või keegi Teie leibkonnast on viie viimase aasta jooksul varguse või füüsilise kallaletungi ohvriks langenud?“, „Kui turvaliselt tunnete end – või tunneksite end – jalutamas üksinda oma kodu ümbruses pimedal ajal?“, „Kui tihti, kui üldse, Te muretsete, et Teie koju võidakse sisse murda?“, „Kas murel, et Teie koju võidakse sisse murda, on mõju Teie elukvaliteedile?“, „Kui üldse muretsete, siis kui tihti selle pärast, et võite langeda vägivaldse kuriteo ohvriks?“, „Kas murel, et võite langeda vägivaldse kuriteo ohvriks, on mõju Teie elukvaliteedile?“. Eelnevad küsimused on kokkuvõtvalt koos vastustega esitatud lisas 3.

Vaadeldes kuriteo ohvriks langenute usaldust õigussüsteemi kui terviku vastu, samuti politsei ning kohtute vastu eraldi (kohtu puhul võrdsustades kohtu töö kvaliteedile antud hinnangu kohtu usaldusväärseusega tulenevalt sellest, et kohtu usaldusväärseust uuringus selgesõnaliselt ei küsitud), nähtub selgelt, et kuriteoohvrite usaldus on madalam võrreldes nendega, kel aastatel 2007-2011 süütegudega kokkupuude puudub. Vastajate või nende leibkonna liikmete, kes on viimase 5. a jooksul langenud sissemurdmise/rünnaku ohvriks, keskmine usaldus õigussüsteemi vastu oli 5,02, politsei vastu 5,71 ning kohtute osas 2,78. Vastajate või nende leibkonna liikmete, kes ei langenud viimase 5.a jooksul sissemurdmise/rünnaku ohvriks, keskmine usaldus õigussüsteemi vastu oli 5,28, politsei vastu 6,31 ning kohtute osas 2,69. Kodukandis turvatunde astme, kuriteohirmu ning süüteo ohvriks langemise elukvaliteedile mõjumise alusel on võimalik näha selget korrelatsiooni keskmise õigusinstitutsioonide usaldusega: mida madalam on turvatunne ning suurem kuriteo ohvriks langemise hirm ning süüteo mõju elukvaliteedile, seda madalam on ka usaldus õigusinstitutsioonide vastu. Riigile tuleneb siitkohast selge sõnum: rakendades meetmeid inimeste turvatunde tõstmiseks ning kuritegevuse vähendamiseks on võimalik tõsta inimeste usaldust õigusinstitutsioonide vastu.

2.6. Õigussüsteemi usaldusväärseuse ulatuse seosed ebavõrdse kohtlemisega

ESS round 5 uuringu tulemused võimaldavad uurida, kas vastajate meelest lähenetakse kõikidele inimestele kui õigussubjektidele ühetaoliselt, st neil on võrdselt õigusi ja neid koheldakse ühtmoodi. Õigusteoorias on leidnud kinnitust ebavõrdse kohtlemise negatiivne mõju usule õigussüsteemi, samuti politsei ja kohtute vastu.¹⁰¹ *ESS round 5* uuringu tulemused kinnitavad sellise väite üldist paikapidavust. Eestis diskrimineeritud rühma liikmete keskmine

¹⁰¹ Tyler, T. R. 1988/22, lk 103–35; Tyler, T. R. 2006, lk 45, 164.

usaldus õigussüsteemi vastu oli 3,83 (politsei ning kohtute puhul olid hinded vastavalt 4,69 ja 2,89) ja mittediskrimineeritute keskmine hinne 5,33 (politsei ning kohtute puhul olid hinded vastavalt 6,28 ja 2,70). Konkreetselt rahvuse alusel diskrimineerimist taluma pidavate vastajate ja mittediskrimineeritud vastajate puhul on samuti tuvastatav märkimisväärne keskmiste usalduste erinevus (täpsemalt vt tabelit 2).

Tabel 2. Diskrimineeritud gruppi kuulujate keskmine usaldus õigussüsteemi vastu (keskmine õigussüsteemi ja politsei puhul: „ei usalda üldse“ = 0 kuni „usaldan täielikult“ = 10; keskmine kohtute puhul: „väga hästi“ = 1 kuni „väga halvasti“ = 5)

		Usaldus õigussüsteemi vastu	Usaldus politsei vastu	Kohtud teevad head/halba tööd
Eestis diskrimineeritud rühma liige	Jah	3,83	4,69	2,89
	Ei	5,33	6,28	2,70
Rahvuse alusel Eestis diskrimineeritud	Ei	5,26	6,21	2,70
	Jah	3,91	5,09	2,82

Politsei diskrimineerivat käitumist kuriteo ohvrite suhtes võimaldavad uurida järgmistele küsimustele antud vastused: 1) „Kui ohvrid teatavad kuritegudest, siis kas Te arvate, et politsei kohtleb rikkaid inimesi halvemini, vaeseid inimesi halvemini või koheldakse nii rikkaid kui ka vaeseid võrdselt?; 2) „Kui ohvrid teevad avalduse kuriteo kohta, siis kas teie arvates kohtleb politsei mõnda inimest halvemini tema rassi või rahvuse tõttu või koheldakse kõiki võrdselt?“. *ESS round 5* uuringus osalejate vastused on esitatud lisas 4. Nähtub, et umbes kolmandik vastajatest on veendunud, et politsei kohtleb vaesemaid kuriteoohvreid halvemini võrrelduna rikkamate kuriteoohvritega. Umbes 16% vastajatest on veendunud, et teisest rassist või etnilisest grupist kuriteoohvreid koheldakse politsei poolt ebasoodsamalt võrrelduna vastajate endi rassi/etnilisse gruppi kuuluvate kuriteo ohvritega. Kokkuvõtvalt järeldub, et keskmine usaldus õigussüsteemi, politsei ja kohtu vastu on madalam vastajatel, kelle meelest politsei vaesemaid ning teise rassi või etnilisse gruppi kuuluvaid kuriteo ohvreid diskrimineerivalt kohtleb, võrrelduna nendega, kes eitavad kuriteoohvrite korrakaitseorganite poolset ebavõrdset kohtlemist. Riigile tuleneb siit selge signaal vajalike meetmete tuvastamiseks ja rakendamiseks, mille tulemusena politsei tegevus mitte üksnes ei oleks, vaid ka näiks õiglasemana.

Kohtualuste võrdset kohtlemist ning mittediskrimineerimise seost õigussüsteemi usaldusväarsusega võimaldavad analüüsida järgmised küsimused: 1) „Oletame, et kaks inimest

– üks rikas ja teine vaene – lähevad kohtusse süüdistatuna täpselt ühesuguses kuriteos, mida nad ei sooritanud. Kumb tõenäolisemalt süüdi mõistetakse?“ 2) „Oletame, et kaks erinevast rassist või etnilise kuuluvusega inimest lähevad kohtusse süüdistatuna täpselt ühesuguses kuriteos, mida nad ei sooritanud. Keda Teie arvates kõige tõenäolisemalt süüdi mõistetakse?“ Uuringus osalenud vastajate hinnangud on esitatud lisades 5 ja 6.

Alla 1% vastajatest oli veendunud, et suurema tõenäosusega mõistetakse kohtus süüdi rikas inimene ning arvamused, et süüdi mõistetakse vaene, ning et mõlemal on võrdsed võimalused saada süüdi mõistetud, jagunesid pooleks (vastavalt 50,5% ja 48,6%). Kolme vastaja grupi vahel ilmnemise märgatavad erinevused usalduses õigussüsteemi vastu („Suurema tõenäosusega mõistetakse valesti süüdi rikas inimene“ puhul keskmine usaldus 4,5; „Suurema tõenäosusega mõistetakse valesti süüdi vaene inimene“ keskmine usaldus 4,63 ja „Mõlemal on võrdne tõenäosus saada süüdimõistev otsus“ keskmine usaldus 5,90, vt ka lisa 5). Eelnevast saab järeldada seda, et üle poole vastanutest peab kohtute tegevust ebaõiglaseks, kuna suurema tõenäosusega mõistetakse süüdi madalama sissetulekuga kohtualused. Selline tulemus on muret tekitav, kuna demokraatlikus riigis peavad igapäev olema tagatud võrdsed võimalused õiglasele kohtumenetlusele, sh kohtuotsusele, mis ei sõltu menetlusosalise rikkuse astmest.

17,3% *ESS round 5* osalenud vastanutest olid veendunud, et teisest rassist või etnilisest grupist inimesi mõistetakse suurema tõenäosusega süüdi ja 79% leidis, et mõlemal on sama suur võimalus saada süüdi mõistetud (vt ka lisa 6). Keskmised õigussüsteemi usaldusväärused olid vastavalt 4,44 ja 5,53. Siit on võimalik järeldada, et usk kohtusüsteemi neutraalsusesse ning õigussüsteemile omistatav usaldusväärus on omahavel positiivses korrelatsioonis.

Kokkuvõtvalt kinnitavad *ESS round 5* uuringu tulemused kuriteoohvrite võrdse kohtlemise positiivset korrelatsiooni usaldusega õigussüsteemi vastu. Selleks, et suurendada õigussüsteemi ning selle elementide usaldusväärust, on tarvis parendada ühiskonna usku kuriteoohvrite võrdsesse kohtlemisse, rakendades mittediskrimineeriva suhtumise kujundamiseks reaalseid meetmeid politseinike ning kohtunike igapäevatoos.

2.7. Õigusrikkumise ning õiguskuulekuse seos õigussüsteemi usaldusväärusega

ESS round 5 uuringu tulemused võimaldavad uurida korrelatsiooni olemasolu või selle puudumist õiguskuulekuse ja õigussüsteemi usaldusvääruse vahel Eestis 2010.-2011. aastal.

Õiguskuulekuse ning õigusrikkumise seoseid õigussüsteemi usaldamisega saab uurida kolmele küsimusele, mis puudutasid viimase 5. aasta jooksul toime pandud süütegusid, (kindlustuspettus, vargus, liiklussüütegu) antud vastuseid analüüsisid. Uuringu tulemused on esitatud lisa 7.

Selgub, et küsimusele: „Kui sageli viimase viie aasta jooksul esitasid vale või suuremas ulatuses kindlustusnõude?“ on „3-4 korda“ vastanute ning „mitte kunagi vastanute“ keskmine usaldus õigussüsteemi vastu sisuliselt sama (5 *versus* 5,21). Üks kord õigusrikkumise toimepannud vastajate keskmine usaldus õigussüsteemi vastu on 6,50, samas kui õiguskuulekate vastajate hinne on üksnes 5,21. Politsei usaldamise osas usaldavad samuti vaid ühe korra kindlustuspettuse viimase viie aasta jooksul toimepanijad õigussüsteemi rohkem kui õiguskuulekad vastajad. Mis puudutab varastatud kauba ostjaid, siis kaks korda sellise teo toimepanijad usaldavad õigussüsteemi kõige rohkem (5,88), samas kui 3-4 korda rikkujate ja õiguskuulekate vastajate osas on politsei usaldamine samasugune (6,25). Liiklussüüteo nn saritoimepanijad (5 või enam korda viimase viie aasta jooksul) aga usaldavad nii kohut kui politseid rohkem kui õiguskuulekad vastajad (5,57 *versus* 5,11).

Kohtusüsteemi tegevusega rahulolu siiski kahaneb kindlustuskelmuse arvude suurenedes, samas on üks kuni neli korda viimase viie aasta jooksul liikluseeskirjade rikkujad kohtute tööga rohkem rahul kui liiklusnõuete perfektsed täitjad ning üks kord kindlustuspettuse või varastatud kauba ostmise toime pannud vastajate vastused on sisuliselt sama keskmise usaldushindega kui väidetavalt mitte kunagi vastavate tegusid sooritajate vastused.

Järelikult ei pruugi õigusrikkujatel usaldus õigussüsteemi vastu väheneda *per se* veel seepärast, et nad nõ vahele jäävad ning neid õigusorganite poolt karistatakse. Üldistatult ei näi vastajate suhtumist õigussüsteemi ning politseisse mõjutavat õigusrikkumise sagedus iseenesest. Õigusrikkujate kohtutele antud hinnangute tagamaid tuleb teiste küsimuste kontekstis veel detailsemalt analüüsida, mõistmaks paremini süütegude arvu kasvu tingimustes esinevaid erisuunalisi hinnanguid.

2.8. Süüteo sooritamise korral tabamise, karistamise tõenäosuse ja karistuse karmuse seosed õigussüsteemi usaldamisega

Õiguskuuleka käitumise tagamine sõltub muuhulgas riigipoolse kontrolli ja preventiivsete meetmete tugevusest, samuti õigusrikkumise korral rakendatavate sanktsioonide karmusest.

Vahelejäämis- ja karistushirmu mõju õigussüsteemi usaldusväarsusele on uurinud mitmed teadlased, kes on muuhulgas leidnud, et tegelikult hoidub vähemasti teatud liiki kuritegusid silmas pidades¹⁰² väike hulk inimesi teadlikult ja tahtlikult kuritegude sooritmisest üksnes karmide karistuste ja vahelejäämisvõimaluse tõttu. *ESS round 5* uuringus käsitleti vastajate politsei töö efektiivsusele antud hinnangute mõju õigussüsteemi usaldusväarsusele järgmiste küsimuste abil: 1) „Kui suur on tõenäosus vahele jääda, kui esitatakse liialdatud või vale kindlustusnõue?“, 2) „Kui suur on tõenäosus vahele jääda, kui ostetase varastatud kaupa?“, „Kui suur on tõenäosus liiklussüüteo korral vahele jääda?“.

Uuringu tulemused kinnitavad eelpool viidatud R. J. MacCoun'i läbiviidud uuringu tulemuste paikapidavust ka *ESS round 5* uuringu kontekstis ning on esitatud kokkuvõtvalt tabelis 3. Kõigi kolme küsimuse korral moodustasid „tõenäoline“ ja „väga tõenäoline“ antud vastused kokku üle poole (küsimuste järjekorras vastavalt 83,1%, 52,7% ja 64,8%, tabel 3). Varastatud kauba ja liiklussüüteo puhul tabamata jäämise eeldajate hulk on siiski märkimisväärselt suur (*ca* pool vastajatest), mistõttu on tarvis karmidele karistuste kõrval rakenda ka teisi preventiivseid meetmeid, suurendamaks usku ja usaldust korrakaitseorganite tegevuse efektiivsusesse.

Tabel 3. Õigusinstitusioonide usaldamise sõltuvus süüteo toimepaneku korral vahelejäämise hinnatud riskist (keskmine õigussüsteemi ja politsei puhul: „ei usalda üldse“ = 0 kuni „usaldan täielikult“ = 10; keskmine kohtute puhul: „väga hästi“ = 1 kuni „väga halvasti“ = 5)

		% kõigist vastajatest	Usaldus õigussüsteemi vastu		Usaldus politsei vastu		Kohtud teevad head/halba tööd	
			Keskmine	Vastajate arv	Keskmine	Vastajate arv	Keskmine	Vastajate arv
Kui suur on tõenäosus vahele jääda, kui esitatakse liialdatud või vale kindlustusnõue	Pole üldse tõenäoline	8,0%	5,05	N=136	5,96	N=136	2,74	N= 120
	Mitte väga tõenäoline	8,9%	4,81	N=151	5,48	N=151	2,88	N=144
	Tõenäoline	49,1%	5,33	N=835	6,15	N=835	2,65	N=754
	Väga tõenäoline	34,0%	5,26	N=577	6,37	N=577	2,74	N=523
Kui suur on tõenäosus vahele jääda, kui ostetakse varastatud kaupa	Pole üldse tõenäoline	13,0%	4,72	N=221	5,70	N=221	2,84	N=189
	Mitte väga tõenäoline	34,3%	5,33	N=586	6,22	N=586	2,73	N=550
	Tõenäoline	37,3%	5,46	N=636	6,29	N=636	2,61	N=573
	Väga tõenäoline	15,4%	4,88	N=263	6,24	N=263	2,80	N=233
Kui suur on tõenäosus liiklussüüteo korral vahele jääda	Pole üldse tõenäoline	7,2%	4,81	N=126	5,99	N=126	2,83	N=113
	Mitte väga tõenäoline	28,0%	5,24	N=491	6,02	N=491	2,71	N=451
	Tõenäoline	47,9%	5,33	N=838	6,25	N=838	2,69	N=747
	Väga tõenäoline	16,9%	5,01	N=296	6,29	N=296	2,72	N=267

¹⁰² R. J. MacCoun. *Drugs and the Law: a Psychological Analysis of Drug Prohibition*. – *Psychological Bulletin* 1993/113, pp 497-512.

Uurides kohtute keskmise usaldusvääruse hindeid, selgub, et tulemused on kindlustuspettuse osas identsed nii „pole üldse tõenäoline“ kui ka „väga tõenäoline“ vastajate osas (keskmine usaldus mõlemal 2,74) ning sisuliselt sama on see ka varastatud kauba kui liiklussüüteo sooritamisel tabatute osas. Siit saab järeldada, et kohtute keskmine usaldusväärus ei ole korrelatsioonis politsei tegevuse efektiivsusele antud hinnangutega. Väga väikesed on vahed politsei keskmise usaldusvääruse osas vastajate vahel, kes peavad või ei pea võimalikuks, et neid, kes süüteo toime panevad, politsei teolt tabab. Mis puudutab õigussüsteemi kui terviku hindamist tulenevalt süüteo toimepanekul vahelejäämise tõenäosusest, siis on erinevused vastajate hinnangute vahel ülimalt väikesed. Kõigi kolme küsimuse puhul on vastajad, kes vahelejäämise riski kõige kõrgemalt on hinnanud, andnud kõrgemad keskmised hinded õigusinstitutsioonidele kui need, kes vahelejäämise riski täiesti olematuks on hinnanud.

Eelnevast saab järeldada, et kui kasvab usk õigus(kaitse)organite töö efektiivsusesse, kasvab ka usaldus õigusinstitutsioonide vastu. Mida madalamalt hinnatakse tõenäosust, et süüteo toimepaneku korral saab õigussubjekt tabatud ja karistatud, seda madalamaks peetakse ka usaldust õigussüsteemi vastu. Järelikult tuleb panustada politsei töö tulemuslikumaks muutmisse, samuti kohtute töö tõhustamisse, sest juhul, kui tabatakse ja karistatakse rohkem süüteo toimepanijaid, suureneb ka usk õigussüsteemi vastu tervikuna.

Karistushoiakute ning õigussüsteemi usaldusvääruse omavahelist suhestumist on võimalik analüüsida ka vastajate praeguste karistuste karmistamise suhtumise alusel. Uuringus osalejad vastasid kahele väitele/küsimusele: 1) Seaduserikkujaid tuleks karistada praegusest palju karmimalt; ja 2) „Millise karistuse tuleks määrata 25-aastasele mehele teistkordse sissemurdmise eest?“.

Kõrgeim usaldusväärus õigussüsteemi, kohtute ning politsei vastu on vastajatel, kes ei ole nõus või ei ole üldse nõus kehtivate karistuste karmistamisega (vastavalt 5,52 ja 5,00; 2,54 ja 2,60 ning 6,52 ja 5,67, tabel 4). 25-aastase mehe teistkordse sissemurdmise eest soovivad kõige kõrgemalt kohtute ja õigussüsteemi tervikuna hinnanud tingimisi karistamist ning politsei tööd kõige kõrgemini hinnanud muud karistust kui vangla, trahv, ühiskondlikult kasulik töö või tingimisi karistamine. Esitatud teave annab aluse järeldada, et karmimate karistuste soovijate ja õigusinstitutsioonide usaldamatuse vahel on positiivne korrelatsioon.

Tabel 4. Karistuse karmuse seos õigussüsteemi usaldusväarsusega (keskmise õigussüsteemi ja politsei puhul: „ei usalda üldse“ = 0 kuni „usaldan täielikult“ = 10; keskmine kohtute puhul: „väga hästi“=1 kuni „väga halvasti“=5)

		Usaldus õigussüsteemi vastu		Usaldus politsei vastu		Kohtud teevad head/halba tööd	
		Keskmine	Vastanute arv	Keskmine	Vastanute arv	Keskmine	Vastanute arv
Seaduserikkujaid tuleks karistada praegusest palju karmimalt	Nõustun täielikult	4,50	N=261	5,76	N=261	2,95	246
	Nõustun	5,24	N=918	6,24	N=918	2,70	831
	Ei nõustu ega ole vastu	5,54	N=368	6,19	N=368	2,65	332
	Ei ole nõus	5,82	N=168	6,52	N=168	2,54	157
	Ei ole üldse nõus	5,00	N=6	5,67	N=6	2,60	5
Millise karistuse tuleks määrata 25-aastasele mehele teist korda sissevõtmise eest	Vanglakaristus	5,14	N=1106	6,18	N=1106	2,70	989
	Tingimisi karistus	5,63	N=173	6,17	N=173	2,61	160
	Trahv	5,23	N=65	5,75	N=65	2,66	59
	Ühiskondlikult kasulik töö	5,22	N=340	6,16	N=340	2,81	316
	Muu karistus	5,38	N=55	6,40	N=55	2,78	51

2.9. Õigussüsteemiga koostöövalmiduse mõju õigussüsteemi

usaldusväarsusele ja õigussüsteemi usaldusväarsuse seotus kuriteoohvri menetlusliku kohtlemisega

ESS round 5 uuringu tulemused võimaldavad heita pilku õigusinstitutsioonidega koostöövalmidusele ning uurida selle seotust õigussüsteemi usaldusväarsusega. Selgub, et mida tõenäolisemalt annab kuritegu pealtnägev isik politseile toimunud süüteost teada, seda kõrgem on tema usaldus õigussüsteemi, politsei ning kohtu vastu. Samasugune korrelatsioon esineb süüteo toimepanija tuvastamise ja isiku tuvastamise tahte kohtus ning õigussüsteemi, politsei ja kohtu keskmise usaldusväarsuse vahel (vt lisa 8).

Mis puudutab õigussüsteemi usaldusväarsuse seotust kuriteoohvri menetlusliku kohtlemisega süsteemi poolt, siis on õigusteoorias leitud, et õigussüsteemi usaldusväarsus sõltub menetluslikust, st protsessuaalsest õigusest, täpsemalt viimase õiglusest.¹⁰³ Vastajate rahulolu protseduurilise õiguse õiglusega Eestis võimaldavad analüüsida järgmised esitatud küsimused: 1) „Kuuldu või oma kogemuste põhjal, kui sageli kohtleb politsei Eestis Teie arvates inimesi lugupidamisega?“, 2) „Umbes kui sageli käitub politsei Teie arvates õiglast ja erapooletult nende juhtumite puhul, millega nad tegelevad?“, 3) „Teie arvates, kui sageli annab politsei Eestis inimestega tegeledes üldiselt selgitusi oma otsuste ja tegevuse kohta, kui temalt seda palutakse?“. Tulemused on esitatud lisa 9.

¹⁰³ Casper, J., Tyler, T. R., Fisher, B. 1988/22, lk483; Tyler, T. R., Casper, J. D., Fisher, B. 1989/33, lk 629.

Uuringu tulemuste alusel on võimalik järeldada, et positiivsed või negatiivsed kokkupuuted politseiga mõjutavad tugevalt inimeste usaldust õigussüsteemi kui terviku vastu ning selle allosiste – politsei ja kohtute – suhtes eraldiseisvalt. Usaldus õigussüsteemi vastu on nendel vastajatel, keda politsei on suure lugupidamisega kohelnud, lausa kaks korda suurem kui neil, keda nii austusväärset ei koheldud. Sama saab järeldada ka hinnangutest õigussüsteemi õiglusele ja erapooletusele, samuti õigusinstitutsioonide selgituskohustuse täitmise kohta: enam kui kaks korda on usaldus õigussüsteemi vastu kõrgem neil, kelle kogemuse põhjal viivad õigusorganid menetlusi läbi õiglaselt ja erapooletult. Kolmandiku võrra kõrgemalt usaldavad õigussüsteemi need, kellele menetleja oma otsuseid ja käitumist on küsimise korral selgitanud.

2.10. Õigussüsteemi usaldusväärse seos moraalsuse ja seaduskuulekusega

Käesolevas magistritöö alajaotuses leiab esmalt analüüsimist õigussüsteemi usaldusväärse seos vastaja moraalsuse ja seaduskuulekusega. Seejärel uuritakse õigussüsteemi usaldusväärsust tulenevalt õigussüsteemile omistatavast moraalsusest ja seaduskuulekusest.

Õigusteooria kohaselt on süsteemi usaldusväärsus seotud asja avaliku arutamise teel lahendini jõudmisega, mida aktsepteerib nii õigussubjekt kui ka üldsus.¹⁰⁴ Õigussüsteemi avatud kommunikatsiooni olemasolu või selle puudumine mõjutab õigussubjekti moraalsust ning seaduskuulekust. Kohtueelse menetleja selgitus- ja põhjendamiskohustuse täitmist ja selle seotust õigusinstitutsioonide usaldamisega võimaldavad analüüsida *ESS round 5* järgmistele küsimustele antud vastused: „Millise määrani on Teie kohus toetada politsei poolt tehtud otsuseid isegi siis, kui Te ei ole nendega nõus?“, „Millise määrani on Teie kohus toetada politsei poolt tehtud otsuseid, mida politsei Teil käsib isegi siis, kui Te neid ei mõista või ei lepi nende antud põhjendustega?“, „Millise määrani on Teie kohus teha nii nagu politsei käsib ka siis, kui teile ei meeldi see, kuidas politsei teid kohtleb?“ (vt lisa 10).

Ilmneb, et ligi 13% vastajatest leiab, et kui nad *a priori* politsei otsustega ei nõustu, siis nad vastavaid korraldusi ka ei pea täitma. Nõusoleku suurenemisega täita politsei antud otsust või korraldust ilma täiendavaid selgitusi saamata kasvab ka õigussüsteemi usaldamise määr. 5,36 on õigussüsteemi usaldamise keskmine hinne neil, kes leiavad, et politsei antud käsud on täitmiseks täielikult kohustuslikud, ning politsei antud korraldusi tuleb vastuvaidlematult täita

¹⁰⁴ Tyler, T. R., Lind, 2001, lk 67.

isegi siis, kui viimastega ei nõustuta. 4,40 on vastav väärtus nendel, kes üldse ei ole nõus politsei otsust täitma juhul, kui otsuse sisu pole neile vastuvõetav.

Juhul, kui politsei ei selgita otsuse tagamaid, otsuse sisust ei saada aru ning ka lahendiga ei nõustuta, siis otsuse täitmisest keelduvad *ca* 9% vastajatest ning tingimusteta täidavad 12%. Kohustust täielikult alluda politsei korraldustele isegi siis, kui isikut halvasti koheldakse, pidas õigeks 12% vastajatest ning täiesti ebaõigeks 10% vastajatest. Analüüsides skaala kahes eri otsas olevate vastajate keskmist õigussüsteemi usaldusväärust, on samuti täheldatav positiivne korrelatsioon õigusorganite usaldusvääruse ja õiguskuulekuse vahel: mida kõrgem on sisemine valmisolek politseile alluda, seda kõrgem on ka usaldus õigussüsteemi vastu ning *vice versa*. Järelikult on usaldust õigussüsteemi vastu võimalik tõsta, kui politsei aktiivsemalt tehtud otsuseid põhjendab ning isikuid lugupidamisega kohtleb. Mida kõrgem on usaldus õigussüsteemi vastu, seda efektiivsem on koostöö õigus(kaitse)organitega. Mida kõrgem on politsei tegevuse tajutud legitiimsus, seda suurem on ka õigussüsteemi keskmine usaldus – ning järelikult ka õiguskindlus.

Õigussüsteemi autoriteetsus ning riigiametnikest lugupidamine sõltuvad paljuski sellest, milline on institutsioonide moraal, sh valmisolek käituda seadusvastaselt. Politsei tegevuse moraalsusele antud hinnangud võimaldavad analüüsida seost politseile omistatud legitiimsuse määra ning sealt edasi õigussüsteemi usaldusvääruse vahel. *ESS round 5* uuringus andsid vastajad hinnangud alljärgnevatele politsei tegevuse legitiimsust puudutavatele väidetele ja küsimustele: 1) Politsei otsused ja tegevus on ülemäära mõjutatud erakondade ning poliitikute survest; 2) „Kui tihti võtab politsei Eestis altkäemaksu või muul viisil pistist“. Tulemused on esitatud lisa 11.

Ca 34% vastajatest on arvamusel, et politsei on rohkem või vähem mõjutatud erakondade ja poliitikute survest. Väitega täiesti nõustunute keskmine usaldus õigussüsteemi vastu oli 3,41 ja nõustunutel 4,58. 5,88 oli nende vastajate keskmine hinne õigussüsteemi usaldusväärusele, kes täielikult eitasid poliitika mõju politsei tööle.

Võrreldes vastanuid, kes arvavad, et politsei mitte kunagi altkäemaksu ei võta nendega, kes usuvad, et politsei alati altkäemaksu võtab, on õigussüsteemile antud keskmine usaldusväärus vastavalt 5,96 ja 2,27. Eelnevast järeldub, et eksisteerib positiivne korrelatsioon politsei tegevuse ausaks pidamise ning õigussüsteemi usaldusvääruse vahel.

Usaldust kohtumenetluses rakendatava materiaalõiguse ning menetlusõiguse ja õigussüsteemi usaldusvääruse vahel, samuti kohtumenetluse seaduspärasust ja ka moraalsust võimaldavad hinnata järgmised küsimused: 1) „Kui sageli teevad kohtud teie arvates selliseid vigu, mis lasevad süüdi olevad inimesed vabadusse?"; 2) „Kui sageli teevad kohtud teie arvates õiglaseid ja erapooletuid otsuseid, mis põhinevad neile kättesaadavatel tõendusmaterjalidel?“. Selgub, et õigussüsteemi keskmine usaldus on märgatavalt kõrgem nendel, kes arvavad, et kohtud langetavad alati õigeid otsuseid, võrreldes nende vastajatega, kes on veendunud, et kohtud alati teevad otsuseid, mis jätavad süüdlased vabadusse (keskmine usaldusväärus vastavalt 6 ja 1,4, vt lisa 12). Veelgi suurem on õigussüsteemile antud hinnangute vahe nendel, kes arvavad, et kohtud teevad või ei tee õiglasi ja erapooletuid otsuseid (keskmine usaldusväärus vastavalt 6,5 ja 1, vt lisa 12).

Kohtute tegevuse legaalsust ning selle seotust õigussüsteemi usaldusväärusega tulenevalt kohtunike ning kohtute moraalsusest ning diskrimineerimisvaba menetluse garanteeritusest võimaldavad hinnata järgmistele küsimustele ja väidetele antud hinnangud: „Mis Te arvate, kui tihti võtavad kohtunikud altkäemaksu või muud pistist Eestis?"; „Kohtud kaitsevad üldiselt rikaste ja võimukate huvisid tavainimeste omadest rohkem.“; „Kohtute otsused ja tegevus on ülemäära mõjutatud erakondade ja poliitikute survest“. Tulemused on esitatud lisa 13.

Ca 0,7% vastajatest arvab, et kohtunikud alati võtavad altkäemaksu ning 3% vastajatest on veendunud, et kohtunikud mitte kunagi ei võta pistist. Õigussüsteemi usaldusväärus on negatiivses korrelatsioonis altkäemaksu võtmise tõenäosusega: kohtunike täielikku korrumppeerumisse uskujate ning kohtute tegevuse alati erapoolikuks hinnanute õigussüsteemi usaldamise erinevus on suur: 1,30 *versus* 6,09. Väitega, et kohtud kaitsevad rikaste ja võimukate huvisid tavainimeste omadest rohkem, nõustus vaid 9,7% vastanutest ning vahe õigussüsteemi usaldusvääruse osas seoses kohtute kallutatusega rikaste poole võrrelduna nendega, kes usuvad kohtute täielikku sõltumatusse, oli samuti märgatav: 3,33 *versus* 7,16.

Väitega, et kohtute otsused on põhjendamatult mõjutatud poliitilisest survest, nõustus täielikult 5,7% vastajatest ja nõus oli 32,8% vastanutest. Ei olnud nõus või üldse ei olnud nõus alla 30% vastajatest. Muret tekitav on tõsiasi, et ca 30% vastajatest on veendunud kohtute subjektiivsuses. Selgelt on näha tendents selles osas, et mida tugevamaks hinnatakse parteide survet kohtutele, seda madalam on kohtute usaldusväärus. Järelikult on kohtute tegevuse tajutud legaalsus otseses sõltuvuses kohtunike poolt läbiviidavast ausast ning õiglasest

kohtumenetlusest ning õigussüsteemi usalduse määr positiivses korrelatsioonis kohtute tegevuse tajutud legaalsuse määraga.

Lisas 14 on esitatud vastajate rahulolu kohtute tööga ning lahendite kohustuslikkusega kõigile. Ligi pooled (49%) nõustuvad, et igäühe kohus on toetada kohtute poolt tehtud lõplikku otsust. Järelikult alla poole vastanutest käsitlevad kohtute tegevust legitiimsena ning keskmine õigussüsteemi usaldusväärsus on täielike nõustujate puhul 4,96 ja nõustujate puhul 5,6. Samal ajal 51% vastanutest ei nõustunud väitega, et igäühe kohus on toetada kohtute poolt tehtud lõplikku otsust, ning nende õigussüsteemi keskmise usaldusväärse hindeks on antud „ei ole nõus ega ole vastu“ puhul 5,19, „ei ole nõus“ korral 4,86 ja „ei ole üldse nõus“ puhul 4,04. Olukorras, kus üle poole vastajatest ei pea kohtute tegevust ja otsuseid *a priori* legaalsseteks ning täitmiseks kohustuslikeks, on tarvis võtta viivitamatult kasutusele meetmeid parandamiseks inimeste arusaamu kohtute tegevusest ning viimase seotusest õigusriigi kui terviku toimimisega.

Eelnevalt leidis käsitlemist Eesti õigussüsteem ning selle suhtes üles näidatud usaldus mõjutatuna demograafilistest teguritest, ühiskonnas valitsevatest väärtustest, ohvriks langemise kogemusest, kohtute või politsei poolsest ebavõrdse kohtlemise kogemusest, kuriteo korral süüteo toimepanija tabamise tõenäosusest, õigusorganitega koostöö tahtest ja õigusinstitutsioonidega reaalse kokkupuute kogemusest. Leidis tõendamist, et Eesti ühiskonna sotsiaalne struktuur on oluline õigussüsteemi usaldusväärst mõjutav tegur ning muutused sotsiaalses struktuuris toovad kaasa positiivsed mõjud valmisolekuks teha õigusinstitutsioonidega tõhusamat koostööd. Muuhulgas leidis kinnitust tõsiasia, et hoiakuid õigussüsteemi usaldusväärsele ning koostööle mõjutab vastaja elustandard. Sissetuleku suurenedes kasvab usk õigussüsteemi ning koos sellega valmisolek teha kriminaalmenetluse raames efektiivset koostööd nii kohtueelse menetleja kui ka kohtunikuga. Positiivne korrelatsioon esineb ka õigussüsteemi usaldusväärse ja õigusorganite koostöötahte ning kõrgeima omandatud haridustaseme vahel. Negatiivne korrelatsioon esineb diskrimineeriva kohtlemise ning viimase taju ulatuse ning usu vahel õigussüsteemi.

Õigusorganitega koostöövalmidust ei mõjuta õigussubjektide kodakondsus, kuulumine diskrimineeritud gruppi ega etnilisse vähemusse. Õigussüsteemi usaldamise ning Eestis toimiva demokraatiaga rahulolu vahel esineb keskmine positiivne seos. Kuriteoohvrite usaldus õigussüsteemi vastu on madalam võrreldes nendega, kel aastatel 2007-2011 süütegudega kokkupuude puudub. Politsei töö efektiivsuse ning õigussüsteemi usaldusväärse vahel

valitseb positiivne korrelatsioon. Kohtute keskmine usaldusväärsus ei ole korrelatsioonis politsei tegevuse efektiivsusele antud hinnangutega. Mida kõrgem on õigussubjekti moraalsus ning õiguskuulekus, seda kõrgem on ka usaldus õigussüsteemi vastu. Positiivsed või negatiivsed kokkupuuted politseiga avaldavad suurt mõju õigussüsteemi usaldamise vastu. Ligi poole kõrgemalt hindavad õigussüsteemi need, kellele politsei otsuse tagamaid on selgitanud ning vaid ca 10% on nõus eelneva selgitamiseta tingimusteta politsei korraldusi täitma.

Õigussüsteemi usaldusväärse suurendamiseks on vaja teha menetlusosalisega efektiivsemat koostööd, sest mida kõrgem on politsei ja kohtute tegevuse tajutud legitiimsus, seda kõrgem on ka õigussüsteemi keskmine usaldus. Õigussüsteemi usaldusväärsus sõltub veel ka kohtute ning politsei tegevuse moraalsusest, sh altkäemaksu aktsepteerimisest, ning menetlusaluste võrdsest kohtlemisest. Mida rohkem politsei ja kohtute väärtused ja hoiakud ühtivad, seda kõrgemad on õigusinstitutsioonidele antud usaldusväärse keskmised hinned. On väga oluline jälgida, et õigusinstitutsioonid harmoniseeriks oma käitumise vastavalt avalikkuse põhjendatud ootustele ning ühiskonnas üldiselt aktsepteeritud hoiakutele. Juhul, kui viimast ignoreeritakse, tunnetavad õigussubjektid end ühiskonnast välja tõrjutuna. Viimane loob eeldused vastandumiseks õigussüsteemile ning vähendab või isegi välistab soovi alluda kohtu ning politsei leaalsetele korraldustele.

3. PROTSEDUURILISE ÕIGUSE TEOORiate PAIKAPIDAVUS *ESS ROUND 5* UURINGU TULEMUSTE KONTEKSTIS

Magistritöö eesmärgiks on Eesti õigussüsteemi usaldusväarsuse uurimise ning hinnangu andmise kõrval tuvastada *ESS round 5* uuringu tulemuste seosed, sarnasused ning erinevused võrrelduna õigusteoorias, täpsemalt öeldes protseduurilise õiguse erinevate uuringute järelustes, esitatuga. Kuna magistritöö hüpoteesiks on: „Juhul, kui õigussüsteem näib õigussubjektidele õiglane, peetakse seda legitiimseks, mistõttu käitatakse ka õiguskuulekalt ning tehakse koostööd õigusorganitega“, siis kõigepealt analüüsitakse alljärgnevalt *ESS round 5* tulemusi tulenevalt õiglusest, õigussüsteemi legitiimsusest ning koostöötahetest üldiselt ning seejärel uuritakse õigussüsteemi usaldusväarsust mõjutavaid spetsiifilisemaid mõjutegureid üksikasjalikumalt.

3.1. Õigussüsteemi usaldusväarsus tulenevalt õigussüsteemi õiglusest

Magistritöö teoreetilises osas sai märgitud, et õigus ideaaljuhul koosneb reeglitest, mida õigussubjektid vabatahtlikult järgivad, kusjuures normid peavad sisult olema õiglased (moraalsed). Õigussüsteemilt oodatakse ning eeldatakse, et kohtute ja politsei tegevus mitte üksnes ei ole vastavuses materiaal- ja menetlusõiguse normide ning Eesti õiguse ning demokraatliku riigi oluliste põhimõtetega, vaid ka näib nii menetlusosalistele endile kui ka avalikkusele tervikuna õiglasena.

Politseinike ja kohtunike käitumise ning õigusinstitutsioonide toimimise tajutud õiglust ning nende seotust õigussüsteemi usaldusväarsusega uuriti *ESS round 5* raames näiteks küsimustega, mis puudutasid politsei ning kohtu poolset kuriteohvrite ning menetlusaluste võrdset kohtlemist. Uuriti menetlusaluste üle kohtumõistmist tulenevalt õigussubjekti sissetuleku suurusest (rikas *versus* vaene süüdistatav), rassilistest ning etnilistest erinevustest, teatud tunnuste (näiteks erivajadus) alusel gruppi kuuluvusest ning mitmetest teistest mõjuteguritest lähtuvalt. *ESS* uuringu tulemused ühtivad magistritöö esimeses peatükis esitatud eeldusega, et juhul, kui õigusinstitutsioonid on oma töös ausad, erapooletud, moraalsed, siis lisaks positiivses õiguses sätestatud õigsusele hinnatakse õigusinstitutsioonide poolt rakendatavat õigust ka sisu poolest õigeaks, st õiglaseks. Lühidalt tähendab see õiguse idees sisaldavat õigluse eelduse täidetust.

ESS uuringu tulemusi analüüsidest sai tuvastatud protseduurilise õiguse teooria seisukoht, et esineb positiivne korrelatsioon õigussubjektide õiglase kohtlemise ja menetlusliku õigluse garanteerituse osas ühelt poolt ning õigussüsteemile omistatud usalduse ning nendega koostöötahte vahel teiselt poolt. See tähendab seda, et mida õiglasemana näib kohtunike, prokuröride, politseinike, lepitajate ning teiste riigiametnike tegevus, seda kõrgemalt hinnatakse ja usaldatakse ka Eesti õigussüsteemi.

3.2. Õigussüsteemi usaldusväärus tulenevalt õigussüsteemi legitiimsusest, koostöötahtest ja õiguskuulekusest

Magistritöö teoreetilises osas sai leitud, et legitiimsus tähendab ennekõike õigust valitseda, sealhulgas õigussubjektidele täitmiseks kohustuslikke korraldusi ja otsuseid väljastada ning võimalust nende täitmist ilma täiendavate kulukate riiklike meetmete rakendamiseta eeldada. Legitiimsuse vundamendiks on eeldus, et institutsioon on oma töös avatud, kaasav, korruptsioonivaba ning tulemuslik. Juhul, kui õigussubjektid tunnetavad politsei ja kohtute tegevuse õiguspärasust, annavad nad süsteemile ning selle esindajatele võimaluse teostada oma tahet domineerivalt ilma vastuseisu tekitamata. *ESS round 5* uuringus andsid vastajad hinnanguid mitmetele politsei ja kohtute tegevuse legitiimsust puudutavatele väidetele ja küsimustele, mis olid seotud näiteks institutsioonide poliitilisele survele allumise ning altkäemaksu võtmisega. *ESS round 5* uuringu tulemuste alusel saab järeldada, et mida kõrgem on politsei ja kohtute tegevuse tajutud legitiimsus, seda kõrgem on ka õigussüsteemi keskmine usaldus. *ESS round 5* uuringu tulemuste alusel leidis kinnitust magistritöö teoreetilises osas esitatud väide, et õigussüsteemi usaldusväärus sõltub sellele omistatava legitiimsuse määrast.

Magistritöö teoreetilises osas sai esitatud väide, et rakendades avatud kommunikatsioonimudelit, on võimalik parandada õigussüsteemi usaldusväärust ning seeläbi ka seaduskuulekust ning koostöötahet õigusinstitutsioonidega.¹⁰⁵ Eelduse paikapidavust *ESS round 5* uuringu kontekstis saab testida näiteks politsei otsuste tingimusteta, samuti tingimuslikku aktsepteerimist puudutavaid küsimusi analüüsidest. Selgus, et õigussubjektide tahe olla õiguskuulekas ja teha koostööd õigusinstitutsioonidega on positiivses korrelatsioonis korrakaitseorganisatsiooni või selle esindajate poolt antud korralduste ja otsuste selgitamiskohustuse täimise, samuti ka lahendite sisulise põhjendamisega. Juhul, kui õigussubjektidelt nõutakse tingimusteta, ilma igasuguse selgituse või selgituse küsimise

¹⁰⁵ Tyler, T. R., Lind, E. A., lk 67.

võimaluseta politseile allumist, siis keeldub viimasest üle 90% vastajatest. Järelikult leidis tõestamist kahepoolse suhtluse vajalikkus, st nn avaliku arutamise ja üksmeeleni jõudmise mudeli rakendamine selleks, et politsei, kohtute, prokuröri, aga miks mitte ka vanglaametnike antud käsked või keelde tajutaks õiglastena ning täitmiseks kohustuslikena, kuna nende väljaandjaks on olnud legitiimne institutsioon.

ESS round 5 uuringu tulemused kinnitavad magistritöö teoreetilises osas väljendatud väidet, et õigusinstitutsioonide legitiimsust ja seeläbi õiguse garanteeritust suurendab õiguse järgija kaasamine õiguse rakendamise protsessi. Õigussüsteemi usaldusväärsusel esineb positiivne korrelatsioon menetleja, st nii politseiniku kui kohtuametniku, koostöötajate ning seeläbi ka õigussubjekti õiguskuulekuse vahel. Õiguskuulekuse garantiiks on menetlusosalisele kontrolli andmine temaga toimuva üle, sealhulgas argumenteeritud seisukohtade esitamise võimaluse kaudu kinnitada talle tema poolt esitatud tõendite ja ütlustega arvestamist otsuse tegemisel.

3.3. Õigussüsteemi usaldusväärsus tulenevalt demograafilistest mõjuteguritest

Magistritöös sai uuritud rea demograafiliste näitajate seotust õigussüsteemi usaldusväärsusega. Demokraatliku ühiskonna olemuslikuks osaks on läbipaistev otsustusprotsess ning õiglane menetlus viib ka õiglase lahendini. Mitmed sotsiaalse struktuuri karakteristikad võimaldavadki analüüsida kohtute ja politsei tegevuse õigsust ning ühtlasi testida protseduurilise õiguse paikapidavust *ESS round 5* uuringu tulemuste kontekstis. Näiteks ei esine Eestis õigusorganite poolt soolist ebavõrdset kohtlemist ning selle alusel ka naiste ja meeste vahelisi hinnangulisi erinevusi õigussüsteemi usaldusväärsuse osas. Samuti ei sõltu koostöövalmidus politsei ning kohtuga kodakondsusest, diskrimineeritud gruppi ega vähemusrahvuse hulka kuuluvusest. Märkimisväärselt erinev on siiski hinnang õigussüsteemi usaldusväärsusele mingi erivajaduse (pikaajaline haigus, puue) tõttu diskrimineeritud gruppi kuulujatel võrreldes nendega, kes ebavõrdset kohtlemist Eestis ei koge.

Leiab kinnitust Tyleri¹⁰⁶ esitatud grupi väärtuse ja väärtustamise teooria väide, et usaldus õigussüsteemi vastu sõltub paljuski sellest, kuidas tajub ja mõistab õigussubjekt menetleja käitumist: kas viimase tegutsemine annab alust järeldada, et ta suhtub ühesuguse austuse ja lugupidamisega, see tähendab neutraalselt ja mittediskrimineerivalt, kõikide

¹⁰⁶ Tyler, T. R., Lind, E. A. 2002, lk 72.

ühiskonnagruppide esindajatesse sõltumata nende gruppide positsioonist ühiskonnas. Magistritöö teoreetilises osas kirjeldatud heuristilise teooria seisukohad annavad aluse järeltada, et erinevate sotsiaalsete gruppide erinev kohtlemine riigi tasandil, mille üheks osaks on vaieldamatult ka õigussüsteem, vähendab vähemusgruppi kuuluva indiviidi enesehinnangut ja kaugendab teda võimu teostavast grupist. Kaugenemine toob kaasa üleüldise usalduse vähenemise kehtiva õiguse kui süsteemi vastu ning suurendab valmisolekut mitte alluda õigussüsteemi poolt kehtestatud, samuti keelduda viimasega koostööst.

3.4. Õigussüsteemi usaldusväärsus tulenevalt jagatud põhiväärtustest

Uurimistöö teoreetilises osas sai analüüsitud valitseva grupi (kohus, politsei) ja valitsetava grupi (õigussubjektid) ühiste ja jagatud väärtuste olemasolu vajalikkust. Sai välja toodud tõsiasi, et nii kõrgemal kui madalamal jõu positsioonil olivad vajavad konsensuslikku arusaama sellest, mis on õigus ja mis on õiglane. Muuhulgas tähendas see sarnaseid väärtusi ning ühiseid hoiakuid ühiskonnas oluliseks peetavate küsimuste osas, sealhulgas demokraatia põhimõtet järgiva, kindlatele tunnustele vastava õigussüsteemi, mille oluliseks osaks on kodanike võimalikult lai kaasatus, kujundamise kohustust. Demokraatia kolm olulisemat iseloomustavat joont on läbipaistvus (kodanike kaasamine), vastutus (võimuõiguslik ja poliitiline vastutus) ja kättesaadavus (riigivõimu avalikkus).¹⁰⁷ Nagu eelpool sai käsitletud, saab õigust käsitleda kui vahendit, mille abil on võimalik kujundada inimeste käitumist soovitud suunas. Õigussüsteemi jõud, selgus ja tugevus väljendubki lisaks kirjapandud seadustele tema seotuses teistes ühiskonnas oluliseks peetavate väärtustega, milleks muuhulgas on ka legitiimsus ja õiglus.¹⁰⁸

Õigussüsteemi olulisemateks elementideks demokraatlikus ühiskonnas on õigusemõistmine ja põhiseaduslike õiguste tagamine.¹⁰⁹ Ideaalse demokraatia tingimustes toimiv õigusemõistmine austab alati inim- ja konstitutsioonilisi õigusi, mistõttu puudub ka konflikt põhiõiguste ning demokraatia vahel.¹¹⁰ Magistritöös leidiski käsitlemist A. Sarat seiskoht, et ükski õigussüsteem ei saa pidada end demokraatlikuks, kui selle süsteemi menetluslik pool on pikka aega ja suures ulatuses vastuolus kodanike väärtuste, eelistuste või soovidega, st hoiakutega.¹¹¹

¹⁰⁷ Mandelkern Group on Better Regulation Final Report. 13 November 2001, lk 10, 16, 40-42, 60. – <https://www.smartreg.pe/reports/Mandelkern%20Report%20on%20Better%20Regulation%202001.pdf> (10.01.2022).

¹⁰⁸ Lega, A. 2013, lk 12.

¹⁰⁹ Alexy, R. 2010/23 (2), lk 177.

¹¹⁰ Alexy, R. 2010/23 (2), lk 178.

¹¹¹ Sarat, A. 1977/11(3), lk 430.

ESS round 5 uuringu raames küsiti uuringus osalejatelt mitmeid demokraatliku õigusriigi fundamentaalseid alustingimusi ning vältimatuid elemente puudutavaid küsimusi, sh vastajate rahulolu demokraatia toimimisega riigis, suhtumist radikaalsete erakondade keelustamisse kui ka arvamust nii samast kui erinevast rassist ja etnilisest grupist sisserändajate Eestisse elama asumisse. Uuringu tulemused kinnitavad, et õigussüsteemi usaldamise ning Eestis toimiva demokraatiaga rahulolu vahel esineb keskmine positiivne seos.

Seega leidis kinnitust konsensusliku valitsejate ja valitsetava vahelise mudeli¹¹² paikapidavus *ESS round 5* uuringu kontekstis. Samuti leidis kinnitust tõsiasi, et põhiseaduslike õiguste, samuti jagatud väärtuste garanteeritus ning demokraatliku korra tagamine üldiselt mõjutavad otseselt õigussubjektide usaldusväarsust õigussüsteemi vastu. *ESS round 5* uuringu tulemused tõestavad ka seda, et mida rohkem poliitsei ja vastajate arusaamad ja väärtused ühtivad, seda kõrgem on ka õigusinstitutsioonidele antud usaldusväarsuse keskmised. Juhul, kui õigusinstitutsioonid ei ole harmoniseerinud oma käitumist vastavalt õigussubjektide põhjendatud ootustele ja hoiakutele, kerkib esile oht, et õigussubjektid tunnevad end tõrjutuna ning viimane võib põhjustada vastandumist õigussüsteemile, samuti keeldumast täitmast õigusorganite legaalseid korraldusi ning otsuseid.

3.5. Õigussüsteemi usaldusväarsus tulenevalt kuriteo ohvriks langemisega

Analüüsid *ESS round 5* uuringu tulemusi, mis puudutavad kuriteo ohvriks langemise seoseid õigussüsteemi usaldusväarsusega, saab järeldada hoiakute mõju õigussüsteemi autoriteedile ning isikliku kogemuse mõju õigusorganile hinnangu andmisel. Ilmneb selge negatiivne korrelatsioon juba kuriteo ohvriks langenute ning kuriteo hirmu tundjate ja õigussüsteemi usaldusväarsuse vahel. Kahjuks ei võimalda *ESS round 5* uuringu tulemused teha üheseid järeldusi põhjuste osas, miks ohvriks langenute või selle ees hirmu tundvad isikud usaldavad õigussüsteemi vähem, samuti analüüsida „hääle“ antust, selle ulatust või selle puudumist süüteomenetluses.

Võib siiski oletada riigi poolt tagatud elukeskkonna turvalisuse määra positiivset korrelatsiooni õigussüsteemi usaldusväarsusega tingituna sellest, et õigussüsteem on üks riigisüsteemi osa ning protseduurilise õiguse heuristilise teooria alusel „lühiteena“ kujundatud suhtumine riigi

¹¹² Tyler, T. R, Lind, E. A. 2001, lk 67.

tegevusest või tegevusetusest kuriteovaba koduümbruse tagamisel kujundab ka arvamust õigusorganite, sh korrakaitsjate ja kohtunike tegevuse usaldamisse. Kindlasti oleks võimalik avaliku arutamise ja üksmeeleni jõudmise mudelit rakendades parandada kuriteo ohvrite suhtumist õigusorganitesse, sh kaasa rääkimise võimalust süüteo toimepanija üle kohtu mõistmisel, samuti viimasele toimunud teo heastamise võimaluse andmisel (taastav õigus).

Isikliku kogemuse mudeli¹¹³ kohaselt kujuneb autoriteet õigussüsteemi vastu just vahetu kontakti kaudu, mistõttu suurendades kuriteoohvrite või kuriteohirmu tundjate „häält“, et muuhulgas veenduda menetluse õigupärasuses ja õigluses, samuti õigusinstitutsiooni tegevuse legitiimsuses, on ülimalt tõenäoline, et suurema kontrolli andmise võimaluse kaudu on võimalik tõsta kuriteoohvrite või ohvriks langemist tõsiselt kartvate inimeste usaldust õigussüsteemi vastu.

3.6. Õigussüsteemi usaldusväärsus tulenevalt ebavõrdsest kohtlemisest

Nagu demograafiliste mõjutegurite analüüsis sai välja toodud (vt pt 3.3), sõltub õigussüsteemi usaldusväärsus *ESS round 5* uuringu andmetel tugevasti sellest, kas õigusorganite tegevust nähakse ausa ja avatuna, sealhulgas diskrimineerimisvabana. Protseduurilise õiguse autoriteet sõltub hoiakutest kohtunike ja politseinike vastu ning on otseses sõltuvuses õigussüsteemile omistatavast legitiimsuse määrast.¹¹⁴

ESS round 5 andmed annavad võimaluse järeldada, et võimukandjate tegevuse tajutud legitiimsus sõltub ametnike tööalasest pädevusest, aususest ja moraalsusest (personaalne legitiimsus), mis annab neile moraalse õigustuse võimu teostamiseks (institutsionaalne legitiimsus). Nii politseid kui kohtuid usaldavad vähem need, kelle arvates õigusorganid ei käitu ausalt, avatult ja erapooletult. Ausa ja õiglase menetluse garanteerituse suurendamise eesmärgil peab Eesti riik tõhusamalt kontrollima ning paremini tagama, et võimuesindajad on läbinud kõik ametisse saamiseks vajalikud seadusega ettenähtud kriteeriumid, ning et võimu teostamisel järgitakse eranditult seadusega ettenähtud menetlusreegleid.

¹¹³ Tyler, T. R., Lind, E. A. 2001, lk 68.

¹¹⁴ Tyler, T. R., Fagan, J. 2008/6, lk 231.

3.7. Õigussüsteemi usaldusväärsus tulenevalt õiguskuulekusest, vahelejäämisvõimalusest ja kartusest karistuse ees

Magistritöös uuriti õigussüsteemi usaldusväärse seotust õiguskuuleka käitumisega. Selgus, et puudub ühene seos toimepandud õigusrikkumiste ja õigussüsteemi usaldusväärse vahel. Näiteks viimase viie aasta jooksul vale või suuremas ulatuses kindlustusnõude esitajate (keskmine usaldus õigussüsteemi vastu skaalal „ei usalda üldse“ = 0 kuni „usaldan täielikult“ = 10) oli 3,0, samas kui 3-4 korda seadust rikkujate keskmine usk õigussüsteemi oli 5,0 ning üks kord sama teo kordasaatnutel oli vastav näitaja 6,5. Kindlustuskelmusega viimase viie aasta jooksul kokkupuutumust mitteomavate vastajate keskmine õigussüsteemi usaldusväärsus jäi nende hinnangute vahele ning ulatus 5,21-ni. Siinkohas võib üksnes oletada, et eelneva põhjuseks võivad olla suurepärased isiklikud kogemused suhtlemisel õigusorganitega, sh vajaliku kommunikatsiooni olemasolu menetleja ja menetletava vahel. Juhul, kui õigusorgani tööd tajutakse legaalsena, ei pruugi süüteo toimepanemine mõjutada üldist suhtumist õigusorganite töösse, mistõttu ei pruugi mitteõiguskuulekate vastajate antud hinded õigussüsteemi usaldusväärsele erineda õiguskuulekate isikute omast.

Õiguskirjanduses on käinud diskussioon karmide karistuste kui ühelt poolt preventiivse, teiselt poolt kui õigussüsteemi legaalsuse ja õigusliku garanteerituse meetme üle. *ESS round 5* uuringu tulemused kinnitavad üheselt, et poolte vastajate hinnangul ei pruugi ainuüksi teadmine rangest karistamisest mõjutada inimest õigusrikkumisest hoiduma. Pessimistlik suhtumine on paljuski tingitud kahtluste tõttu politsei töö efektiivsuse osas, sh viimase ressursipuudusest tingitud piiratud võimaluste osas süüteo toimepanijaid tabada ning karistada. *ESS round 5* uuringu tulemused kinnitavad, et politsei töö tulemuslikkuse osas antud hinnangute ja õigussüsteemi usalduse vahel eksisteerib positiivne korrelatsioon: mida kõrgemaks hinnatakse süütegude sooritamise korral õigusorganitele vahelejäämise riski ja tõenäosust, et süüteo toimepanija võetakse vastutusele, seda kõrgemad keskmise usalduse hinded saavad ka politsei ja kohtud.

Uurides õigussüsteemi usaldamatuse põhjuseid ja tagamaid, nähtub, et siinkohas lähevad *ESS round 5* Eestit puudutavad andmed kokku magistritöö teoreetilises osas esitatud uurijate (Paternoster, Saltzman, Waldo, Shiricos 1983/7) seisukohaga, et ehkki on karistamine kui selline kahtlemata vajalik, ei pruugi viimasest kui ainsast meetmest inimkäitumise õiguskuulekuse mõjutamisel piisata. Järelikult on õiguskindluse tagamiseks tarvis leida täiendavad seaduskuulekat inimkäitumist suunavad meetmed. *ESS round 5* uuringu läbiviimise ajal 2010.-2011. aastal eksisteeris Eestis veel paljuski siiras usk karmide karistuste olulisusesse

ning nende tõhususse. Kuna neil aastatel puudutas Eestit valusalt pangandussüsteemist alguse saanud majanduskriis, mis avaldas mõju ka kuritegevuse ulatusele ning viimase struktuurile, siis võivad tollased andmed, sh *ESS round 5* uuringus osalenute arvamused, hoiakud ja seisukohad, olla aktuaalsed ka tänasel päeval, mil maailm kui juba ei ole kriisis, siis vähemasti liigub selles suunas. Suurenev vaesus, julgeolekuoht ja teised kuritegevust soodustavad faktorid võivad avaldada mõju avalikule arvamusele, sh usu kujundamisele karistuste karmistamise vajalikkusest, juhul kui õigusorganite tegevus näib õigussubjektidele ebapiisav või ebaefektiivne. Juhul, kui kriminaalpoliitika sellise seisukohaga ei arvesta, võib see kaasa tuua usaldamatuse kasvu õigusorganite töö vastu, mis kahtlemata avaldab mõju usule õigussüsteemi vastu tervikuna.

3.8. Õigussüsteemi usaldusväärsus tulenevalt koostöövalmidusest ja süsteemi käitumisest

ESS round 5 uuringu tulemused näitavad ära, et mida tõenäolisemalt annab kuritegu pealtnägev isik politseile toimunud süüteo teada, seda kõrgem on usaldus õigussüsteemi vastu – ja *vice versa*. Positiivses korrelatsioonis usuga õigussüsteemi usaldusväärsusesse on ka koostöövalmidus süüteo toimepanija isiku tuvastamiseks ja kohtus tunnistajana osalemiseks. Tuginedes õigusteoreetilistele seisukohtadele, sõltub koostöövalmidus õigussüsteemile omistatavast legitiimsuse määrast, mis on aluseks õigusorganitest lugupidamise kujundamisel ja abivalmiduse tekitamisel.¹¹⁵ Legitiimsuse määramisel on oluline õigussubjekti ja õigussüsteemi esindaja konsensuslik arusaam sellest, mis on õigus ja mis on õiglane,¹¹⁶ mis omakorda kujuneb isikliku kogemuse¹¹⁷ ja avalikkuse kaasamise¹¹⁸ vahendusel üksmeeleni jõudmisel. Eelnevale tuginedes saab järeldada, et *ESS round 5* uuringu tulemusi ning õigusteoreetilisi seisukohti omavahel võrreldes leidis kinnitust mainitud protseduuriliste mudelite kehtivus ning igakülgne rakendatavus *ESS round 5* uuringu kontekstis õigussüsteemiga koostöövalmiduse ja õigussüsteemi usaldusvääruse osas.

Magistritöö käigus leidis käsitlemist ka õigussüsteemi usaldusväärsus tulenevalt süsteemi käitumisest. *ESS round 5* uuringu tulemused näitavad, et õigussüsteemi usaldusväärsus mõjutavad mitmed tegurid, ning et kohtute ja politsei tegevusele antav hinnang on sõltuvuses

¹¹⁵ Tyler, T. R., Lind, E. A. 2001, lk 67.

¹¹⁶ Samas.

¹¹⁷ Samas.

¹¹⁸ Samas.

protseduurilise õiguse õiglusest. *ESS round 5* uuringus esitatud küsimused ning nendele antud vastused politsei lugupeetavast ja erapooletust suhtumisest õigussubjektidesse annavad aluse olla nõus protseduurilise õiguse autoriteetsuse ja isikliku kogemuse ja ühiste väärtuste mudelite, samuti grupi väärtuse ja väärtustamise teooria kehtivuse ning kasutamisega uuringu tulemuste lahtimõtestamisel. Näiteks on usaldus õigussüsteemi vastu nendel, keda politsei on austusväärselt kohelnud, kaks korda suurem kui neil, keda aupaklikult ei koheldud. Samuti on usk õigussüsteemi kõrgem nendel õigussubjektid, kellega menetlejal on olnud hea kontakt ja piisav kommunikatsioon. Enam kui kaks korda on usaldus õigussüsteemi vastu kõrgem neil, kelle kogemuse alusel õigusorganid õiglaselt ja erapooletult protsesse läbi viivad. Siinkohas saabki vaid jaatada eelpool mainitud õigusteoreetiliste seisukohtade ja järelduste paikapidavust *ESS round 5* uuringu tulemuste kontekstis.

3.9. Õigussüsteemi usaldusväärsus tulenevalt moraalsusest ja seaduskuulekusest

Analüüsid õigussüsteemi usaldusväärsust tulenevalt moraalsusest ja seaduskuulekusest, saab seda teha kahes kontekstis: õigussubjektile ning õigussüsteemi esindavale ametnikule omistatavalt.

ESS round 5 vastajate moraalsust ja õiguskuulekust silmas pidades saab jaatada õigussüsteemi poolse kommunikatsiooni tõhusust kui õigussüsteemi usaldusväärsust kujundavaid olulist mõjutegurit. *ESS round 5* uuringu tulemused näitavad selgelt, et ilma igasuguse nõuetekohase selgitustööta ca 90% vastajatest süsteemi korraldusi ei täida ning süsteemile ka ei allu. *ESS round 5* uuringu tulemuste põhjal saab järeldada, et oluline on nii tõhus suhtlus menetlusosalisega kui ka avaliku arvamuse kujundamine moel, et õigusorganite tegevust tajutaks põhjendatu, tõhusa, õiglase ning legaalsena.

Nii õigussüsteemi autoriteetsus kui ka lugupidamine ametnikest sõltuvad paljuski sellest, milline on õigusorganite esindajate moraal, samuti valmisolek rikkuda seadust. *ESS round 5* uuringu tulemuste põhjal saab järeldada otsest seost õigussüsteemile omistatud usaldusväärsuse ning institutsioonide hinnangulise moraalsuse vahel. Juhul, kui kohtunikud ja politseiametnikud võtavad pistist ning rikuvad seadusi, ei ole nende käitumine vastavuses ühiskonnas aktsepteeritud väärtuste ja hoiakutega, samuti ei ole nende tegevus hinnatav legaalse ega

legitiimsena. Legitiimsuse puudumine välistab süsteemi autoriteetsuse ning kinnitab väärtuste konflikti õigussubjektide ning õigust rakendavate ametnike vahel.

Konsensuse puudumine kinnitab muuhulgas magistritöö teoreetilises osas tutvustatud ühiste väärtuste mudeli rakendatavust *ESS round 5* uuringu tulemuste lahtimõtestamisel. Samuti, nagu juba mainitud, protseduurilise õiguse autoriteetsuse ja võimukandjate tegevuse legitiimsuse mudelite alusel konstrueeritud järelduste paikapidavust õigussüsteemi usaldusväarsuse ning *ESS round 5* uuringu tulemuste vahel. Veelgi enam, tegemist võib ka olla grupi väärtuse ja väärtustamise mudeli alusel hinnangu andmisega õigussüsteemi usaldusväarsusele sõltuvalt moraali kontekstist, kuna õigussüsteemi sisesed kuritarvitamised viitavad menetlusosaliste ebaväärikale või isegi alandavale kohtlemisele ning õigusorgani või ametnike kui grupi „teistest kõrgemaks“ väärtustamisele, mis aga selgelt viitavad võrdse võimaluse puudumisel pääseda ligi sotsiaalsetele ressurssidele, sh ausale ja õiglasele menetlusele. Õigusorgani moraalitu käitumine on aga negatiivses korrelatsioonis õigussüsteemi usaldamisega.

3.10. *ESS round 5* uuringu tulemused protseduurilise õiguse teooria kontekstis

Eelnevalt sai analüüsitud erinevate seoste ja mõjutegurite kontekstis *ESS round 5* andmete võrreldavust töö teoreetilises osas välja toodud protseduurilise õiguse erinevate mudelitega. Järgnevalt kirjeldatakse peamisi üldisi leide Tyler *et al.* uuringute ja käsitluste alusel konstrueeritud üldistatud protseduurilise õiguse mudeli (edaspidi ka kui nn Tyleri või makro mudel) ning *ESS round 5* andmete põhjal konstrueeritud Eesti õigussüsteemi usaldusväarsuse mudeli (edaspidi ka kui Eesti mudel) osas.

Üheks oluliseks tähelepanekuks nn Tyleri mudeli ja *ESS round 5* Eesti mudeli vahel on arusaam sanktsioonide, detailsemalt karmide karistuste mõjust õigussubjektidele, täpsemalt öeldes isikute õigusinstitutsioonide legitiimsuse taju, usaldusväarsuse ning koostöötahte kujundamisel. Tyler *et al.*¹¹⁹ olid veendunud, et kõrge korrakaitse tase ning karmid karistused ei ole õiguskuuleka ühiskonna piisavaks garantiiks¹²⁰ ning pidasid avalikku usaldust ja institutsionaalset legitiimsust õigussüsteemi usaldamise hindamisel hoopis suuremateks mõjuteguriteks. Tyleri seisukohta toetasid, tuginedes mitmete läbiviidud uuringute tulemustele, mitmed teised teoreetilises osas välja autorid. Eeloleva põhjal saab järeldada, et üheks oluliseks

¹¹⁹ Tyler, T. R., Lind, E. A., lk 66.

¹²⁰ Vt. Paternoster, R., Saltzman, L. E., Waldo, G. P., Chiricos, T. G. 1983/74, (1), lk 271-272.

nn traditsioonilise protseduurilise õiguse nn makromudeli mõjuteguriks õiguskuulekuse ja õigusinstitutsioonide usaldusvääruse osas on karmide karistuste mitte otseselt ebavajalikuks pidamine, kuid viitamine karmide karistuste *per se* ebapiisavusele õiguskindluse tagamisel. *ESS round 5* uuringu tulemused näitasid, et mida leebemalt tajutakse Eestis kehtivaid karistusi, seda madalam on õigussubjektide õigussüsteemi usaldamise tase ning lausa pool *ESS round 5* uuringus osalejatest olid veendunud, et kehtivaid karistusi tuleks karmistada. Vältimaks nn politseiriigi teket ning viimase ülalpidamisega seotud kõrgeid kulusid ning samas tõstmaks õiguskaitssüsteemi usaldusväärust, tuleb Eesti kriminaalpoliitika teravik suunata karistuste jätkuvast karmistamisest inimkäitumise vabatahtlikule õiguskuulekusele suunamisele. Viimase osas saavad õigusinstitutsioonid vägagi palju ka ise ära teha. Jutt käib nn pehmete meetmete kasutamisest kriminaalpoliitikas, mille üheks kompleksseks väljundiks saab olla ka nn Tyleri protseduurilise õiguse makromudeli Eesti kontekstis tõhusam rakendamine eesmärgiga kasvatada Eesti inimeste usku õigussüsteemi vastu ja viimasega koostöö tahet mitte karimide karistuste esiplaanil hoidmise, vaid just Tyleri mudelis kirjeldatud seoste kaudu.

Mis puudutab teisi nn Tyleri protseduurilise mudeli elemente – isiku ja õigussüsteemi moraalsust, õigusinstitutsiooni tajutud legitiimsust ja autoriteeti, õigussubjekti hoiakute mõju õigussüsteemi autoriteetsusele, võimukandjate tegevuse tajutud legitiimsust, valitsejate ja valitsetavate ühiseid väärtusi, avaliku arutamise olemasolu ning isiklikke kokkupuuteid õigussüsteemiga, sh „hääle“ olemasolu ja ulatust, samuti heuristilise taju mõju õigussüsteemi usaldusväärusele ja viimasega koostöötahte, siis tuleb nentida, et kõik need mõjutegurid on kenasti esindatud ka nn Eesti protseduurilise õiguse mudelis ja leidsid üksikasjalikult analüüsimist ka käesolevas magistritöös.

Kokkuvõtvalt saabki järeldada, et erinevate mõjutegurite koosmõjus, mis integreeritult moodustavad nn protseduurilise õiguse makromudeli, juhul kui õigussüsteem näib õigussubjektidele õiglane, siis peetakse seda legitiimseks, mistõttu käitatakse ka õiguskuulekalt ning tehakse koostööd õigusorganitega. Usaldus õigussüsteemi vastu eeldab nii kohtu kui politsei, samuti prokuratuuri, lepitajate ja teiste süüteomenetlusega seotud isikute tegevuse ausaks, õiglaseks, järelikult ka legaalseks ning usaldusväärseks pidamist.

Protseduurilise õiguse puhul on oluline just menetluse õiglus, mida sisustatakse selle alusel, kas kõigile protsessis osalejatele on tagatud võrdne kohtlemine, kas kohus ja politsei tegevus jääb seaduse piiridesse ning kas õigusemõistmine mitte ainult pole positiivses mõttes õige, vaid ka

tundub moraalselt nii menetlusalusele kui ka avalikkusele õiglane. Nii nn Tyleri kui nn Eesti mudeli väga oluliseks osaks on õigluse heuristiline tajumine. See tähendab seda, et selgelt mõõdetavate mõjutegurite kõrval kasutavad õigussubjektid aina enam mentaalset „avastavat otseteed“. Eelnev jällegi tähendab seda, et sotsiaalpsühholoogilised faktorid omavad aina enam tähtsust protseduurilise õiguse õiglusele hinnangu andmisel, ning et menetluse õiglusele hinnangu andmisel ei pruugi määravaks osutada mitte ükski struktuuriline element, vaid menetlusosalise taju ja tunded selle osas, et üks menetlus oli teisega võrreldes menetlusosalisele tajutavalt väärikum.

Kui mentaalselt tunnetatakse, et kohtud ja politsei teostavad võimu ning kasutavad oma õigusi õiglaselt, järeldavad õigussubjektid, et nad suudavad alluda võimuorganite korraldustele ilma hirmu tundmata, et nende õigusi või vabadusi rikutakse või kuritarvitatakse. Kui seevastu ametiasutused näivad käituvat ebaõiglaselt, muutub kartus subjektiivsete õiguste rikkumisest ja võimude omakasust reaalseks ning kuulekus võimudele väheneb. Kui väheneb lojaalsus õigussüsteemile, väheneb ka usaldus ning koostöötahe. Viimast aga ükski õigusriik ei soovi, sest ideaalis peaks õigussüsteem olema jõustatav ja kehtiv õigussubjektidele vabatahtliku aktsepteerimise alusel ning ilma eriliste täiendavate riigipoolsete meetmete rakendamiseta.

3.11. Võimalused õigussüsteemi usaldusväärseuse tõstmiseks *ESS round 5* uuringu tulemuste kontekstis

Magistritöö käigus sai tuvastatud, et mitmed demograafilised tegurid avaldavad mõju õigussüsteemi usaldamisele ning koostöötahtele õigusorganitega. Näiteks on madalam usk Eesti õigussüsteemi nendel, kelle sissetulek on madalam, samuti neil, kes tunnistavad, et kuuluvad mingisse diskrimineeritavasse gruppi Eestis. Keskmisest madalam on õigussüsteemi usk ka erivajadustega inimestel. Siinkohas ei piisa ilmselt ainuüksi õigus- või kriminaalpoliitika meetmete rakendamisest, vaid on tarvilik kasutada keskkonnaõigusest tuntud niinimetatud lõimimispõhimõtet, st on vajalik kogu riigi poliitika suunamisel ja arendamisel arvestada sotsiaalse struktuuri erinevate kihtidega eesmärgiga aidata ka vähemusrahvustel, puuetega inimestel ning teistel eritunnuste- ja vajadustega inimestel meie riiki paremini integreeruda.

Vähendades majanduslikku ja sotsiaalset ebavõrdsust, on võimalik vähendada ka ebavõrdset kohtlemist või ebavõrdselt kohelduna tajumist ühiskonnas. Muuhulgas on tarvilik suurendada vaesemate ja nõrgemate juurdepääsu õiguslikule kaitsele, näiteks ohvriabi kättesaadavusele,

aga samuti sotsiaaltöötajate ja lastekaitse abile. Parandamist vajab ka näiteks piiratud teovõimega täiskasvanud inimestele, aga ka pagulastele pakutav igakülgne toetus, alates õigusabikulude katmisest kuni materiaalse ja psühholoogilise abini välja, selleks et oleksid tagatud üldised võrdsed võimalused nii tööl, koolis kui ka kohtus. Muutused sotsiaalses struktuuris toovad kaasa positiivsed mõjud õigusinstitutsioonidega koostööle, samuti süsteemi usaldamisele.

Teiseks oluliseks võimaluseks õigusinstitutsioonidega usaldusväarsuse kujundamisel on demokraatliku õiguskorra parema toimimise garanteerimine. Eestis süveneb avaliku arutelu polariseerumine, usaldus riigiinstitutsioonide suhtes on EOCOD liikmesriikide keskmisest madalam ning võrreldes Rootsi, Soome või Taaniga lausa ülimalt madal.¹²¹ Hädavajalik on avaliku sektori töökorralduse uuendamine, muuhulgas luua praegusest tunduvalt süsteemsem lähenemine kriiside ohjamisel ja muudatuste juhtimisel. Kindlasti vajavad tänasest tõhusamat riigi, aga ka õigussüsteemi poolset kaitset politsei ning kohtud ka ise. Ei ole aktsepteeritav Covid-19 seonduvatel meeleavaldustel esinenud politsei avaliku alandamise jätkumine või kordumine. Samuti tuleb piir panna kohtute Covid-19 seonduvalt algatud menetlustega „üleuputamisele“.

Ükski õigusinstitutsioon ega tema esindaja ei pea taluma ei avalikku ebaväärikat kohtlemist ega ka tööalast läbipõlemist tingituna meeleavaldustel toimunud õigusrikkumiste, aga ka parlamendi ning valitsuse poolt kehtestatud legaalsete otsuste ning korralduste vaidlustamisest. Igaühel on ja peab olema õigus pöörduda oma õiguste ja vabaduste korral kohtusse, ent taunimisväärne on olukord, mil puuduvad vajalikud hoovad ilmselt pahatahtlike kaebuste menetlemisest keeldumiseks ning seetõttu pikeneb realselt olulise kaebuste menetlusse võtmise ja menetlemise aeg, mis aga omakorda vähendab usku ja usaldust õiguskorra vastu. Kokkuvõtvalt on demokraatlike väärtuste ning korra tagamine vajalik, ent vajalik on ka nn demokraatia mõistlikkuse filtri rakendamise võimaldamine, mille alusel saab prioritseerida õigusorganite ülesandeid ning keelduda ilmselt ebamõistlike, perspektiivitate ning kuritahtlike vaidluste menetlusse võtmisest. Nn demokraatia mõistlikkuse filtri eesmärgiks olekski vältida riigi ressursside ebaefektiivse kasutamise kõrval demokraatlike põhiõiguste ja vabaduste ning ühtlasi ka õigusorganite *in quantum huiusmodi* kuritarvitamist, samuti õigusinstitutsioonide esindajate avalikku mõnitamist või nende töö naeruvääristamist.

¹²¹ SA Eesti Koostöö Kogu kodulehekülj. – <https://kogu.ee/mis-on-est-koostoo-kogu/> (20.03.2022).

On ülimalt oluline jälgida, et õigusinstitutsioonid on viinud oma tegevuse kooskõlla õigussubjektide põhjendatud ootuste ja hoiakutega. Tagamaks avaliku arvamuse ning politsei ning kohtute ühiste ning jagatud väärtuste kattuvuse garanteeritust, on vajalik tänasest tihedamalt ning detailsemalt viia läbi rahulolu uuringuid, mis hindaksid arusaamade sarnasust või erinevust politsei ja õigussubjektide vahel, samuti kohtusüsteemi kooskõla õigussubjektide arusaamaga moraalsusest ja õigusest.

Suurendamiseks kuriteoohvrite usaldust õigussüsteemi vastu, on vajalik lisaks eelpool mainitud ühiste jagatud väärtuste garanteeritusele suurendada politsei võimalusi reageerida kuritegudele kiiremini ning tõhusamalt. Alternatiivina oleks võimalik luua ka vabatahtlik korrakaitseüksus, mis sarnaselt Päästeliidule aitaks riigi ressursside piiratuse tingimustes tõsta turvatunnet kodukohas. Samuti on kohtutel ning kohtunikel võimalus tänasest paremini teostada menetluslikku selgituskohustust ning ametniku staatuse eksponeerimise kõrval näidata üles ka üldist inimlikkust, sh avaldada kaastunnet ning rääkida kuriteo ohvriga võrreldes põhjalikke õigusteadmisi omavate isikutega viimasele tunduvalt lihtsamal ja arusaadavamas keeles.

On enam kui iseenesestmõistetav, et õigusinstitutsioonide usaldusväarsusele mõjub negatiivselt mistahes moraalitu tegu, olgu selleks siis altkäemaksu võtmine või riigi raha põhjendamatu raiskamine. Järelikult aitab õigussüsteemi usaldusväarsust tõsta tänasest parema sisekontrolli ja järelevalve rakendamine politseis ja kohtus. Samuti on ilmselge, et igasugune positiivne kontakt ametniku ning menetlusosalise vahel suurendab usaldust õigussüsteemi vastu. *ESS round 5* uuringus leidis kinnitust tõsiasi, et aupakliku ning osavõtliku suhtumisega on võimalik usaldust üsna lihtsalt ning ilma täiendavate rahaliste kulutusteta tõsta. Samuti aitab õigussüsteemi usaldusväarsust tõsta see, et menetleja oma otsuseid ja käitumist õigussubjektile põhjalikult selgitab.

KOKKUVÕTE

Magistritöö eesmärgiks oli uurida Eesti õigussüsteemi usaldusväärust mõjutavaid tegureid, samuti koostöövalmidust süsteemiga ning seaduskuulekust. Magistritöö käigus leidis kinnitust hüpoteesi, et juhul, kui õigussüsteem näib õigussubjektidele õiglane, peetakse seda legitiimseks, mistõttu käitatakse ka õiguskuulekalt ning tehakse koostööd õigusorganitega. Nimelt, usaldus õigussüsteemi vastu kätkeb endas eeldust ja veendumust, et politsei ja prokuratuur kohtueelsete menetlejatena ja kohus õigusemõistjana on pädevad, teostavad võimu materiaalselt ja protseduuriliselt õigesti ning pakuvad seeläbi võrdset kaitset tervele ühiskonnale, ühelegi isikule erikohtlemist võimaldamata. Juhul, kui politsei, prokuratuur ja kohtud on oma töös ausad ja erapooletud, siis peetakse õigusinstitutsioonide tegevust ka legitiimseks. Legitiimsus tähendab institutsiooni õigust teostada võimu, aga ka õigussubjektide poolset politsei- või kohtuvõimu ilma täiendavate tingimusteta tunnustamist.

Uurimistöö käigus leidis kinnitust protseduurilise õiguse autoriteetsuse, valitsetavate ja valitsejate ühiste ning jagatud väärtuste, kohtuvaidluse avaliku arutamise ja üksmeeleni jõudmise, menetluses isikliku kogemuse võimaluse, grupi väärtuse ja väärtustamise ning heuristilise mudeli kohaldatavus *ESS round 5* uuringu tulemuste lahtimõtestamisel ja Eesti õigussüsteemi usaldusväärusele hinnangu andmisel. Samuti leidis uurimistöö käigus kinnitust tõsiasi, et õigusorganite poolt jõustatav positiivne õigus ei tohi olla tajutud ebaõiglasena ning peab olema kooskõlas enamuse moraaltunnetusega. Õigussüsteemi usaldusväärus, samuti õigussubjektide valmisolek käituda seaduskuulekalt ning teha süsteemiga koostööd sõltub ka mitmetest demograafilistest teguritest, piisava ning tõhusa kommunikatsiooni olemasolust riigi ja selle alamate vahel, isiklikust süsteemiga kokkupuutekogemusest, aga ka õigussubjektide ning ametnike personaalsest moraalsusest.

On ülimalt oluline, et õigussubjektile on puutumusel õigussüsteemiga võimalus kontrollida temaga toimuvat, avaldada seisukohti ning esitada tõendeid ning vastuväiteid, veenduda menetluse läbipaistvuses ja menetleja erapooletuses, samuti tunda end Eesti riigis täisväärtusliku, igati austusväärse isikuna. Magistritöö tulemused kinnitavad valdavalt *common-law* õigusruumis käsitletud protseduurilise õiguse kohaldatavust ka siinses õigusruumis. Nn protseduurilise õiguse makromudeli elemendid on ka Eestis rakendatava protseduurilise õiguse mudeli olulisteks koostisosadeks, mida tuleb aga Eesti õigussüsteemi usaldusväärust ja õigusorganitega paremat koostööd silmas pidades kindlasti veel täiendada ja edasi arendada.

SUMMARY

The aim of the research work was to examine influencing factors that determine the trust of Estonian legal system, the legitimacy of the system and readiness to cooperate with legal organisations. The topic is relevant because public resources are limited for guaranteeing the effectiveness of the action of the police and courts and that is why it is very important to know what kind of factors increase or decrease trust in Estonian legal system.

The hypothesis of the research work was: if the legal system was perceived fair by natural persons, then it was considered legitimate, which is why the obedience to the law and cooperation with judicial authorities were guaranteed. The first research question was: „What does the trust in the legal system depend on?“ The second research question was: “How is it possible to increase the trustworthiness of the system?” In order to control the correctness of the hypothesis, *European Social Survey round 5* data, related to court and police legitimacy and trust in legal system, collected in 2010-2011 in Europe, as well as stand points of different procedural justice theories were used with the attempt of explaining trust in and compliance to institutions of justice.

The research work consisted of three parts. In the first chapter, the essence of procedural justice together with general models applicable on investigation of trust in judicial system, including its legitimacy and fairness, were presented. In the second chapter, the in-depth analysis of the indicators of trust in Estonian legal system together with the presentation of European-level main indicators of trust in the police, courts and judicial system in comparison with Estonia were carried out. In the third chapter, the validity of theories of procedural justice was compared to the results of the *ESS round 5*. In addition, possible ways and means were identified with the help of which it was possible to increase the trust in Estonian legal system.

The findings of the research work proved positive correlation between fairness in procedural justice, perception of institutional legitimacy and trust in the legal system accompanied by readiness to cooperate with the system and follow its orders. The most relevant indicators that have impact on the fairness, pave the way to perceived legitimacy and thereby trust in legal system are: persons are treated equally and with great respect by the system; persons are involved in the legal process, they have given the „voice“ to prove evidence and testify in the court and thereby have possibility to control the process of administration of justice; the process itself is based on the shared values, i.e. the majority of residents' values, including democratic

values, preferences and wishes, are in harmony with the views and attitudes of the legal system; consensus in the court is found via good communication and public argumentation; the contact with the police, court and its officials is discrimination-free; the institutions act morally in accordance with the law and high ethical standards.

The research work identified correlations between certain factors and the credibility of Estonian legal system. First, a positive correlation between fair treatment of legal subjects and guaranteed procedural justice from one side as an indicator of fair treatment and trust in the legal system and willingness for cooperation from another side was identified. Second, the credibility of the legal system depended on the degree of legitimacy attributed to it. Third, there was a positive correlation between the involvement of the person to the process and open discussion with him and his obedience to law, willingness to cooperate and trust in the system. Fourth, certain demographical indicators such as discrimination due to physical inability, mental or long-term illness or belonging to a certain group that is not on top of the society, had negative correlation with credibility of the legal system.

On the contrary, the higher was the percent of shared fundamental values between the legal system and the natural person, the higher was the trust in the judicial system. What comes to victims of the crime, or persons who had real threat of the crime, it was identified that they possessed lower level of trust compared to those with no personal touch or danger of being victimized.

It was identified that authority towards judges and policemen had remarkable influence on the perception of institutional legitimacy: if they were not perceived competent, fair, honest and moral, the faith in legal system was not marked highly. What comes to the efficiency of the work of the police, it was identified that the bigger was the belief that existing penalties should have been strengthened, the lower was the trust in Estonian legal system. And the higher was the probability that the person who witnessed the offence called to the police, agreed to identify the perpetrator, acted as a witness in court, the higher was the trust in judiciary power – and *vice versa*.

The research confirmed the applicability and validity of the most traditional procedural justice stand points. Tyler *et al.* considered that harsh punishments alone were not sufficient to ensure the credibility of the judicial system and considered the existence of public debate and the institutional legitimacy of the judiciary to be much more important factors in building and

maintaining trust in the judicial system. *ESS round 5* results confirm the appropriateness and applicability of implementing longer imprisonments and higher fines as a way of increasing more than 30% of respondents' faith in the Estonian legal system. Since the survey was carried out during the economic recession in Estonia, the concerns about the effectiveness of the police power and its "side-effect" – call for harsher punishments – were understandable. Still, the survey also confirmed that by using other characteristics (methods) of the traditional procedural justice model, it was possible, besides harsh sanctions, to find parallel and supportive ways with the help of which it was possible to increase the public trust in the legal system and the willingness to cooperate with it.

What comes to other Tyler *et al.* elements of the model of procedural justice, *e.g.* personal and institutional morality, perceived legitimacy and authority of the judicial institution, the impact of attitudes to the authority of courts and the police, common and shared values between individuals, the public and legal institutions, open and honest discussion of cases and personal touch with the system, including the existence and scope of „the voice“ given to the legal subject, the impact of heuristic perception on the credibility of the legal system and the willingness to cooperate with it, then it must be stated that all these influencing factors were also presented in the so-called Estonian procedural law model and were in detail addressed in the master's thesis.

In conclusion, with the interaction of various factors, in case the legal system seems fair to legal subjects, then it is considered to be legitimate, which is why persons also behave in a law-abiding manner and co-operate with judicial authorities. In the case of procedural law, it is precisely the fairness of the proceedings that is determined by whether all participants in the proceedings are guaranteed equal treatment, whether the court and the police are within the law and whether the judgment is perceived morally fair both by the party to the proceedings and the public.

A very important part of both the so-called Tyler model and the so-called Estonian model is the heuristic perception of justice. This means that, in addition to clearly measurable influencing factors, natural persons increasingly use a "mental discovery shortcut". It means that socio-psychological factors are becoming increasingly important in assessing the fairness of procedural law, and it is not any structural element that is decisive in assessing a fair trial, but a party's perception and perception that one trial is more dignified than another. When the courts and the police are perceived to exercise power and exercise their rights fairly, natural persons

conclude that they can comply with the orders of the authorities without fear that their rights or freedoms will be violated or abused. If, on the other hand, the authorities appear to be behaving unfairly, the fear of violating subjective rights and the self-interest of the authorities will become real and obedience to the authorities will diminish. The decrease in the loyalty to the legal system brings about the decrease in trust and willingness to cooperate. This is definitely not the goal of any rule of law, as ideally the legal system should be enforceable and valid without any excessive or burdensome state action.

KASUTATUD KIRJANDUS

1. Adams, J. S. Inequity in Social Exchange. – Advances in Experimental Social Psychology, kd 2. Toim. Berkowitz, L. New York: Academic Press 1965.
2. Adler, P., Hensler, D., Nelson, C. E., Rest, G. J. Simple Justice: How Litigants Fare in the Pittsburgh Court. Arbitration Program. Santa Monica, CA: RAND Corporation 1983.
3. Alexy, R. The dual Nature of Law. – Ratio Juris 2010/23 (2).
4. Alexy, R. The Argument from Injustice: A Reply to legal Positivism. United Kingdom: Oxford University Press 2002.
5. Barker, R. Political Legitimacy and the State. Oxford: Oxford University Press 1990.
6. Beetham, D. The Legitimation of Power. New York: Macmillan 1991.
7. Bradford, B., Hough, M., Jackson, J., Myhill, A., Quinton, P. Procedural Justice, Trust and Institutional Legitimacy. – Policing: A Journal of Policy and Practice 2010/4 (3).
8. Bradford, B., Jackson, J., Tyler, T. R. Psychology of Procedural Justice and Cooperation. – toim. Bruinsma, G., Weisburd, D. Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice 2013. – https://www.researchgate.net/publication/228242160_Psychology_of_Procedural_Justice_and_Cooperation(10.02.2022).
9. Casper, J., Tyler, T. R., Fisher, B. Procedural Justice in Felony Cases. – Law and Society Review 1988/22.
10. Coicaud, J.-M. Legitimacy and Politics: A Contribution to the Study of Political Right and Political Responsibility. Cambridge: Cambridge University Press 2002.
11. Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu 2., täiendatud ja parandatud trükk. Tallinn: AS Pakett 2009. – (<http://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi> 2(10.02.2022).
12. Eesti Koostöö Kogu kodulehekül: <https://kogu.ee/mis-on-est-koostoo-kogu/> (20.03.2022).
13. Encyclopedia of Government and Politics, 2 vlj, kd 1. Toim. Hawkesworth, M. E. ja Kogan, M. London: Routledge 2004.
14. European Social Survey kodulehekül. – <https://www.europeansocialsurvey.org/about/> (07.03.2022).
15. Friedland, N., Thibaut, J., Walker, L. Some Determinants of the Violation of Rules. – Journal of Applied Social Psychology 1973/ 3.
16. Ginter, J., Lindsalu, P., Markina, A., Rannamaa, T., Salla, J., Ainsaar, M. Usk õigussüsteemi ja õiguskuelekas ühiskond. Tartu: Tartu Ülikool 2011.
17. Horn, N. Einführung in die Rechtswissenschaft und Rechtsphilosophie. Heidelberg: Müller 1996.

18. Houlden, P. The Impact of Procedural Modifications on Evaluations of Plea Bargaining. – Law and Society Review 1980–81/15.
19. Lega, A. Inimeste õiguskulekus. Magistritöö. Tallinn: Tartu Ülikool 2013.
20. Lind, E. A. Procedural Justice and Culture: Evidence for Ubiquitous Process Concerns. – Zeitschrift für Rechtssoziologie 1994/15.
21. Lind, E. A., MacCoun, R., Ebener, P. A., Felstiner, W. L. F., Hensler, D. R., Resnick, J., Tyler, T. R. In the Eye of the Beholder. Tort Litigants' Evaluations of Their Experiences in the Civil Justice System. – Law and Society Review 1990/ 24.
22. Lind, E. A., Kulik, C. T., Ambrose, M., de Vera Park, M. Individual and Corporate Dispute Resolution: Using Procedural Fairness as a Decision Heuristic. – Administrative Science Quarterly 1993/38.
23. Lind, E. A., Tyler, T. R. The Social Psychology of Procedural Justice. New York: Plenum Press 1988.
24. MacCoun, R. J. Drugs and the Law: a Psychological Analysis of Drug Prohibition. – Psychological Bulletin 1993/113.
25. MacCoun, R. J., Lind, E. A., Hensler, D. R., Bryant, D. L., Ebener, P. A. Alternative Adjudication: An Evaluation of the New Jersey Automobile Arbitration Program. Santa Monica, CA: RAND Corporation 1988.
26. Mandelkern Group on Better Regulation Final Report. 13 November 2001, lk 10, 16, 40-42, 60. –
<https://www.smartreg.pe/reportes/Mandelkern%20Report%20on%20Better%20Regulation%202001.pdf> (10.01.2022).
27. Narits, R. Õigusteaduse metodoloogia I. Tartu: Õigusteabe AS Juura 1997.
28. Paternoster, R., Saltzman, L. E., Waldo, G. P., Chiricos, T. G. Deterrent and Experiential effects: the problem of causal order in perceptual deterrence research. – Journal of Research in Crime and Delinquency 1982/19 (2).
29. Paternoster, R., Saltzman, L. E., Waldo, G. P., Chiricos, T. G. Estimating Perceptual Stability and Deterrent Effects: The Role of Perceived Legal Punishment in the Inhibition of Criminal Involvement. – Journal of Criminal Law and Criminology 1983/74 (1).
30. Peter, F. Political Legitimacy. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Stanford: Stanford University, *sine anno* (<https://plato.stanford.edu/entries/legitimacy/>) (10.01.2022).
31. Pruitt, D. G., Pierce, R. S., McGillicuddy, N. B., Welton, G. L., Castrianno, L. M. Long-term Success in Mediation. – Law and Human Behavior 1993/17.
32. Riigikogu otsus. Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030. Tallinn: Justiitsministeerium, *sine anno*

- (https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/kriminaalpoliitika_pohialused_aastani_2030.pdf) (10.01.2022).
33. Salus, J. Protseeduurilise õiguse teooria Eesti politsei näitel. Magistritöö. Tallinn: Tartu Ülikool 2017.
34. Sarat, A. Studying American Legal Culture: An Assessment of Survey Evidence. – *Law and Society Review* 1977/11 (3).
35. Suchman, M. Managing Legitimacy: Strategic and Institutional Approaches. – *Academy of Management Review* 1995/20 (3).
36. Solum, L.B. Procedural Justice. – Georgetown University Law Center. Public Law and Legal Theory Research Paper Series 2004. –
<https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1875&context=facpub> (21.03.2022).
37. Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi kodulehekül. –
<https://www.yti.ut.ee/et/euroopa-sotsiaaluuring> (07.03.2022).
38. Thibaut, J., Walker, L. Procedural Justice. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates 1975.
39. Tyler, T. R. Governing Amid Diversity: Can Fair Decision-Making Procedures Bridge Competing Public Interests and Values? – *Law and Society Review* 1994/28.
40. Tyler, T. R. The Psychology of Procedural Justice. – *Journal of Personality and Social Psychology* 1989/57.
41. Tyler, T. R. What Is Procedural Justice? Criteria Used by Citizens to Assess the Fairness of Legal Procedures. – *Law and Society Review* 1988/22.
42. Tyler, T. R. Why People Obey the Law. *Sine loco*: Princeton University Press 2006.
43. Tyler, T. R., Bies, R. Interpersonal Aspects of Procedural Justice. – toim Carroll, J. S. Applied Social Psychology in Business Settings. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates 1990.
44. Tyler, T. R., Casper, J. D., Fisher, B. Maintaining Allegiance toward Political Authorities: The Role of Prior Attitudes and the Use of Fair Procedures. – *American Journal of Political Science* 1989/33.
45. Tyler, T. R., Degoey, P. Trust in Organizational Authorities: The Influence of Motive Attributions on Willingness to Accept Decisions. – toim. Kramer, R ja Tyler, T. R. Trust in Organizations. Thousand Oaks, CA: Sage 1996.
46. Tyler, T. R., Fagan, J. Legitimacy and Cooperation: Why Do People Help the Police Fight Crime in Their Communities? – *Ohio State Journal of Criminal Law* 2008/6.

47. Tyler, T. R., Lind, E. A. Procedural Justice. – Handbook of Justice Research in Law. Toim. Sanders, J. ja Hamilton, V. L. New York: Kluwer Academic Publishers 2001.
48. Tyler, T. R., Lind, E. A. A relational Model of Authority in Groups. – toim Zanna, M. Advances in Experimental Social Psychology. New York: Academic Press 1992/25.
49. Tyler, T. R., Mitchell, G. Legitimacy and the Empowerment of Discretionary Legal Authority. – Duke Law Journal 1994/ 43.
50. Tyler, T. R. Procedural Justice. – toim. Sarat, A. The Blackwell Companion to Law and Society. *Sine loco*: Blackwell Publishing 2004.
51. Vinx, L. Legality and Legitimacy in Hans Kelsen's Pure Theory of Law. Doctoral thesis. *Sine loco*: University of Toronto 2006 –
(https://www.collectionscanada.gc.ca/obj/thesescanada/vol2/002/NR16032.PDF?is_thesis=1&oclc_number=233786275 (10.01.2022)).
52. Weber, M. Võimu ja religiooni sotsioloogias. Tallinn: Vagabund 2002.
53. Weithman, P. J. Why Political Liberalism: On John Rawls's Political Turn. Oxford: Oxford University Press 2010.

LISAD

LISA 1. ESS round 5 uuringus osalenud riikide keskmine õiguskuulekus, koostöövalmidus ja usaldus õigusorganite vastu

Riik	Usaldus õigussüsteemi vastu	Usaldus politsei vastu	Seadusi tuleb rangelt täita	Kui sageli esitasid vale või liialdatud kindlustusnõude viimase 5 aasta jooksul	Kui sageli ostsid varastatud kaupa viimase 5. a jooksul	Kui sageli sooristasid liiklussüüteo viimase 5. a jooksul	Kui tõenäoliselt helistad politseile, kui näed pealt, kuidas varastatakse	Kui tahteline oled sellist isikut tuvastama (kes varastab rahakoti)	Kui tahteline oled tunnistama sellise isiku vastu kohtus	Kohtud teevad head või halba tööd Sinu riigis
Belgia	4,93	6,01	2,20	1,02	1,10	2,59	3,59	3,46	3,20	2,61
Bulgaaria	2,50	3,78	1,43	1,01	1,08	1,46	3,30	3,00	2,78	3,09
Šveits	6,28	7,03	2,24	1,04	1,06	2,32	3,68	3,59	3,51	2,30
Tšehhi	4,11	4,88	2,12	1,06	1,21	1,90	3,35	2,94	2,56	2,96
Küpros	5,63	5,48	1,63	1,00	1,06	1,93	3,56	3,13	2,86	2,33
Saksamaa	5,54	6,76	2,24	1,04	1,06	2,59	3,75	3,66	3,55	2,44
Taani	7,35	7,68	2,20	1,04	1,09	3,57	3,65	3,47	3,30	2,12
Eesti	5,22	6,17	2,05	1,01	1,09	2,21	3,40	3,10	2,84	2,71
Hispaania	4,38	6,23	2,29	1,03	1,14	2,25	3,58	3,27	3,06	2,98
Soome	6,91	8,03	2,28	1,04	1,05	3,13	3,56	3,38	3,12	2,35
Prantsusmaa	4,91	5,63	1,98	1,03	1,11	2,58	3,60	3,45	3,27	2,48
Suurbritannia	5,19	6,23	2,19	1,02	1,12	2,09	3,62	3,43	3,25	2,64
Kreeka	3,82	4,64	1,88	1,02	1,07	1,60	3,47	3,24	2,90	2,95
Horvaatia	3,21	4,38	2,02	1,02	1,08	1,55	3,31	3,05	2,88	2,89
Ungari	4,63	5,10	1,75	1,02	1,11	1,52	3,31	3,11	2,87	2,65
Iirimaa	5,04	6,47	2,17	1,06	1,08	1,80	3,46	3,16	2,96	2,54
Israael	5,26	4,72	1,98	1,03	1,07	1,47	3,19	2,87	2,70	2,71
Leedu	3,12	4,60	2,05	1,02	1,10	1,51	3,27	2,60	2,43	3,11
Holland	5,88	6,32	2,37	1,01	1,08	3,02	3,50	3,38	3,05	2,50
Norra	6,86	7,21	2,46	1,02	1,10	3,74	3,56	3,52	3,31	2,24
Poola	4,26	5,38	2,04	1,02	1,08	2,04	3,42	2,72	2,45	2,73
Portugal	3,44	5,14	1,99	1,02	1,03	1,48	3,40	3,25	3,18	3,30
Vene	3,81	3,53	2,06	1,05	1,12	1,75	3,00	2,95	2,87	2,93
Rootsi	6,53	6,98	2,34	1,02	1,09	3,27	3,63	3,42	3,13	2,29
Sloveenia	3,08	4,99	1,98	1,02	1,04	2,09	3,48	3,26	2,95	3,11
Slovakkia	3,71	4,58	1,81	1,07	1,14	1,71	3,15	2,88	2,70	2,86
Ukraina	2,25	2,48	1,79	1,07	1,18	2,16	2,90	2,36	2,23	3,39

Keskmine õigussüsteemi ja politsei korral: „ei usalda üldse“ = 0 kuni „usaldan täielikult“ =

10; keskmine kohtute korral: „väga hästi“ = 1 kuni „väga halvasti“ = 5

LISA 2. Õigussüsteemi usalduse seos demokraatia garanteerituse, sisserände lubatavusega

			Usaldus õigussüsteemi vastu	Usaldus politsei vastu	Usaldus kohtu töö kvaliteedi vastu	Rahulolu demokraatia toimimisega riigis	Demokraatiat ohustavad erakonnad tuleb keelustada	Lubada palju/vähe immigrante, kes samast rassist või etnilisest grupist, Eestisse asuda	Lubada palju/vähe immigrante, kes erinevast rassist/etnilisest grupist, Eestisse asuda	Lubada Eestisse palju/vähe immigrante vaesematest riikidest väljaspool Euroopat
Spearman's rho	Usaldus õigussüsteemi vastu	Correlation Coefficient	1,000	,622**	-,381**	,490**	,085**	-,053*	-,095**	-,102**
		Sig. (2-tailed)	<0,01	0,000	0,000	0,000	0,001	0,031	0,000	0,000
		N	1704	1690	1552	1613	1622	1667	1665	1672
	Usaldus politsei vastu	Correlation Coefficient	,622**	1,000	-,265**	,395**	,078**	-0,044	-,069**	-,072**
		Sig. (2-tailed)	0,000		0,000	0,000	0,001	0,065	0,004	0,003
		N	1690	1762	1585	1655	1665	1719	1715	1723
	Usaldus kohtu töö kvaliteedi vastu	Correlation Coefficient	-,381**	-,265**	1,000	-,209**	-,102**	0,013	,134**	,125**
		Sig. (2-tailed)	0,000	0,000		0,000	0,000	0,602	0,000	0,000
		N	1552	1585	1603	1524	1536	1580	1575	1582
	Rahulolu demokraatia toimimisega riigis	Correlation Coefficient	,490**	,395**	-,209**	1,000	,050*	-,052*	-,079**	-,111**
		Sig. (2-tailed)	0,000	0,000	0,000	<0,01	0,043	0,035	0,001	0,000
		N	1613	1655	1524	1678	1616	1649	1646	1656
	Demokraatiat ohustavad erakonnad tuleb keelustada	Correlation Coefficient	,085**	,078**	-,102**	,050*	1,000	-0,023	-,105**	-,132**
		Sig. (2-tailed)	0,001	0,001	0,000	0,043	<0,01	0,342	0,000	0,000
		N	1622	1665	1536	1616	1687	1662	1653	1665
	Lubada palju/ vähe immigrante, kes samast rassist või etnilisest grupist, Eestisse asuda	Correlation Coefficient	-,053*	-0,044	0,013	-,052*	-0,023	1,000	,496**	,319**
		Sig. (2-tailed)	0,031	0,065	0,602	0,035	0,342	<0,01	0,000	0,000
		N	1667	1719	1580	1649	1662	1748	1727	1731
Lubada palju/ vähe immigrante, kes erinevast rassist või etnilisest grupist, Eestisse asuda	Correlation Coefficient	-,095**	-,069**	,134**	-,079**	-,105**	,496**	1,000	,630**	
	Sig. (2-tailed)	0,000	0,004	0,000	0,001	0,000	0,000	<0,01	0,000	
	N	1665	1715	1575	1646	1653	1727	1744	1728	
Lubada E estisse palju/vähe immigrante vaesematest riikidest väljaspool Euroopat	Correlation Coefficient	-,102**	-,072**	,125**	-,111**	-,132**	,319**	,630**	1,000	
	Sig. (2-tailed)	0,000	0,003	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	<0,01	
	N	1672	1723	1582	1656	1665	1731	1728	1750	

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Õigussüsteemi usaldusväärus korrelatsioonis demokraatia garanteerituse ja sisserände lubatavusega

LISA 3. Kuriteo ohvriks langenute ning kuriteohirmu tundjate keskmine usaldus õigussüsteemi vastu

		Usaldus õigussüsteemi vastu	Usaldus politsei vastu	Kohtud teevad head/halba tööd
Vastaja või leibkonna liige on viimase 5.a jooksul langenud sissemurdmise/rünnaku ohvriks	Jah	5,02	5,71	2,78
	Ei	5,28	6,31	2,69
Turvatunne pimedal ajal üksi naabruskonnas kõndides	Väga turvaline	5,46	6,48	2,65
	Turvaline	5,40	6,27	2,71
	Ebaturvaline	4,78	5,83	2,73
	Väga ebaturvaline	4,36	5,32	2,79
Kui sageli muretsete, et teie koju murtakse sisse	Kogu või enamuse ajast	4,46	5,50	2,87
	Osa ajast	4,91	5,86	2,76
	Aegajalt	5,60	6,46	2,66
	Mitte kunagi	5,19	6,25	2,68
Mure sissemurdmise pärast mõjutab elukvaliteeti	Tõsine mõju elukvaliteedile	4,61	5,86	2,78
	Mõningane mõju	4,99	5,93	2,76
	Ei mingit tegelikku mõju elukvaliteedile	5,53	6,35	2,68
Kui sageli muretsete vägivaldse kuriteo ohvriks langemise pärast	Kogu või enamuse ajast	3,52	4,89	2,81
	Osa ajast	4,93	6,01	2,75
	Aegajalt	5,34	6,18	2,69
	Mitte kunagi	5,33	6,32	2,70
Mure vägivaldse kuriteo ohvriks langemise pärast mõjutab elukvaliteeti	Tõsine mõju elukvaliteedile	4,54	5,69	2,79
	Mõningane mõju	4,97	5,91	2,74
	Ei mingit tegelikku mõju elukvaliteedile	5,40	6,28	2,68

Keskmine õigussüsteemi ja politsei korral: „ei usalda üldse“ = 0 kuni „usaldan täielikult“ = 10; keskmine kohtute korral: „väga hästi“=1 kuni „väga halvasti“ = 5

LISA 4. Politsei kuriteo ohvrite ebavõrdse kohtlemise mõju õigussüsteemile

Kuidas politsei kohtleb kuriteoohvreid: rikkad <i>versus</i> vaesed kuriteoohvrid				
		Usaldus õigussüsteemi vastu	Usaldus politsei vastu	Kohtud teevad head/halba tööd
Rikkaid koheldakse halvemini	Keskmine	4,69	4,79	2,62
	Vastajate arv	13	14	13
	% kõigist vastajatest	0,8%	0,9%	0,9%
Vaeseid koheldakse halvemini	Keskmine	4,27	5,05	2,93
	Vastajate arv	506	514	482
	% kõigist vastajatest	32,1%	31,7%	31,7%
Rikkaid ja vaeseid koheldakse samamoodi	Keskmine	5,75	6,74	2,61
	Vastajate arv	1058	1094	1027
	% kõigist vastajatest	67,1%	67,4%	67,5%
Kuidas politsei kohtleb kuriteoohvreid rassi/etnilisse gruppi kuuluvuse alusel				
		Usaldus õigussüsteemi vastu	Usaldus politsei vastu	Kohtud teevad head/halba tööd
Erinevast rassist/etnilisest grupist pärit inimesi koheldakse halvemini	Keskmine	4,28	4,99	2,93
	Vastajate arv	253	255	239
	% kõigist vastajatest	16,5%	16,1%	16,1%
Samast rassist/etnilisest grupist pärit inimesi koheldakse halvemini	Keskmine	4,33	4,97	2,98
	Vastajate arv	64	64	60
	% kõigist vastajatest	4,2%	4,1%	4,0%
Kõigist rassidest/etnilistest gruppidest pärit inimesi koheldakse samamoodi	Keskmine	5,52	6,51	2,63
	Vastajate arv	1216	1261	1184
	% kõigist vastajatest	79,3%	79,8%	79,8%

Keskmine õigussüsteemi ja politsei korral: „ei usalda üldse“ = 0 kuni „usaldan täielikult“ = 10; keskmine kohtute korral: „väga hästi“ = 1 kuni „väga halvasti“ = 5

LISA 5. Õigussüsteemi usaldusvääruse sõltuvus võrdsest kohtlemisest kohtus (vaene *versus* rikas)

Suurema tõenäosusega mõistetakse valesti süüdi rikas/vaene inimene				
		Usaldus õigussüsteemi vastu	Usaldus politsei vastu	Kohtud teevad head/halba tööd
Suurema tõenäosusega mõistetakse valesti süüdi rikas inimene	Keskmine	4,53	6,27	2,42
	Vastajate arv	15	15	12
	% vastajatest	0,9%	0,9%	0,8%
Suurema tõenäosusega mõistetakse valesti süüdi vaene inimene	Keskmine	4,63	5,81	2,90
	Vastajate arv	827	843	782
	% vastajatest	50,5%	50,1%	49,9%
Mõlemal on võrdne tõenäosus saada süüdimõistetav otsus	Keskmine	5,90	6,53	2,52
	Vastajate arv	795	826	772
	% vastajatest	48,6%	49,0%	49,3%

Keskmine õigussüsteemi ja politsei korral: „ei usalda üldse“ = 0 kuni usaldan täielikult = 10; keskmine kohtute korral: „väga hästi“ = 1 kuni „väga halvasti“ = 5

LISA 6. Õigussüsteemi usaldusvääruse sõltuvus võrdsest kohtlemisest kohtus: erinev rass või rahvusrühm

Inimene, kes on teisest rassist või rahvusrühmast kui suurem osa Eestis elavatest inimestest, mõistetakse / ei mõisteta tõenäolisemalt süüdi				
		Usaldus õigussüsteemi vastu	Usaldus politsei vastu	Kohtud teevad head/halba tööd
Inimene, kes on teisest rassist või rahvusrühmast kui suurem osa Eestis elavatest inimestest, mõistetakse suurema tõenäosusega süüdi	Keskmine	4,44	5,35	2,91
	Vastajate arv	273	272	249
	% vastajatest	17,3%	16,9%	16,5%
Inimene samast rassist või rahvusrühmast nagu enamik Eesti inimesi mõistetakse tõenäolisemalt süüdi	Keskmine	4,33	5,52	2,75
	Vastajate arv	58	60	57
	% vastajatest	3,7%	3,7%	3,8%
Mõlemal on sama suur võimalus saada süüdi mõistetud	Keskmine	5,53	6,44	2,64
	Vastajate arv	1246	1280	1203
	% vastajatest	79,0%	79,4%	79,7%

Keskmine õigussüsteemi ja politsei korral: „ei usalda üldse“ = 0 kuni „usaldan täielikult“ = 10; keskmine kohtute korral: „väga hästi“ = 1 kuni „väga halvasti“ = 5

LISA 7. Õigusrikkumise ja õiguskuulekuse seosed õigussüsteemi usaldamisega

		Usaldus õigussüsteemi vastu		Usaldus politsei vastu		Kohtud teevad head/halba tööd	
		Keskmine	Vastajate arv	Keskmine	Vastajate arv	Keskmine	Vastajate arv
Kui sageli viimase 5.a jooksul esitasid vale või suuremas ulatuses kindlustusnõude?	Mitte kunagi	5,21	N=1762	6,18	N=1762	2,71	N=1579
	Üks kord	6,50	N=12	6,58	N=12	2,73	N=11
	Kaks korda	3,00	N=2	3,50	N=2	3,5	N=2
	3-4 korda	5,00	N=2	3,50	N=2	3,5	N=2
	5 või enam korda		N=0		N=0		N=0
Kui sageli viimase 5.a jooksul ostsid varastatud kaupa?	Mitte kunagi	5,28	N=1654	6,25	N=1654	2,69	N=1488
	Üks kord	4,62	N=64	5,11	N=64	2,72	N=54
	Kaks korda	5,88	N=17	6,06	N=17	2,81	N=16
	3-4 korda	4,38	N=8	6,25	N=8	2,75	N=8
	5 või enam korda	3,57	N=8	3,86	N=8	3	N=7
Kui sageli viimase 5.a jooksul rikkusid liikluseeskirja?	Mitte kunagi	5,11	N=963	6,15	N=963	2,71	N=852
	Üks kord	5,08	N=185	5,99	N=185	2,6	N=170
	Kaks korda	5,15	N=175	6,25	N=175	2,69	N=156
	3-4 korda	5,37	N=172	6,16	N=172	2,78	N=161
	5 või enam korda	5,57	N=273	6,31	N=273	2,74	N=247

Keskmine õigussüsteemi ja politsei korral: „ei usalda üldse“ = 0 kuni „usaldan täielikult“ = 10; keskmine kohtute korral „väga hästi“ = 1 kuni „väga halvasti“ = 5

LISA 8. Õigussüsteemiga koostöövalmiduse seos õigussüsteemi usaldusväarsusega

		Usaldus õigussüsteemi vastu		Usaldus politsei vastu		Kohtud teevad oma tööd hästi/halvasti	
		Keskmine	Vastajate arv	Keskmine	Vastajate arv	Keskmine	Vastajate arv
Kui tõenäoline on, et helistate politseisse, kui näete, et inimeselt varastatakse rahakott?	Pole üldsegi tõenäoline	3,43	N=37	3,89	N=37	3,53	N=30
	Mitte eriti tõenäoline	4,49	N=84	5,38	N=84	2,91	N=79
	Tõenäoline	5,04	N=780	5,97	N=780	2,69	N=684
	Väga tõenäoline	5,51	N=875	6,54	N=875	2,67	N=801
Kui tahteline olete süüteo toimepanijat tuvastama?	Pole üldsegi tõenäoline	3,95	N=48	4,23	N=48	3,45	N=40
	Mitte eriti tõenäoline	4,69	N=200	5,76	N=200	2,71	N=178
	Tõenäoline	5,21	N=1040	6,16	N=1040	2,71	N=935
	Väga tõenäoline	5,58	N=481	6,58	N=481	2,62	N=442
Kui tahteline olete süüteo toimepannud isikut kohtus tuvastama?	Pole üldsegi tõenäoline	4,38	N=97	5,21	N=97	2,99	N=84
	Mitte eriti tõenäoline	4,93	N=382	5,89	N=382	2,76	N=344
	Tõenäoline	5,27	N=975	6,27	N=975	2,67	N=884
	Väga tõenäoline	5,68	N=301	6,59	N=301	2,69	N=278

Keskmine õigussüsteemi ja politsei korral: „ei usalda üldse“ = 0 kuni „usaldan täielikult“ = 10; keskmine kohtute korral: „väga hästi“ = 1 kuni „väga halvasti“ = 5

LISA 9. Õigussüsteemi usaldusväärse seos politsei menetlusliku kohtlemisega

Kui sageli kohtleb politsei inimesi lugupidamisega				
		Usaldus õigussüsteemi vastu	Usaldus politsei vastu	Kohtud teevad head/halba tööd
Üldse mitte sageli	Keskmine	2,88	3,53	3,19
	Vastajate arv	43	45	43
	% vastajatest	2,7%	2,7%	2,8%
Mitte eriti sageli	Keskmine	4,45	5,07	2,91
	Vastajate arv	372	382	352
	% vastajatest	23,3%	23,2%	23,1%
Sageli	Keskmine	5,60	6,65	2,62
	Vastajate arv	1108	1143	1058
	% vastajatest	69,4%	69,3%	69,5%
Väga sageli	Keskmine	5,99	7,27	2,43
	Vastajate arv	73	79	69
	% vastajatest	4,6%	4,8%	4,5%
Kui sageli teeb politsei õiglasi ja erapooletuid otsuseid				
		Usaldus õigussüsteemi vastu	Usaldus politsei vastu	Kohtud teevad head/halba tööd
Üldse mitte sageli	Keskmine	2,60	2,65	3,33
	Vastajate arv	25	26	24
	% vastajatest	1,6%	1,6%	1,6%
Mitte eriti sageli	Keskmine	4,20	4,95	2,91
	Vastajate arv	361	371	350
	% vastajatest	23,3%	23,3%	23,4%
Sageli	Keskmine	5,65	6,63	2,64
	Vastajate arv	1099	1122	1054
	% vastajatest	70,9%	70,6%	70,5%
Väga sageli	Keskmine	6,73	7,81	2,31
	Vastajate arv	66	70	67
	% vastajatest	4,3%	4,4%	4,5%
Kui sageli politsei küsimise korral oma otsuseid ja tegusid selgitab				
		Usaldus õigussüsteemi vastu	Usaldus politsei vastu	Kohtud teevad head/halba tööd
Üldse mitte sageli	Keskmine	4,46	5,00	2,82
	Vastajate arv	82	86	79
	% vastajatest	5,3%	5,5%	5,3%
Mitte eriti sageli	Keskmine	4,80	5,62	2,83
	Vastajate arv	520	530	509
	% vastajatest	33,9%	33,7%	34,3%
Sageli	Keskmine	5,68	6,67	2,59
	Vastajate arv	797	813	764
	% vastajatest	52,0%	51,6%	51,5%
Väga sageli	Keskmine	6,44	7,56	2,46
	Vastajate arv	68	77	67
	% vastajatest	4,4%	4,9%	4,5%
keegi ei küsi kunagi politseilt selgitusi	Keskmine	4,24	5,01	2,95
	Vastajate arv	67	69	65
	% vastajatest	4,4%	4,4%	4,4%

Keskmine õigussüsteemi ja politsei korral: „ei usalda üldse“ = 0 kuni „usaldan täielikult“ = 10; keskmine kohtute korral: „väga hästi“ = 1 kuni „väga halvasti“ = 5

LISA 10. Kohustus tingimusteta järgida politsei antud käske

Kohustus järgida politsei otsuseid ja korraldusi isegi kui ma nendega ei nõustu				
		Usaldus õigussüsteemi vastu	Usaldus politsei vastu	Kohtud teevad head/halba tööd
Ei ole üldse minu kohus	Keskmine	4.40	5.37	2.89
	Vastajate arv	204	219	190
	% vastajatest	12,6%	13,2%	12,4%
1	Keskmine	4.45	5.09	2.76
	Vastajate arv	65	68	63
	% vastajatest	4,0%	4,1%	4,1%
2	Keskmine	4.91	6.03	2.90
	Vastajate arv	70	71	67
	% vastajatest	4,3%	4,3%	4,4%
3	Keskmine	4.32	5.25	2.85
	Vastajate arv	114	117	110
	% vastajatest	7,1%	7,0%	7,2%
4	Keskmine	5.01	5.97	2.67
	Vastajate arv	111	113	110
	% vastajatest	6,9%	6,8%	7,2%
5	Keskmine	5.01	6.07	2.71
	Vastajate arv	311	317	295
	% vastajatest	19,2%	19,1%	19,2%
6	Keskmine	5.69	6.47	2.62
	Vastajate arv	145	148	141
	% vastajatest	9,0%	8,9%	9,2%
7	Keskmine	5.87	6.89	2.56
	Vastajate arv	163	167	158
	% vastajatest	10,1%	10,1%	10,3%
8	Keskmine	6.14	6.82	2.68
	Vastajate arv	182	185	172
	% vastajatest	11,3%	11,1%	11,2%
9	Keskmine	6.35	7.23	2.47
	Vastajate arv	84	86	78
	% vastajatest	5,2%	5,2%	5,1%
On täielikult minu kohus	Keskmine	5.36	6.49	2.69
	Vastajate arv	168	169	153
	% vastajatest	10,4%	10,2%	10,0%
Kohustus järgida, mida politsei ütleb, isegi kui ma ei saa aru ega nõustu				
		Usaldus õigussüsteemi vastu	Usaldus politsei vastu	Kohtud teevad head/halba tööd
Pole üldse minu kohus	Keskmine	4.04	5.16	2.80
	Vastajate arv	149	158	141
	% vastajatest	9,2%	9,5%	9,2%
1	Keskmine	4.60	5.30	2.88
	Vastajate arv	57	60	52
	% vastajatest	3,5%	3,6%	3,4%
2	Keskmine	4.59	5.64	2.85
	Vastajate arv	70	72	67
	% vastajatest	4,3%	4,3%	4,4%
3	Keskmine	4.42	5.37	2.90
	Vastajate arv	125	127	116
	% vastajatest	7,7%	7,6%	7,5%
4	Keskmine	4.79	5.84	2.67
	Vastajate arv	112	115	111
	% vastajatest	6,9%	6,9%	7,2%
5	Keskmine	5.09	6.05	2.70
	Vastajate arv	292	299	285
	% vastajatest	18,0%	17,9%	18,5%
6	Keskmine	5.91	6.43	2.66
	Vastajate arv	116	120	112
	% vastajatest	7,2%	7,2%	7,3%
7	Keskmine	5.80	6.64	2.67
	Vastajate arv	193	196	180
	% vastajatest	11,9%	11,8%	11,7%
8	Keskmine	5.97	6.90	2.64
	Vastajate arv	202	203	188
	% vastajatest	12,5%	12,2%	12,2%
9	Keskmine	6.09	6.96	2.56
	Vastajate arv	112	116	109
	% vastajatest	6,9%	7,0%	7,1%
Täielikult minu kohus	Keskmine	5.31	6.50	2.72
	Vastajate arv	194	200	176
	% vastajatest	12,0%	12,0%	11,5%
Kohustus alluda politsei korraldustele isegi siis, kui mind halvasti koheldakse				
		Usaldus õigussüsteemi vastu	Usaldus politsei vastu	Kohtud teevad head/halba tööd
Ei ole üldse minu kohus	Keskmine	4.29	5.32	2.79
	Vastajate arv	158	164	141
	% vastajatest	9,7%	9,8%	9,1%
1	Keskmine	4.48	5.27	2.90
	Vastajate arv	67	70	61
	% vastajatest	4,1%	4,2%	4,0%
2	Keskmine	4.86	5.93	2.81
	Vastajate arv	76	81	75
	% vastajatest	4,7%	4,8%	4,9%
3	Keskmine	4.61	5.47	2.80
	Vastajate arv	127	132	126
	% vastajatest	7,8%	7,9%	8,2%
4	Keskmine	4.89	5.91	2.74
	Vastajate arv	114	114	109
	% vastajatest	7,0%	6,8%	7,1%
5	Keskmine	5.05	5.89	2.70
	Vastajate arv	281	289	263
	% vastajatest	17,2%	17,3%	17,0%
6	Keskmine	5.57	6.53	2.72
	Vastajate arv	132	134	128
	% vastajatest	8,1%	8,0%	8,3%
7	Keskmine	5.90	6.77	2.61
	Vastajate arv	184	186	178
	% vastajatest	11,3%	11,1%	11,5%
8	Keskmine	5.83	6.75	2.67
	Vastajate arv	186	191	173
	% vastajatest	11,4%	11,4%	11,2%
9	Keskmine	6.16	6.92	2.62
	Vastajate arv	116	119	112
	% vastajatest	7,1%	7,1%	7,3%
Täielikult minu kohus	Keskmine	5.54	6.65	2.65
	Vastajate arv	192	195	178
	% vastajatest	11,8%	11,6%	11,5%

Keskmine õigussüsteemi ja politsei korral: „ei usalda üldse“ = 0 kuni „usaldan täielikult“ = 10; keskmine kohtute korral: „väga hästi“ = 1 kuni „väga halvasti“ = 5

LISA 11. Politsei moraalsuse seos õigussüsteemi usaldusväarsusega

Politsei otsused ja tegevused on poliitilisest survest põhjendamatult mõjutatud				
		Usaldus õigussüsteemi vastu	Usaldus politsei vastu	Kohtud teevad head/halba tööd
Olen täiesti nõus	Keskmine	3,41	4,11	3,12
	Vastajate arv	88	89	82
	% vastajatest	5,7%	5,7%	5,6%
Olen nõus	Keskmine	4,58	5,41	2,87
	Vastajate arv	431	444	408
	% vastajatest	28,0%	28,2%	27,6%
Ei nõustu ega ole vastu	Keskmine	5,26	6,28	2,67
	Vastajate arv	447	456	425
	% vastajatest	29,0%	29,0%	28,8%
Ei ole nõus	Keskmine	6,11	6,99	2,56
	Vastajate arv	500	509	489
	% vastajatest	32,5%	32,4%	33,1%
Ei ole üldse nõus	Keskmine	5,88	7,03	2,64
	Vastajate arv	73	75	72
	% vastajatest	4,7%	4,8%	4,9%
Kui sageli võtab politsei altkäemaksu?				
		Usaldus õigussüsteemi vastu	Usaldus politsei vastu	Kohtud teevad head/halba tööd
Mitte kunagi	Keskmine	5,96	7,45	2,43
	Vastajate arv	69	73	69
	% vastajatest	4,6%	4,8%	4,7%
1	Keskmine	5,85	7,15	2,64
	Vastajate arv	94	98	91
	% vastajatest	6,3%	6,4%	6,2%
2	Keskmine	5,68	6,74	2,61
	Vastajate arv	242	247	232
	% vastajatest	16,2%	16,1%	15,9%
3	Keskmine	5,57	6,70	2,60
	Vastajate arv	334	341	326
	% vastajatest	22,3%	22,2%	22,3%
4	Keskmine	5,43	6,12	2,58
	Vastajate arv	166	171	161
	% vastajatest	11,1%	11,1%	11,0%
5	Keskmine	4,76	5,46	2,82
	Vastajate arv	285	293	279
	% vastajatest	19,0%	19,1%	19,1%
6	Keskmine	5,41	5,99	2,77
	Vastajate arv	133	134	131
	% vastajatest	8,9%	8,7%	9,0%
7	Keskmine	4,76	5,23	3,03
	Vastajate arv	91	94	92
	% vastajatest	6,1%	6,1%	6,3%
8	Keskmine	3,96	5,21	2,88
	Vastajate arv	54	56	50
	% vastajatest	3,6%	3,6%	3,4%
9	Keskmine	2,93	4,46	3,17
	Vastajate arv	14	13	12
	% vastajatest	0,9%	0,8%	0,8%
Alati	Keskmine	2,27	3,50	3,19
	Vastajate arv	15	16	16
	% vastajatest	1,0%	1,0%	1,1%

Keskmine õigussüsteemi ja politsei korral: „ei usalda üldse“ = 0 kuni „usaldan täielikult“ = 10; keskmine kohtute korral: „väga hästi“ = 1 kuni „väga halvasti“ = 5

LISA 12. Rahulolu kohtute tööga ning usaldus õigussüsteemi vastu

Kui sageli teevad kohtud otsuseid, mis jätavad süüdlased karistuseata				
		Usaldus õigussüsteemi vastu	Usaldus politsei vastu	Kohtud teevad head/halba tööd
Mitte kunagi	Keskmine	6,00	6,72	2,20
	Vastajate arv	16	18	15
	% vastajatest	1,0%	1,1%	1,0%
1	Keskmine	6,84	7,67	2,22
	Vastajate arv	51	51	50
	% vastajatest	3,3%	3,3%	3,3%
2	Keskmine	6,08	6,86	2,40
	Vastajate arv	166	168	162
	% vastajatest	10,9%	10,7%	10,8%
3	Keskmine	5,46	6,20	2,46
	Vastajate arv	280	292	276
	% vastajatest	18,3%	18,6%	18,3%
4	Keskmine	5,47	6,53	2,59
	Vastajate arv	184	188	180
	% vastajatest	12,0%	12,0%	12,0%
5	Keskmine	5,03	5,96	2,79
	Vastajate arv	359	365	350
	% vastajatest	23,5%	23,3%	23,2%
6	Keskmine	5,00	6,01	2,83
	Vastajate arv	169	179	174
	% vastajatest	11,1%	11,4%	11,6%
7	Keskmine	4,80	5,90	3,07
	Vastajate arv	179	181	178
	% vastajatest	11,7%	11,5%	11,8%
8	Keskmine	4,19	5,43	3,17
	Vastajate arv	97	98	94
	% vastajatest	6,3%	6,3%	6,2%
9	Keskmine	2,44	4,72	3,82
	Vastajate arv	18	18	17
	% vastajatest	1,2%	1,1%	1,1%
Alati	Keskmine	1,40	4,50	3,40
	Vastajate arv	10	10	10
	% vastajatest	0,7%	0,6%	0,7%
Kui sageli teevad kohtud olemasolevate tõendite põhjal õiglasi ja erapooletuid otsuseid				
		Usaldus õigussüsteemi vastu	Usaldus politsei vastu	Kohtud teevad head/halba tööd
Mitte kunagi	Keskmine	1,00	4,14	3,00
	Vastajate arv	6	7	6
	% vastajatest	0,4%	0,4%	0,4%
1	Keskmine	3,17	5,00	3,17
	Vastajate arv	6	6	6
	% vastajatest	0,4%	0,4%	0,4%
2	Keskmine	2,30	4,13	3,30
	Vastajate arv	30	30	30
	% vastajatest	1,9%	1,9%	2,0%
3	Keskmine	3,92	5,26	3,16
	Vastajate arv	71	73	69
	% vastajatest	4,6%	4,6%	4,5%
4	Keskmine	3,95	5,43	3,06
	Vastajate arv	100	101	94
	% vastajatest	6,4%	6,4%	6,2%
5	Keskmine	4,55	5,71	2,96
	Vastajate arv	364	377	361
	% vastajatest	23,4%	23,7%	23,7%
6	Keskmine	5,02	5,88	2,79
	Vastajate arv	186	195	188
	% vastajatest	12,0%	12,3%	12,4%
7	Keskmine	5,80	6,49	2,63
	Vastajate arv	290	291	279
	% vastajatest	18,7%	18,3%	18,3%
8	Keskmine	5,93	6,70	2,44
	Vastajate arv	327	333	318
	% vastajatest	21,0%	20,9%	20,9%
9	Keskmine	6,87	7,43	2,15
	Vastajate arv	128	128	125
	% vastajatest	8,2%	8,1%	8,2%
Alati	Keskmine	6,50	7,67	2,22
	Vastajate arv	46	49	45
	% vastajatest	3,0%	3,1%	3,0%

Keskmine õigussüsteemi ja politsei korral: „ei usalda üldse“ = 0 kuni „usaldan täielikult“ = 10; keskmine kohtute korral: „väga hästi“ = 1 kuni „väga halvasti“ = 5

LISA 13. Kohtu tegevuse legaalsus, moraalsus, diskrimineerimisvaba menetlus

Kui sageli Eesti kohtunikud võtavad altkäemaksu				
		Usaldus õigussüsteemi vastu	Usaldus politsei vastu	Kohtud teevad head/halba tööd
Mitte kunagi	Keskmine	6,09	7,28	2,35
	Vastajate arv	47	50	48
	% vastajatest	3,2%	3,3%	3,3%
1	Keskmine	6,33	7,18	2,40
	Vastajate arv	155	157	152
	% vastajatest	10,6%	10,5%	10,6%
2	Keskmine	5,98	6,64	2,41
	Vastajate arv	272	279	269
	% vastajatest	18,7%	18,7%	18,7%
3	Keskmine	5,46	6,39	2,60
	Vastajate arv	288	294	280
	% vastajatest	19,8%	19,7%	19,5%
4	Keskmine	5,31	6,12	2,82
	Vastajate arv	135	137	134
	% vastajatest	9,3%	9,2%	9,3%
5	Keskmine	4,69	5,56	2,94
	Vastajate arv	239	248	239
	% vastajatest	16,4%	16,6%	16,6%
6	Keskmine	5,16	6,17	2,73
	Vastajate arv	100	105	100
	% vastajatest	6,9%	7,0%	6,9%
7	Keskmine	4,33	5,62	3,12
	Vastajate arv	120	119	120
	% vastajatest	8,2%	8,0%	8,3%
8	Keskmine	4,14	5,90	3,07
	Vastajate arv	69	72	69
	% vastajatest	4,7%	4,8%	4,8%
9	Keskmine	4,18	4,73	2,94
	Vastajate arv	22	22	18
	% vastajatest	1,5%	1,5%	1,3%
Alati	Keskmine	1,30	2,70	3,70
	Vastajate arv	10	10	10
	% vastajatest	0,7%	0,7%	0,7%
Kohtud kaitsvad üldiselt rikaste ja võimukate huvisid tavainimeste omadest rohkem				
		Usaldus õigussüsteemi vastu	Usaldus politsei vastu	Kohtud teevad head/halba tööd
Olen täiesti nõus	Keskmine	3,33	5,01	3,27
	Vastajate arv	160	162	150
	% vastajatest	9,7%	9,6%	9,6%
Olen nõus	Keskmine	4,72	5,65	2,86
	Vastajate arv	655	674	610
	% vastajatest	39,8%	39,9%	38,9%
Ei nõustu ega ole vastu	Keskmine	5,54	6,47	2,62
	Vastajate arv	397	409	386
	% vastajatest	24,1%	24,2%	24,6%
Ei ole nõus	Keskmine	6,38	7,00	2,39
	Vastajate arv	403	413	394
	% vastajatest	24,5%	24,4%	25,1%
Ei ole üldse nõus	Keskmine	7,16	7,58	2,07
	Vastajate arv	31	33	28
	% vastajatest	1,9%	2,0%	1,8%
Kohtute otsused on põhjendamatult mõjutatud poliitilisest survest				
		Usaldus õigussüsteemi vastu	Usaldus politsei vastu	Kohtud teevad head/halba tööd
Olen täiesti nõus	Keskmine	2,87	4,61	3,37
	Vastajate arv	87	89	83
	% vastajatest	5,7%	5,7%	5,6%
Olen nõus	Keskmine	4,65	5,66	2,89
	Vastajate arv	503	511	476
	% vastajatest	32,8%	32,7%	32,4%
Ei nõustu ega ole vastu	Keskmine	5,46	6,42	2,67
	Vastajate arv	487	499	466
	% vastajatest	31,8%	31,9%	31,7%
Ei ole nõus	Keskmine	6,20	6,81	2,46
	Vastajate arv	383	389	375
	% vastajatest	25,0%	24,9%	25,5%
Ei ole üldse nõus	Keskmine	6,52	7,18	2,30
	Vastajate arv	73	76	71
	% vastajatest	4,8%	4,9%	4,8%

Keskmine õigussüsteemi ja politsei korral: „ei usalda üldse“ = 0 kuni „usaldan täielikult“ = 10; keskmine kohtute korral: „väga hästi“ =1 kuni „väga halvasti“ =5

LISA 14. Lojaalsus kohtusüsteemi vastu

Igaühe kohus on toetada kohtute poolt tehtud lõplikku otsust				
		Usaldus õigussüsteemi vastu	Usaldus politsei vastu	Kohtud teevad head/halba tööd
Olen täiesti nõus	Keskmine	4,96	5,79	2,56
	Vastajate arv	71	70	64
	% vastajatest	4,3%	4,2%	4,1%
Olen nõus	Keskmine	5,60	6,49	2,59
	Vastajate arv	732	755	696
	% vastajatest	44,7%	44,8%	44,6%
Ei nõustu ega ole vastu	Keskmine	5,19	6,14	2,75
	Vastajate arv	486	498	469
	% vastajatest	29,7%	29,6%	30,1%
Ei ole nõus	Keskmine	4,86	5,86	2,83
	Vastajate arv	296	308	283
	% vastajatest	18,1%	18,3%	18,2%
Ei ole üldse nõus	Keskmine	4,04	4,59	3,51
	Vastajate arv	54	54	47
	% vastajatest	3,3%	3,2%	3,0%

Keskmine lojaalsus õigussüsteemi ja politsei korral: „ei usalda üldse“ = 0 kuni „usaldan täielikult“ = 10; keskmine kohtute korral: „väga hästi“ = 1 kuni „väga halvasti“ = 5